

Már hatesztendős koromban a kétnyelvűsége [tanítottak]. Bár mind a kettő magyar volt, én nem értettem a bertelendiek nyelvét, s ők nem az én nyelvem; [folytattam] a kettős harcot a nyelvért, amelyik majd az iskolában ért véget, mert ott már az irodalmi nyelvet tanultuk beszélni. Így három nyelvet beszélek magyarul. De igazán csak az anyanyelvemet, vagyis a székely nyelvet beszélem és szeretem. Magunk közt, itthon csak így beszélünk, hiába tanultam az iskolában „én is, te is, ő is”, csak azt mondom „én es, te es, ő es” – „mi is, ti is, ők is” – „mü es, tü es, ök es”. Akárhogy is hangzik, „mü” így beszélünk. Aki nem székely, annak nem áll jól, mint ahogy rajtuk es észreveszik, és tájszólásra magyarázzák. Ez pedig nem igaz, ez egy nyelv, egy nép, mán lassan kihal, elmorzsolódik, amit én sajnálok. De tehetetlen vagyok, és annak is születtem. Pedig, ej, hányszor elhatároztam, hogy nagy leszek, okos leszek, dacolok a világgal, lerombolom, ami rossz, kipucolom a búzából a konkolyt. Író leszek. Máskor meg: énekelek, [megint] máskor meg színpad lett a cél. S mindezekből semmi sem valósult meg. Lett belőlem egy fáradt öregasszony. Életem alkonyán jutott eszembe csak, mint sok másnak, lehetett volna másként is. De akaratos maradtam végig, azaz mostanig, és ki tudja, mit hoz még az idő. Egy biztos: könnyeket s elmúlt emlékeket, de igazat írok, egy szóig. Nem hajtott senki, hogy írjak, magam jószántából, mások okulására.

•

•

•

• [ÉLETEM TÖRTÉNETEI] ◀

•

•

•

•

[Megfordított, fűzött borítójú, franciakockás, A/4-es füzet üresen maradt oldalaira, emlékezetből beírt népdal- és nótaszövegek után páros oldalon kezdve, folytatólagos üres lapokon]

Igaz történetemet szeretném leírni, de meglátom, hogy tudok-e egy élettörténetet leírni, mikor se iskolám, se segítő kéz nincs mellettem. Csak az óra ketyegése tudatja velem az idő múlását, a múltnak az örömei és árnyai kísértnek nagy magányomban, és ez a magány adta a tollat a kezembe.

1974. május hónap elseje, gyönyörű, napos délután van, és ezen a délutánon határoztam el magam, hogy belefogok egy óriási munkába; mert az élet a kapát adta a kezembe, s nem a tollat. Öreg s nem-sokára reszkető kezem kell elbírnja a kis tollat, amit az élet másnak a kezébe adott. Most én próbálom ki, hogy mi is telik ki tőle.

Hatvankét nehéz esztendő nyomja a vállam, s az élet ezer viharja vonult át fölöttem. De szép viharok voltak, mert fiatalon értek, s mire megöszültem, minden megszépült; és szép emlékekké vált minden, de minden. Csak a koporsók, amelyikeket kikísértem, fájó sebek maradtak. Úgy röpködött az idő körülöttem, viharok. A verőfényes napsugáron délibábot szőttem sok álmatlan éjszakán, nappal a dolog, éjjel az éber álmom. De jó is, hogy az ember gondolkodó lény!

A nyomort megszínesítő gondolkozás, a jövőben bizás [segedel-mével] a mindennapi keserves munka után más-más álmot szőttem: magam elé varázsoltam, amit csak tündérbert teremhet – és hány-szor rájöttem, hogy ez soha nem valósul meg, de azért görcsösen ragaszkodtam, hogy de mégis úgy lesz; s a sorsot szidjuk, s ha ez így van, akkor ő a hibás.

Nagyon kevesen mondhatják, hogy minden álmom, minden vágyam teljesült. Csak mikor már a dér megüti hajunk szálait, akkor ismerjük be, hogy lehetett volna ez másképp is, csinálhattuk [volna] másképp is. De az akaratunk az a döntő: így akartuk, így lett, ezen változtatni nem lehet; akkor megint szidjuk a sorsot. Most, ha újrakezdenénk, hiszem, hogy csak ez a sors várna ránk, ezt választanánk, amit százszor megszidtunk.

Én már gyermekéveimbe kis öreg voltam, mert az első világháború a gyermekkedélyemre is rányomta a bélyegét, és könnyet, bánatot láttam, bármerre fordultam. Csak arról beszéltek a felnőttek, ezt tanultuk, ezt láttuk – így [telt] a gyermekkorom, csak ezzel kezdek életem regényét.

[Megtört jövevények]

1912. július 23-án a gólya Hertelendyfalván, a Magyar utca 367-es számú házába hozott. Igaz, minderre én nem emlékezek, de ezer mondából annyira beleéltem magam, mintha pontosan én emlékeznék.

Hát nagy öröm nem volt a szülői házban, ahogy örültek születésem előtt, olyan bánat lett születésem percében. Ahogy Bélésné elvégezte a dolgot, hitta az édesapámat, hogy jöjjön, nézze meg, hogy milyen gyönyörű, egészséges, szép leánkacskája született, s egy éveg pálinkát hozhat az örömömről. Hát igaz, hogy fiút vártak – de nekem volt annyi eszem, hogy lány legyek, amit most se bánok. Ha más egyáltalán lettem, hát az így jó. Hát édesapám nagy örömebe felkapott, de le is tett, s kiment. Elfelejtett pálinkát hozni. Három napig be sem jött. Nem tudták a házbeliek, se a szomszédok elképzelni, mi csinálta ezt a nagy változást. De Bélésné nem volt az a bábaasszony, aki félt a maga szelítől, hát kiment lelkire beszélni, hogy nem kell úgy búsulni, hogy lány lettem, majd a következő fiú lesz. „Nem is az a bajom – mondja édesapám –, nem tehetek én róla, hogy ilyen szörnyszülött gyermekem lett!” „Mit beszélsz, Jóskacska?! Hát minden száz gyermekből akad ilyen szép, aranyos, egészséges, hát te mi hibát kapsz [találsz]?” „Hát nem lássa milyen háromsarkos fejű, s velem ne csúfolódjon!” – mondja elkeseredve az apám. „Oh, te Jóska, úgy látszik, te még nem láttál újszülött bubacskát? Gyere be, más háromnapos, most más másképp néz ki.” Addig csalogatta, hogy nagy káromkodva bejött, én meg nagy bölcsen nyökögtem. Az se sírás, se semmihez hasonló nem volt, csak hírt adtam magamról, hogy vagyok. Odapislant nagy félve, hogy most mit lát, de megrökönyödésére csalódott annyira, hogy felkapott, magához szorított,

•

nagylányomnak szólított. Onnéttől élete végéig én soha kicsi nem voltam. De olyan szép se volt senki, mint én. Hat hónapos koromban már a tenyerén álltam. Hát így békült ki velem édesapám.

Kilenc hónapos koromban olyan dolgok jöttek, hogy édesapám hazaköltözött Debellácsra, én meg anyókéval itt maradtam Hertelendyfalván. Ő meg minden héten egyszer eljött s megnézett, s nekem hozott valamit. '14 nyarán kidobolta a kisbíró, hogy kitört a háború. Az akkortájt negyvenesztendő telepesek, öregapáink, akik már nem voltak golyó elé valók, itthon maradtak a földet művelni s az asszonyokat ijesztgetni. Minden hír rögtön az egész falu tudomására jött. A jegyző, aki az itteni bevándorlott székely népet kigúnyolta, mert erősen el voltak rományosodva, s még a viseletükben is elég sok volt a román, írástudatlanok voltak – és ő ezt kihasználva költötte a rémhíreket: „A lámpást égve hagyjátok! El kell menekülni!” Az újságok meg egyik győzelmet a másik után hozták, de nem volt, aki elolvassa. Csak a rossz hírek jöttek egyre. Úgy egy délután összeszedte a nép a kicsi holmiját, kinek kocsija volt az többecsét, s megindult a menekültek vándorserege, asszonyok, gyermekek és az itthon maradt öregek és nyomorékok Versec felé vették útjukat.

Édesanyámnak gyalog kellett menni az alebunári [alibunari] sáncokig. A testvérem tízesztendő volt, őt az ő apja rokonsága fel-felvette a kocsira, hol egyik, hol a másik – mert a kocsik úgy meg voltak terhelve, hogy nem tértek [fértek], s aki egy kicsit megnyugott, az megint kellett gyalogoljon. De énnekem debellácsi volt az apám. Anyókám a hátán vitt, míg meg nem szánták. Egyik gyermeke egyik kocsin, a másik a másikon, s élelmiszert is csak amennyit bírt, de az is lassan elfogyott. Éhezve, fázva ott kuporogtunk az alebunári sáncokban, én sírtam az éhségtől, s anyóka velem. Édesapám nővérének az ura tábori csendőr volt: Kapocsi sógorom. Az meg visszaküldött fuvaroskocsin, hogy ne féljünk semmitől: „Csak nyugodtan dolgozgassanak, amíg elmúlik a háború.” A bátor, kemény, meggondolt szavaktól a nép bátorságot kapott, s ki hogy tudott, hazaszállingóztak. Egy pár nap múltán hoz egy levelet a nevemre a tábori posta. Édesanyám már írástudó volt, a levelet felolvasta, hogy „Aranyos nagylányom, költözz

•

Debellácsra, vagyis Torontálvásárhelyre, ha Pancsovát lövik, ti onnét hamarabb tudtok az ország belsejébe vándorolni. És édesapád házát tapaszd, meszeld, míg hazajövök!”

Ezt Kapocsi sógoromnak köszönhattuk, mert ő volt a közvetítő. S erre bement anyám a helyi községházára a hadisegély miatt, mivel két leánygyermeke volt. A községháznál kikutatták, hogy amelyiknek hertelendi az apja, az kap, a debellácsi nem kaphat. Akkor felmentünk Debellácsra, az ottani községházára. Ott meg örömmel fogadták az anyámat. De kérdezték, hogy [a] hertelendi kislány apja a háborúban van-e? Hát ott volt. „Hát egy hazáért harcol a két férfi! Hát, Balogné, hozza mind a két gyermekét, mert csak itt folyósítjuk a hadisegélyt!” És a ház se maradt üresen. Így költöztünk Debellácsra.

De több levelet nem hozott a posta három esztendeig. Sírt is édesanyám eleget, és minden este imádkoztunk, hogy: „Hozd haza, édes jó Istenem, édes jó apámat!” Annyit imádkoztunk, hogy egy este ordítani kezdtem: „Hozsd hazsa, hozsd hazsa!” Édesanyám rémülve kérdi: „Mi az, fiam?” „Annyit imádkoztunk, a jó Isten nem hallja, hát most kiabálok, hogy már egyszer hallja meg.”

De múltak a napok, a hónapok, de nem jött a levél, amit vártunk. Annál is jobban, mert ki volt a szekerünk rúdja. Apám testvéreinek kinyílt a szeme: Jóska elveszett, meghalt és a törvénytelen gyermeknek nem jár a vagyon – pakoljunk haza! De bizonyítani nem tudták, mert halottlevél se jött. Így a fondorlat, az irigység csak halmozódott. Éppen csak hogy megtűrtek, mert a községháznál volt pártfogónk, de az életünk pokollá vált. Édesanyám szántani járt napszámba, más lovával, potom áron, de csak a testvéreknek. Este hozott egy kis lottyot, nekünk az is jó kellett legyen, mert egyikünknek se volt apja. A mindennapi prédikáció kijárt, hogy kegyelemkenyéren élünk, pedig megdolgozott anyám érte.

Így haladt az idő, amíg én is kezdtem megtanulni gondolkozni és beszélni jól. Anyám sokat-sokat dolgozott, és az ottani néppel megszerettette magát, úgyhogy az Új soron lakók ugyancsak pártolták kedvessége, okosságá miatt az éneklő, jókedvű, fiatal, szép asszonyt. Csak akkor eredt meg a könnye, mikor magunkra voltunk, a kese-

•

rúség akkor tört ki belőle. Mi is vele sírtunk, hogy már jönne egy levél, akár él az apám, akár nem, ne legyünk a bizonytalanságban.

Elmúlt három keserves esztendő. 1918. januárban a postás hozza a levelet, megint nekem: „Édes nagylányom, édesapád nemsokára hazajön. Orosz fogságban voltam. Hat hónapig szöktem, hogy meglássalak. Csak teérted tűrtem a rabságot három éven keresztül, mert akartalak látni, aranyos nagylányom. Százszor elpusztítottam volna magam, de csak érted éltem. Pedig énnekem nagyon jó volt a többihez képest, mert én kilenc nyelven beszéltem, s ezért jó sorsom volt. De a szökés nem sikerült, mert rám vigyáztak a legjobban. Egyik sarkon fehér voltam, akkor a vörösök fogtak el – mikor vörös lettem, a fehérek fogtak el. Még bolondházba is bedugtak, mert nagyon üttem a fejem. Egy sarokkal ha arrább mentem volna, haza tudtam volna jönni a fogságból. Fiam, nagyon nehéz a szökés, de a bolondházból tán csak igazi bolond tud megszökni. De a végén csak megszöktem. Azt leírni, nem lehet, milyen szenvedések árán.”

Hangosan olvasta a levelet, én csak annyit értettem, hogy az apám hazajön, és határtalan volt az örömöm. Hát azért imádkoztunk minden este! Anyám meg szaladt az Új soron végig, kiabálta: „Julcsa néni, levél!” Én meg nem tudtam, mi lelte anyámat; ugrált, táncolt: „Nem dob ki senki a házból, itt a levél!” Én meg csak egy papirost láttam a kezében, nem tudtam, mi az értelme. Kimentem, egy csomó falevelet szedtem, hogy annak is úgy örül az anyám. De ő nem törődött az én leveleimmel, csak mutogatta az Új sorbelieknek. Azok meg csak jöttek és jöttek nap mint nap, csak a levelet olvasták számtalanszor, naponta. Már tudtam kívülről. Attól a naptól nem sírtunk többet. Él az én édesapám, hazajő!

De teltek a napok, mi meg csak vártuk a napot. Nem gondoltuk, hogy édes szüleim nem nézik, hogy közös gyermekük lelkét, szeretetét összetörik, szétrombolják. Mindegyik a maga igazáért harcolt, s ez vezetett a hazaköltözésre, az apanélküliségre, a kitagadásra.

Már hatesztendős koromban a kétnyelvűségre [tanítottak]. Bár mind a kettő magyar volt, én nem értettem a hertelendiek nyelvét, s ők nem az én nyelvem; [folytattam] a kettős harcot a nyelvért, amelyik majd az iskolában ért véget, mert ott már irodalmi nyelv-

•

vet tanultuk beszélni. Így három nyelvet beszélek magyarul. De igazán csak az anyanyelvemet, vagyis a székely nyelvet beszélem és szeretem. Magunk közt, itthon csak így beszélünk, hiába tanultam az iskolában „én is, te is, ő is”, csak azt mondom „én es, te es, ő es” – „mi is, ti is, ők is” – „mü es, tü es, ök es”. Akárhogy is hangzik, „mü” így beszélünk. Aki nem székely, annak nem áll jól, mint ahogy rajtunk es észreveszik, és tájszólásra magyarázzák. Ez pedig nem igaz, ez egy nyelv, egy nép, mán lassan kihal, elmorzsolódik, amit én sajnálok. De tehetetlen vagyok, és annak is születtem. Pedig, ej, hányszor elhatároztam, hogy nagy leszek, okos leszek, dacolok a világgal, lerombolom, ami rossz, kipucolom a búzából a konkolyt. Író leszek. Máskor meg: énekelek, [megint] máskor meg színpad lett a cél. S mindezekből semmi sem valósult meg. Lett belőlem egy fáradt öregasszony. Életem alkonyán jutott eszembe csak, mint sok másnak, lehetett volna másként is. De akaratos maradtam végig, azaz mostanig, és ki tudja, mit hoz még az idő. Egy biztos: könnyeket s elmúlt emlékeket, de igazat írok, egy szóig. Nem hajtott senki, hogy írjak, magam jószántából, mások okulására.

[Legelső emlékem]

Kicsi házunk az Új soron fehérre meszelt, kétablakos, kicsi kertvel. A ház belseje es fehérre volt meszelve. Egyetlen szobácska kemencével a sarokban, két ágy, egy asztal, négy-öt szék, egy kaszli, ott úgy hitták, hogy sublót, s egy óra, és kész volt a berendezés. A konyha, melyik istállónak [is] volt bérendezve – padlásra, a hiuba es ott jártunk fel –, egy nyihán tyukocska, de azoknak a szabad ég volt a lakóhelyük, egy tarka kutyanék, a Bundás, egy koca tizenkét malackájával, egy tehenke – ez volt mindenünk széjes e világón. Énnekem jó volt, az én szénám rendbe' volt, de 1917 sok mindent hozott, amit ma sem felejték el.

Hát nagy öröm ért: a Bundásnak négy gyönyörű kölyke lett. Az elsőt Violának hívtam, a többinek nem értem reá nevet adni, anyókám belélódigálta egy teli veder vízbe, utána a Violacskámat. Meghagyta a testvéremnek, hogy temesse el a kertben. „De nem hagyom ám!” – ordítottam csak úgy, hogy összefutott a szomszédság.

•

Hát mindenki mást mondott: verjenek meg, vigyenek faluba. A sok asszonyok közt tizenhárom esztendőös testvéremnek volt a legtöbb esze. Keresett négy Frank kávés katulyát. „Gyere, Trézsikém, tegyük a kutyácskát bele, vigyük a kertbe, de hallgass! Hát mért nem érted meg, hogy mit akarok? Hallgass ide! Hátravigyük a kertbe, a csipkerózsa tövibe. Elássuk. Jövőre kinő egy kutyafa, s annak minden ágán lóg egy kutyacska. Legszebb lesz a Violacska, de csak akkor, ha jó mély gödröt ásunk, eltemessük.” Ástunk volna, de nem volt ásónk. Így nekiálltunk, tíz körömvél gödröcskéket vágtunk. Hát az ötesztendőös kezem hamar felmondta a szolgálatot. Hát elmentem, kerestem szép veres rongyocskát, csináltam a sírokra keresztet. Csak azt csudálom, hogy tudtam, mikor se temetőbe nem jártam, se halottat nem láttam azelőtt. De a testvérem reám hagyogattott, hogy minden áldott nap locsoljam meg, mert ha nem, akkor nem lesz kutyafa, se rajta a Violám. Hát szót fogadtam, de annyira, hogy a heti piacról anyóka egy viderkével [vödörkével] jött haza, hogy tudjam locsolni a kutyák sírját. Ők meg haltak meg a kacagástól, mikor mindennap fogtam a locsoláshoz. De nekem hasznom lett belőle. Elsősorban volt egy viderkém, s az az enyém volt, ahhoz senkinek nem szabad nyúlni. Dárius se örözte jobban a kincsit, mint én. Másodszor, volt dolgom: azt a világ sűrű kincsiért se mulasztottam el. Majd jöttek az esők, s akkor azt mondták: most nem kell locsolni. De tavaszra csak a rózsák nyíltak gyönyörűen. Lassan elfelejtettem a kutyát is, a locsolást is, és elfelejtettem a bánatom. De jött más sorban, attól a perctől minden megrázó eset. Ez volt az első bánatom.

Vasárnap délután a lányok esszegyültek a vásártéren játszódni, de én ott lógtam köztük: „Eridj félre, Trézsike! Te kislány vagy, te játsszál a kicsikkel!” „Hát mit kezdek én a kicsikkel, mikor azok nem tudják azt játszani, amit a nagyok?” Próbálgattam, hogy lássák, én es tudok úgy szaladni, mint ők. Ugyancsak nyújtogattam kicsi lábaimat. Beláttam, hogy érek velük, de mégsem engedték, hogy ott játsszak velük. Párosával összefogództak, elől egy tíz lépésre volt a macska, az utolsó pár elkiáltotta magát: „Cica-maca, melyik szömöd fáj?” „Mind a kettő egyformán!” Akkor kezdtek szaladni: a macskát el kellett kerülni, s ha a macska megfogta az egyiket, akkor a másik

lett a macska. De mivel én ott lógtam köztük, hát nem akartak megverni, csak mondták, hogy kikapok. De tudtam, hogy nem kapok, mert ott volt a testvérem. De ha ő ott volt, az jó volt.

De ott volt a taknyos istálló es. Édesanyám úgy óvott a taknyos istállótól, hogy jobban féltem, mint a hétfejű sárkánytól: „Ne menj közel, édes fiam! Hazajönnék a bikák, kitapossák a beled.” Este, mikor jött a csorda, a világ kincséért – semmi könyörgés nem használt – nem volt szabad kimenni, és kész. Pedig én minden este kinéztem az ablakon, én soha egyetlen bikát se láttam. Csak sorakoztak a tehenek haza, s a taknyos istállóba öt-hat tehenet behajtott a tehénpásztor, az ajtót bécsukta. Valami ördögös dolog lehetett a dologban, hiába mondtam, nincsenek bikák, de hasztalan minden. Nem volt szabad az út, csak mikor az utolsó tehen is eltűnt a látóhatáron.

Hát nagylányok elhatározták, hogy eltesznek láb alól. Megragadtak közös erővel – köztük az édestestvérem –, bélöttek a taknyos istállóba, én meg kézzel-lábval-fogval hadakoztam, de a túlerő győzött: bécsukták, s reám zárták az ajtót. Én meg ordítok vadállat módjára, megint nem láttam semmit, egy bikát se, csak egy hatalmas jászolt egyik felől es, a másik felől es, egy hatalmas nagy ostort, egy vidret, egy szegen láncok lógtak, de bika sehol. S akkor ébredtem reá, hogy micsoda borzasztó lehet az a bika. Féltemben rúgtam az ajtót, ráztam a kilincset addig, míg essze nem estem eszméletlenül. A nagylányok mit se törődve velem estig játszódtak, s akkor hazasorakoztak. Engem otffelejtettek.

Este jött a pásztor, kizárta az ajtót, alig tudott tőlem bejönni. Mikor meglátott ajultan, elordította magát: „Balogné, szaladjon, a kislánya halva van a taknyos istállóban!” Én meg otthon szépen a fehér ágyban ébredtem fel halottaimból. Édesanyám simogató kezét, síró hangját hallottam, mikor felébredtem. Megszidott: „Látod, édes fiam, megmondtam százszor, hogy ne menj a taknyos istállóhoz!” Ez volt az első szidás életemben, de ez borzasztó volt, annyira hibásnak éreztem magam, hogy nem juttam szóhoz. Nem is mentem soha többet közel az istállóhoz, pedig alig volt száz méterre tőlünk. De a testvéremet soha életemben nem árultam el, mert én voltam a hibás: mért nem húztam magam le. Leültem volna, mikor mondták

•

a nagyok. Mindenütt ott lógtam, ahol nem kellett. Hát édesanyám nem vert meg, de mikor útban voltam, s nem bírtak velem, hát ágyba parancsolt, hogy nyugodtak legyenek. Ha nem is aludtam, de akkor nem voltam senkinek lába alatt.

Julianna-napkor megint egy kicsit rosszkodtam, hát újra ágyba kerültem. Már az álom kerülgette a szemeim, egyszer csak az ablakba tettek egy négysarkos ládát. Elég nagy valami volt rajta, ami aztán szépen énekelt. Hogy hányszor, azt nem tudnám pontosan, de azt tudom, hogy attól a naptól nem hallottak tőlem mást, csak énekeltem, annyira megtetszett. Csak később tudtam meg, hogy az gramafon volt, és édesanyám névnapja, és őt azzal megköszöntötték a jó ismerősök. Kérésemre sokszor „énekelte”, én meg vele énekeltem; de csak az ágyban volt szabad lennem. Én meg jól éreztem magam, mert addig nemigen daloltunk, mert édesapám a háborúba’ volt. De attól a naptól hangos volt a házunk.

A gramafon elég kezdetleges lehetett, vagy a hanglemezt már sokat játszott – elég az, hogy én szóról szóra úgy énekeltem, ahogy a gramafon énekelte; pedig én már tisztán beszéltem. Anyókám meg, hogy én tisztán mondjam, velem együtt énekelte sokszor, de a sodromból nem tudott kihozni. Bárki odajött, mindenkinek csak úgy mondtam, ahogy a gramafon:

Nem le több tenyérnyi hejtem put a tiromom,
(Nem lesz egy tenyérnyi jel sem pusztá síromon,)
Eletet katonák tete let a vánkotom,
(Elesett katonák teste lesz a vánkösöm,)
Ahava le fognak teni,
(Ahova le fognak tenni)
Tiromra nem borul tenki, tenki aki él.
(Síromra nem borul senki, senki, aki él.)
Tavat ne fakat rám zöldet,
(Tavasza sem fakaszt rám zöldet.)
Elborgya rolam a földet mete majd a tél.
(Elhordja rólam a földet messze majd a szél.)

Szeretnék még csak egyszer élni teveled
öledbe hajtánám lágyan bánatos fejem
szeretnék ajkadon égni virrasztva boldogan...

(Szeretnék még egyszer lenni, lenni még veled,
Szeretném öledbe tenni őszülő fejem.
Szeretnék ajkadon égni, szeretnék tevéled lenni...

Öledben ringatnám lágyan
Őszülő fejem.
Szeretnék ajkadon égni,
Könnyezve boldogan élni...)

Ez volt az első dal, amit megtanultam. Mikor látta anyám, hogy milyen gyorsan tanulok, akkor ő is énekelgetett, én meg figyelmesen tanultam. Azután nem volt annyi baj velem, lekötött a tanulás, csak lestem a szájából kijött hangot, hangsúlyt, a szavakat, hogy az úgy hallatszódjon tőlem is, mint a nagyoktól.

[Majdnem elüt a mozdony]

Közben jött a Szent József-i nagyvásár. Teli volt a nyomás kocsival, lovakkal, nyüzsgött a nép. Oda se volt szabad egyedül menni. Egyébként amit nem volt szabad, azt nem csináltam, szófogadó voltam. Édesanyám megígérte, hogy másnap kivisz a gyermekvásárba, de ma lovak és tehenek vannak, és vigyázzak a házra, a kaput zárjam bé, senkit bé ne eresszek, mert sok a cigány, és csak ellopnak. Én meg szépen az ablakba, ezt lehajtottam, néztem a sok embert, lovat, lármát, (...) az utolsó kocsi húsz méterre a házunk előtt, valamit állandóan kértek, egyik vizet, másik vödöröt, de én tartottam a parancsot, a szomszédba küldtem, ott otthon voltak. A kis barátnőm, Esztike egyre hívott a vásárba, de szép medvék és majmok vannak, de hasztalan, parancs az parancs.

Már késő délután volt, és a házunkat kellett örözzem, hogy el ne vigye valaki. A kaputól tovább nem volt szabad menni. De a vásár

•

érdekelt. Alig vártam, hogy egyszer már mehessek a vásárba. A népek jöttek-mentek, a gyermekek mutogatták a vásárfiát, én meg nagy keservesen őrzöm a házunkat. Egyszer csak éktelen nagy sírás veri fel az amúgy is zűrzavaros vásárt. Minden zaj elcsendesült a borzasztó sírástól. Hát tőlünk a harmadik házban laktak Pestiék, az ő kislányuk sírt olyan borzasztóan. Jött haza, hárman vezették, csendesítették, de hiába. Jöttek a népek, hallom, hogy a majomnak cukrot akart adni, az meg elég mérges volt, elkapta a kezét, és a fogát beléeresztette a kezibe. Hát Pesti Trézsit megharapta a majom. Elment a kedvem a nagyvásártól. Másnap, mikor kocsik, lovak nem voltak, csak a gyermekvásár, nem lett volna valakinek annyi pénze, hogy engem kicsaljanak a vásárba. Én meg vásárfia nélkül maradtam, de nem búsultam miatta: az én kezem nem harapta meg a majom. De fogalmam se volt, hogy mi az a majom, vagy milyen. Nem is törtem a fejem rajta, de azt hittem, hogy az egy borzasztó valami, amivel nem jó találkozni. Egy pár nap múlva híre-helye sem volt se majomnak, se annak a sok embernek. Újra csendes volt a vásártér.

De máshol is tudtunk játszani. Kimentünk a vasútra, ott játszotunk vagy harmincan is. Ha jött a vonat, hamar félrerebbentünk. Mihelyt a vonat továbbment, mi mán a vasúton próbálgattuk, hogy ki tud hosszabb utat tenni a sínen. Addig próbálkoztam, hogy a rámpára értem. Ott meg a vékony lábacska beszorult a két sín közé. Hát én sírásra fogtam a dolgot. Jöttek is segíteni, hogy kihúzzuk, de a többi se volt nagyobb, mint én, s egynek se jutott eszébe, hogy a lábam egy kicsit el kéne fordítani. Csak küszködtünk, hogy kihúzzuk. De inkább csak a vas lehúzta a bőrt. Egy véres folt a másikat érte, húztuk mindenféleképpen, de a lábam az nem jött ki. Közben Kovacicról [Kovačica–Antalfalva] beért az állomásra a személyvonat, én meg alig két kilométerre kínlódom – mert azt tudtam, hogy elüt a vonat. Az meg jött, de olyan gyorsan, hogy én minden erőm elvesztettem. A pajtásaim félrefuttak, csak én maradtam a sínen. Kicsi kezem járt, kiabáltam a vonatnak, hogy álljon meg. Annak meg a fütyülője csak hasította a levegőt. A vonatvezető az nem tudta, micsoda kelepcébe kerültem. Biztosan hitte, hogy rosszkodom. S már két-háromszáz méterre tőlem – én meg tudtam, hogy a lábam

levágja, de [hogy] halálra gázol, azt még nem tudtam, csak a lábam féltettem – egyszer csak valahogy ijedtemben elfordítottam, és kijött a lábam. Én félreugrottam, de még meg se szusszantam, s a vonat elrobogott mellettem. A vonatvezető még kieresztett valami forró gőzt, hogy megijesszen, a hülye! Amúgy is kétségbe voltam esve, elestem, úgy megrettentem. Úgy maradtam a földön. A vonat már rég nem látszott, én még nem tudtam lábra állni. Máig se értem, hogy lehet egy felnőtt ember annyira embertelen, hogy nem lassított. Láta, hogy küszködöm a sínen, ha véletlen nem tudom kihúzni a lábam, elütött volna. Nem mertem megmondani sohasem, tudtam, hogy nem elég, hogy úgy megijedtem, hanem még jól kikapok. Azt hittem, a veréstől meghalok.

De jóval később, körül tíz év múlva, kaptam verést, amit verésnek hívnak – most is itt vagyok, nem haltam bele.

A vasútról megint mindig elkergettek a nagyok, mégis odamentünk. Hát tudtam, az ilyesmivel hallgatni kell, még a testvéremnek se dicsekedtem el. A gyermekeknek meg nem érte fel egynek se az esze, hogy én milyen borzasztó helyzetben voltam. Ők tovább jót játszadoztak, én meg lassan hazasomfordáltam. Olyan jó lettem, hogy otthon feltűnt. Arra magyarázták, hogy biztos beteg vagyok, s még a kedvem keresték. De én csak komoly, csendes, jámbor lettem. Lefeküdtem, ki voltam fáradva. Hazudni nem tudtam, de hallgatni, eltitkolni azt igen. Kialudtam magam, s minden a régi lett. Nem mertem rágondolni, félttem, hogy elárulom magam. De amerre mentem, mindenféle fordítva esett ki. Én jól akartam, és jó akartam lenni, de sehogy se sikerült, hogy egyszer, bár hogy egyszer megdicsérjenek. Hát ez nem volt.

Egy nagy fatörzs le volt fektetve a földre, én felmásztam, a másik álló fát megöleltem, a lábam hintáztattam. Nekem ez tetszett, és jólesett. Egyedül voltam, senki nem szidott, se nem tanított a rendre, s ez végtelen boldogság volt nekem, lelkem nyugodalmára. Hogy meddig lógattam onnét fentről a lábam, hát azt nem tudnám, mert az idővel sohase törődtem. Este vagy dél, mindegy volt, én játszottam. Egyszer a szomszédék kifizött, megzavarta az én ártatlan játékomat. Hisz nem ártottam senkinek. Ő meg jó közel jött. Eleget

•

könyörögtem: „Eredj félre, Misuka, mert megrúg a lábam, s akkor tudod, az fáj.” Ő meg nem ment félre, de az én lábam se állt. Addig-addig, hogy egyszer az orrát megrúgtam. Ő meg, mint a nádi bika, ordítani kezdett. Hazament nagy böggve, hogy én megrúgtam. Hát én es hazasavanyodtam. Tudtam biztosan, az anyjától kikapok. Hát én elbújtam, mert hát jött is Zsuzsa néni nagy széllal, de mondja az áldást! Én meg a mi házunk kapuja előtt felhúzódtam a kapus mellé. Azt hittem, nem lát meg. Nagy feldühödve odajött, s avval nagy kezivel az én pirinkó kezem úgy megverte, de úgy, hogy csupa piros lett. Életemben addig nem kaptam senkitől. De nem is fájna most sem – de nem voltam hibás, ő jött oda. Mi se történt volna, ha ki nem hozza az ördög Misukát. Zsuzsa nénit meggyűlöltem. Egész életemben, mikor odajött, mindig zártam be előtte a kiskaput, hogy ne tudjon bejönni. Édesanyám kérdi, mért zárom Zsuzsa néni előtt bé a kiskaput. Én megleégedtem avval a válasszal, hogy ne jöjjön nálunk. De nem mertem ezt se megmondani, mert édesanyám olyan szépen mondta, „Zsuzsikám”, azt hittem, őt jobban szereti, mint engem, és félttem, hogy ő is megver. Zsuzsa néni minden nap jött, én meg mindennap bezártam a kaput. De Zsuzsa néni se mondta, hogy „rávertem a kislány kezére”.

Közben jött más, ami megijesztett. A kocánknak tizenkét kismalackája lett. De örültem! Kicsikék voltak, szépek, úgy ugráltak, versenyt futtak. Én es futtam velük, de nem mertem simogatni, mert az anyjuk nem egyezett belé, csak úgy rőfögött. Én félttem tőle, így csak messzebből szeretgettem őket. Egy szép nap beborult az ég, a felhők feketén hömpölyögtek, már majdnem a földet érték. Jött a nagy zivatar; dörgött az ég, villámlott, egészen elsötétült, a nap nem látszott. Előre jött a szél, az ágakat a fákról letördelte. Az eperfák alja tele-tele eperrel, mintha sok ezer, vagy meg se lehetett számolni: egyik fa alatt fekete, a másik alatt fehér. És akkor odaért a vihar. Teljes erővel rázta a fákat, nagy cseppekben esni kezdett az eső, mind sűrűbben. Az eső feláztatta a száraz földet. Elég sokáig esett. Az utcán csak úgy bugyorgott, mintha forrtak volna az esőcseppek. Aztán újra gyönyörűen kisütött a nap. Egy jó óra múlva már elitta a száraz föld a vizet. De a sáncok, azok teli voltak a házak előtt víz-

•

zel, s a testvérem ki akarta a kocát malackáival eresztetni az utcára, hogy szedjék fel az epret. De egy malacka belément egy tócsába, s a szép fehér szőre bésárosodott. A testvérem felkapta, belétette a hordóba, hogy lemossa a sárt róla – de a malackának nem tetszett, iszonyúan kezdett visítani. A koca se lett rest, neki avval a nagy szájával a testvéremnek nagy rőfögéssel. Szerencsére – elég rossz volt a kapunk, deszka volt, hézagok voltak – a testvérem hagyta a malackát a hordóban, s felmászott a kapu tetejére. A koca oda is elkergette, a kaput avval a nagy fogával megfogta, rázta, rőfögött; a malackának se tetszett a hideg víz, az meg visított. A lány meg sikoltott. Valahogy felmászott a kerítésre; az meg vert fal volt, így meg lett mentve. De a koca nem engedett. Összefuttak a szomszédok, de egy se mert a kocával kezét fogni. Ütték a kapun keresztül, de be senki nem mert menni, míg a szomszédasszonynak mentő ötlete támadt: hátulról az udvar falán átmászott, a malackát kiragadta a hordóból, előre kinyitotta a konyhaajtót, hogy tudjon beugrani, bé es ugrott, magára zárta az ajtót. De a koca nem kergette, hogy többet nem visított a malacka. Egy darabig még rőfögött, s akkor megbékült. De a hab úgy jött ki a száján. Míg élek, soha nem felejttem el. Azóta se láttam olyan veszett disznót – de én nem próbáltam simogatni a malackákat.

Édesanyám beíratott az óvodába. Addig még a faluban nem jártam. Csak kocsin vitt némelykor az anyám, mikor a szántásból jött. Apám testvérenek az ő lovaikkal szántott, s mindennap hozott egy forintot, ez volt a bére, mikor szántani volt; s a karincája alatt hozta nekünk a vacsorát. A pénzecskét vigyázta, mert ő kereste. Nem volt soha költekező. A nehezen keresett pénzt nem szórta el. De ha én már óvodás lettem, akkor nekem óvodás táskát kellett vegyen, és uzsonnát tisztességest kellett tenni, mert nagyon lefigyelték a hertelendi menyecskének minden lépését. Hát gyönyörű bőrtáskát vett, csupa virág rajta. Párszor elkísértek, megtanítottak, merre kell menni – mert az óvoda a központban volt –, hogy el ne vesszünk mi, kik az Új soron laktunk.

Óvó néni nagyon jó volt; tanított verselni, és én hamar megtanultam a verset. Én voltam a versmondó. Mindennap felkérdezett,

•

hogy ne ő mondja, s a többiek megtanulják. („Édesapám hazajött már, földünket fölszántotta, fehér galamb szállt a földre, édesapám örömére.”) Eljött az uzsonnaidő; a kezébe vette a sok kis táskát, kosárkát, kiállt az udvarra, és kérdezte szépen: „Kié ez?” Az enyém, az én kis táskám sehol! Mikor láttam az enyém nincs, hát nagyon tetszett egy kis födeles kosár – mondom: az enyém, mert egy volt. Azt gondoltam, ki tudja, biztos manna van benne. De biz csak paprikás szalonna volt, amit én nem szerettem. Hát jobb híján leültem, nagy nyugodtan eszegetem. Egyszer csak látom, hogy jön egy kislány, sorban nézi, mindenkinél mi van. Megáll előttem: „Te kislány, ez az én kiskosaram.” „Lehet – mondtam –, az enyém nincs meg.” „Jó, edd meg az uzsonnát, aztán majd a kiskosárt ideadod. Aztán majd szépen keresd meg!” „A tied nem eszem, én nem szeretem a szalonnát. Én már kerestem az én kistáskámat, de nem lelöm senkinél.” „Hát szólj az óvó néninek!” Ő két évvel öregebb volt, az előtte évben is járt óvodába. Mentünk mindenkihez sorban újra, de soha nem kaptuk meg az én kistáskám. Óvó néni se találta meg. Én megharagudtam magamra, mért vettem el a másét. Hát megvert a jó Istenke, jól tette. A táskát nem sajnáltam, mert bűnösnek éreztem magam. Felfogadtam: sohse bántom a másét.

[Apám hazavergődik]

Valami betegség jött divatba. Azt mondták, a háború hozta magával. Mindenki kapott írásos parancsot, hogy öt nap múlva az iskolában oltnak a betegség ellen. Vajon milyen az iskola, milyen az oltás? Megszúrnak, azt tudtam. Elkészültem, hogy most biztos meghalunk, ha már szúrnak. Eljött az izgalmas nap, de mindenki szépen felöltözött. Gyermeket, felnőtteket csoportba verődve, mintha valami nagy ünnep lett volna, csak kísérték. Aki ellenkezett, a kisbíró hajtotta őket. Ha már hajtsák, akkor biztos valami rettenetes dolog lesz most. Megrökönyödésemre, mikor egy nagy terembe beléptünk nagy mosolyogva az ismerősök jöttek elénk: „Julikám, maga is elgyött?” Csak nők voltak abban a teremben az orvoson kívül, senki férfi. Csak a kisbíró jelentette: „Doktor úr, ezt és ezt behajtottam.” Azok

a gazdag, gyönyörű nők, akik ott voltak, nagyon finoman, elegánsan viselkedtek, de mind egy szálig, mind fehér, hosszú ingben voltak. Nekünk is le kellett vetközni. A sorba álltunk, de csak bámultam a szebbnél szebb női ingeket, amit én addig nem láttam. Bekerültünk egy gazdag család társaságába, és akkor láttam csak, hogy a mienk milyen szegényes, egyszerű. Az oltás az nagyon lassan haladt, elbeszélgetett az orvos egy szépasszonnyal, a többi meg várhatott. Este, sötétben értünk haza éhesen, holtfáradtan az állástól, a várástól. Állni reggeltől estig éhen-szomjan, elcsigázva. Először fáradtam el, még enni sem tudtam. Közbe rájöttem, hogy nem kell azért meghalni. Akiket beoltottak, azok mondták, hogy nem fáj, de mégis minden gyermek már előre sírt. Másnap makkegészségesen keltem fel. A szép nappal egyszerre készültünk a guzsalyos fogadásra. Én egész nap igyekeztem jó lenni, mindent segítettem – az a minden meg semmi volt, mert nem hagytak semmit csinálni, elvégezték egyedül. Az anyám mindig kért szépen, hogy: „Ne lábatlankodj, édes fiam! Tudod, el kell végeznem estére mindent, nálunk van ma este a sor.” Minden este más háznál volt sorban a guzsalyos – ezt anyóka vitte Debellácsra, de csak az Új soron, de persze senki nem szakította el a hámrángot, kézimunkázott, kivéve az anyám, ő volt az egyetlen, aki ért valamit. Hát ő ült az asztalfőn, előtte a könyv, és olvasta [a] *Bogár Imre* című ponyvaregényt. Százötven kis füzetkéből állt, a faluból kapták. Minden este egyet, olvasta anyám, s magyarázta, aki nem értette. Szóval bámultam, hogy milyen okos az anyám. Ha le is kellett feküdnöm, egy országért se aludtam el, ültem a szép fehér párnák közt, [csak a] fejem látszott ki. Mikor kiolvasta a kis füzetet, elővette az [az]napi készítményt: megterített az asztalokon – sok tányér, kenyér, kanál –, és nagy gőzölgő tál ételt hozott, benne paszur kolbásszal (bableves kolbásszal). Volt egy nagyon jó beszédes kis barátnője anyámnak, Sára néni. Ő volt a központ. Jókat kacagott, úgy felderítette a társaságot, hogy borult fel a ház a roppant derűtől. Egyszer csak édesapám nagy képének, melyik az ágyam fölé volt akasztva, mondja s nyújtja a kanalát: „Jóska bátyám, gyék kend, ögyék kend paszurt!” (Babot.) Erre még nagyobb lett a derű, egyik jobban nevetett, mint a másik. Egyszer csak behallott a

•

kiskapunk nyikorgása: „Ejnye, kicsoda jön – mondják – tíz után?!” Akkor Sári néni gyorsan [az] ajtó sarkához állt: „Bárki legyen is, én mögcsókolom!” Csend lett. Várták, hogy most milyen jó vicc lesz újra. Nyílt lassan az ajtó, és Sára néni roppant ügyességgel a nyakába ugrott, megcsókolta – és csak akkor látta, hogy kit: egy csupa véres embert. Sára néni gyönyörű fehér inge is csupa vér lett. Mikor felém fordult, mind a két véres alak iszonyú látvány volt. Megnémult az egész ház, megfagyott minden száj, míg végre valaki kiszólta: „Jóska bátyám!” „Úgy, édes kis Juliskám, míg vérzek a háborúba’, addig a házam tele van jókedvű társasággal?”

Én nem tudtam, ki az a Jóska bácsi, én addig sohse láttam. Nem tudtam, hogy az édesapám. Kétéves sem, s még egy se es voltam, és már elfelejtettem. El voltak válva, de hogy beleköltöztünk a házba, csak édesapámért imádkoztunk, hogy jöjjön haza. És én csak vártam, nem gondoltam, hogy ilyen lesz a viszontlátás.

Édesapám Versecre rukkolt mint tüzér, és vitték rögtön az orosz frontra. Harcoltak valameddig, míg egyszer csak az oroszok közrefogták. Hat ló húzta az ágyújukat, és már nem volt semerre se kiút, sorba’ adta meg magát a legénység. Édesapám látta, hogy nincs menekvés, gyorsan elvágta mind a hat ló hámmistrángját, és szélnek eresztette, azok meg a trombitaszóra visszaszaladtak. De az ágyút, azt meg felrobbantotta. Ő is elesett a légnyomástól, és még egy haslövést is kapott, dumdum golyó volt. Nem tudott ellenállni vagy a többihez szaladni. Így hát az oroszok pontosan látták, ki robbantotta fel az ágyút. Úgy ütték, agyon akarták verni. De hogy, hogy nem, az jött a szájára, hogy „bozse” [istenem] – ezt szerbül mondta, s az oroszok többet egyet se üttek rá. Hanem gyorsan jöttek a szanitécsek, az orvosi segély, és beszállították egy nagyváros kórházába, aminek a nevét már nem tudom. De nem azért kaptak rajta, hogy megszánták – mert a háborúban legolcsóbb az ember, úgy hullnak, mint a legyek –, azért gyógyították, hogy meghallották a „bozse” szót, és mindjárt tudták, ha meghal, egy jó tolmács vesz el benne. Édesapám mán akkor nyolc nyelvet beszélt: magyar, német, tót, cigány, román, szerb, horvát és lengyel, és felgyógyulása után az oroszot. Kilenc nyelvet beszélt utólag.

Vért kapott, az elvérzést megakadályozták, és a fiatalság győzött, élve maradt. De nem volt szabad aludni, és ő nagyon álmos volt. A nővérek állandóan ott őrködtek. Mikor már aludt volna, kérdezték, hova valósi, de nem sok szót értett. De mikor a gyermekét kérdezték, kiugrott a szeméből az álom: „Egyetlen, amiért élni kell, és hazamegyek, erre esküszöm, az én nagylányomat még föl kell nevelni.” Azt [senki?] sem szereti. Csak így tartották benne az álmot, hogy kiugorjék a szeméből. És fölfogadta, a hétfejű sárkánytól is megszökik, és haza, haza, csak haza. De ez nem úgy sikerült, ahogy ő gondolta, mert még haslövést kapott. Az meg dumdum golyó volt, amelyik az emberben robbant, és több helyről ki kellett a golyószilánkokat szedni. Így hónapokig feküdt a kórházban, és könnyen elsajátította az orosz nyelvet. Használták mint tolmácsot addig, míg jött egy malmos, és tizenkét embert kért a malmába munkásnak, és kapott. Volt rab elég köztük. Az apám is jelentkezett, gondolta, könnyebb lesz a szökés, de jobban vigyáztak a rabokra, mint a szemük fényére. Az ingyen embererő. Csak valamilyen loccsot adott nekik a malmos, de még éjjel is vigyáztatta, őrizte őket. Volt egy gyönyörű szép lánya, az meg vesztére beleszeretett. S a lány még jobban vigyázta. Máskor a malom felé se ment, és ahogy a venger (vagyis a magyar) rabok oda kerültek, hát állandóan ott lábatlankodott. És az apja örült leánya választásának, ezért még éberebben vigyázták az apámat. A szökés pillanata mindig nehezebben vált lehetővé. Az apám meg mindent elkövetett; terveket szőtt, de mindegyik valamibe ütközött. Mert a többi rabok is vigyázták – mert a malmos lánya megfizette –, így fél tucat embert kellett kijátszani.

Neki nagyon jól kezdett menni sora. Ő idők múlva csak mint munkavezető [dolgozott], és mindent megkapott. Csak a szabadság, az volt drága. Pedig már bejárhatott a kastélyba, és a park fürdőjében a családdal együtt fürödhetett és csónakázott. Szóval minden szabadság meg volt, csak hazajönni és levelezni, azt nem. Három évig a magyar honról semmi hír, egy madár se vitt semmi hírt. Mintha ki lett volna halva az egész világ, csak az ottani élet volt a mindenség.

Politika járta közben; kitört a kommunizmus. Édesapám beállt a kommunisták közé, s így megszabadult a nagy fegyelemtől. Két

•

napig ott volt, akkor átszökött a fehérekhez, mert azok egy várossal arrább mentek. Mikor odaértek, azoktól meg megszökött, és a vörösekhez állt. Volt úgy, hogy hetente háromszor cserélt gazdát, de mindig közelebb volt a magyar határhoz. Veszedelmes játék volt, de mindent elkövetett, hogy hazajöhessen.

[Nagy lánya, apjáié]

Utazott hamis útlevéllal, utazott a vonat tetején, a vonaton nő ruhában. De minél közelebb ért a határhoz, annál veszedelmesebb volt éjjel gyalog. Akkor elfogták, és visszavitték, ahonnet kiindult. És nagyon ütötte a saját fejét, és szidta magát hangosan – persze magyarul –, amit ők nem értettek. Minél jobban csendesítették, ő annál jobban kiabált. És, mitévők legyenek, becsukták a bolondházba. És Szibériából megszökni nehéz volt, de a bolondházból még nehezebb. De mégis sikerült a szökés. De akkor már nagyon óvatos volt, és csak éjjel utazott, s ami ehető volt a földeken, azzal élt.

De némelykor mégis emberek közé kellett menni, mert a víz hiányzott, és akkor mindig a járőr vitte az őrökre. De mivel úgy elsajátította az orosz nyelvet, nem vették észre, hogy nem az, és mindig annak adta ki magát, ami a város katonái. Mindennap elfogták és minden éjjel elszökött. A legelső alkalmat felhasználta, néha az első öt percben már elszökött. Így lassan közeledett haza. De volt úgy, hogy három napig is meg volt húzódva egy-egy völgyben vagy barlangban, étlen-szomjan, de ha kilép, újra elfogják. Annyiszor elfogták, hogy már azon félt, hogy a végén meg se tud szökni. Három hónapig bujdosott éjjel-nappal. Nappal csak akkor ment, ha senkit se látott. Ha mégis valakit meglátott, lehasalt a földre. Ha sáros volt, se volt baj, de akkor se, ha sütött a nap, mert haza akart jönni; haza, haza... Azt sem tudta, mikor lépte át a határt. Csak meglátott a hegyoldalon egy kis házfélét, jobban gunyhó vagy csőszház lehetett. Ki akarta kémlelni, hogy mit kaphatna, vagy nincsenek-e katonák benne? Behúzódtott egy bokor aljába, ott várt, hogy vajon ki jön ki. S a hegyoldalon egy nyolc esztendő körüli gyermek meglátta. Beszaladt, de kiáltotta: „Édesanyám, itt lappang egy koldus a bokrok közt!”

Édesapám, hogy meghallotta a magyar szót, térden csúszva ment a házikó felé. Mire az asszony kijött, és nézték egymást. Az asszony úgy megrémült, hogy szóhoz se tudott jönni. Egy rongyos, egy szakállas emberroncs, amit meglátott. Csak a szeme csillogott, az arca beesett, halvány, emberijesztő. A csendet apám törte meg: „Hol vagyok, jó asszony, merre vagyok? Hol vagyok? Mondja hamar, hol vagyok? Ez mán Magyarország?” „Jó ember, honnét jő?” „Három esztendőig fogságban voltam, most hazajöttem.” „Hova valósi, jó ember?” „Én torontálvásárhelyi.” Az asszony nem tudta. „Pancsovától még meszszebb, Debellácsnak is mondják a szülőfalumat.” De az asszony azt se tudta, csak Versecet. „Hát oda rukkoltam be tizennégyben.” „Hát, az nem messze van, ha oda akar menni.” „Dehogy akarok oda menni, haza akarok először menni!” „Három éve nem láttam a lányomat, azt akarom látni.” „Azt se tudom, él-e vagy nem.” És akkor elsírta magát. Az asszony megsajnálta: „Jöjjön be, jó ember! Pihenje ki magát!” „Ha el nem árul a kislegény, igazán rám férne az alvás.” „Majd főzök egy kis paprikás csirkét a katona bácsinak, és a gyermekre ráparancsolok, hogy senki ember fia ne tudja meg, vendég van a háznál.” „Azt mondom, hogy apjával együtt volt a bácsi, s ha elmondja, apa nem tud hazajönni. Gyere, kicsi Jóskám! Anya elmeséli, ki ez a bácsi.”

Apám öröme határtalan: „Hát még te is Jóska vagy, kisöcsém!” És nagy barátságot köttek. De mire az étel elkészült, mán nem volt ki egyen: a nyugalom, hogy itthon van, úgy elaltatta, hogy nem tudták felébreszteni. A napot átaludta. Este megvacsorált, jó ízű hazaiból. De az asszony nem engedte éjjel elmenni, majd hajnalban. Így újra elaludt. Másnap a hazai földön bujdokolt egész Alibunárig. Ott egy magyar járőrscapat elfogta. Hiába esküdözött, hogy nem katonaszökevény, hanem orosz fogoly. „Majd az őrparancsnokságon tisztázza magát, ahogy tudja!” Mikor jött a vonat, felültették, s vissza Versecre, az őrparancsnokságra. A vonat megindult, elég gyorsan robogott, apám meg kiugrott a robogó vonatból. De nem számított ki az ugrást, nekiugrott a villanykarónak, összetörte az arcát a felismerhetetlenségig. Négykézláb mászott, ha jön vissza keresésére a járőr, ne találja meg. „Messze Szibériából hazaszöktem, most egy macskaugrásra vagyok hazulról, ne lássam a lányom? Aztán nem

•

bánom, ha fejbe lőnek, vagy vissza a frontra, nekem mindegy, de hazamegyek!” A vetések közt bujkálva parasztkocsira felkérdezett, akkor, ha jött valaki, újra lehúzódott a vetések közt. Így ért haza véresen, elcsigázva, elfáradva az édesapám.

Így ismertem meg vagy láttam meg először, mert elfelejtettem, nem emlékeztem [rá]. Kétesztendő voltam, mikor a háború kitört. Édesanyám vizet melegített, hogy megmosakodjon, és hogy tisztát vegyen. Ő meg csak mesélt, mesélt a szomszédasszonyoknak. Avval fejezte be a beszédjét, hogy – bizony nagy falu Oroszország! Biztosan többször is mesélte, de én úgy emlékszek, mintha tegnap mesélte volna. Nem tudta, a szeretetét hogy tombolja ki, hát dörzsölte a szakállát hozzám, én meg szabadkoztam. Egyre mondtam: „Édesapám, ne szúrj úgy a szakácsoddal!” Én addig olyan szakállas embert nem láttam, s ahogy suttozták egymásnak a szomszédok: „De megnőtt a szakálla!” – én meg úgy értettem, hogy a szakácsa. Ő meg azért is szúrta a „szakácsával”. De nem sokáig, mert másnap korán reggel ott voltak a tábori csendőrök, elvitték vissza Versecre, és azzal búcsúzott tőlem: „Ne búsulj, nagylányom, egy halállal tartozunk.”

De pár nap múlva jött a levél: „Mézédes kis feleségem, hozd el a lányomat Versecre! Be vagyok a kaszárnyába zárva, amíg meg nem győződnek, hogy igazat beszélek-e. Innen ugyan nem tudok megszökni a két kedden” (ez azt jelentette, hogy soha) – mert elmesélte, hogy milyen furfangokat eszelt ki, és nagyon vigyázták. „Hozhatol egy kis elemózsiát, de a lányom a fontos.” Édesapám négy lánytestvére ugyan szorgoskodott: Sára néni, Trézsi néni, Julcsa néni és Roza néni – mind ott voltak. Reggel korán ki volt sülvé a gyönyörű, pirosra sült kenyér. Egy zsákot teleraktak mindenféle jó étellel: sonka – azt csak elég lett volna cipelni, akkora volt –, kolbász, szalonna meg kalács. Teli zsák. Nagyon nagy hó esett, nagy volt a hidege, engem meg nagyon felöltöztettek, egyik kendőt a másik után kötték rám. Nem tudtam menni, úgy fel voltam öltöztetve.

Debellácstól Versec nincs száz kilométerre, de háború alatt nagyon messze volt, mert minden állomáson öt-hat órát állt a vonat. De fűteni elfelejtettek. Két nap telt el, míg Versecre értünk, de holtfáradtan és megfagyva. Én már nem bírtam a vonatban az

ülést, mindenáron haza akartam menni. Örült az anyám, ha kicsit elaludtam, de a hideg felébresztett, nem győzött nyugtatni. Egy nagy fekete kutya szaladt a havon. Édesanyám kitalálta, hogy nézzem csak, milyen szép fekete róka. Hát el kellett mesélje nekem a róka születését is. Volt idő elég Versecig. Ott kiszálltunk, de nem a városba vezető úton mentünk, hanem egy katona vezetett a kaszárnyáig, ahol az apám be volt zárva. Ködös, zuzmarás, borzasztó hideg volt, de a kaszárnyakapu be volt zárva. Édesanyám az örnek mondta, kit keresünk. Nekem óráknak tetszett, míg visszajött apámmal együtt. Akkor se eresztettek be, pedig látták, hogy reszketek, és csak kis időt engedtek a kijövére. De hatalmas drótkerítés, három sor szűrős drót a tetején – így beszélgettünk egy darabig. Édesapám mindent tőlem kérdett: van-e mit együnk, van-e kis ruhám, vertem-e meg az anyámat... Nem vertem, de ő sem vert meg engem, anyukám dolgozni jár, és van mit együnk, ruhám is van. „Hát tudol-e mán danolni?” „Mán hogylene tudnék!” „Hát akkor danolj, nagylányom!” Hát nem kértettem magam. Gyermekdalt azt nem tudtam, nem is tudtam, az mi, de dalolni azt tudtam. „Hát danolj, nagy lánya, apjáié!” Én elkezdtem. Gyermekhangom belehasított a hideg levegőbe, hogy: „A húr is elpattan, ha nagyon feszítik, / ne bánts d a szívemet, fáj az nekem úgy is. / Te engem nem szeretsz, te csak játszol énvelem, / fizet a sors neked, ha majd én nem leszek. / Álmomban láttalak, én mentem, s te vártál, / ölelő karodba engemet bezártál. / Édes volt az álom, keserű az ébredés, / szívem nem bírja már, megöl a szenvedés.” Amikor kész volt az ének, édesapám törülte a szemeit, és nagyon cifrát mondott: „Örmester úr, eresszen ki, vagy eresszék be a lányom, mert összerágom a drótkerítést!” „Édesapám, ne rágja össze, én majd bemászok.” Anyám segített, de ha a katona bácsi nem segít, én nem tudtam volna lemászni. „De nagyon tudol te, lányom, mászni!” „De igen!” „Fölmék a fára is, de nem tudok lejönni.” „Na osztán, hogy jössz le mégis?” „Hát nehezen, nagyon köll vigyázzak, hogy le ne essek.” „Vigyázzál is, nagylányom, hogy sohase essél el az életben. Még akkor se, ha egyszer én már nem leszek.” „Hát mán mért ne lenne? Vigyázok én édesapámra nagyon! Mondja, maga még sohse esett el?” „Nem, lányom, csak mikor a haslövést kaptam, de,

•

látod, azt is kihevertem.” De a szeméből hulltak a könnyek. Kértem szépen, ne sírjon, de ő annál jobban. Én meg simogattam, s töröltem a könnyeket. Ő meg megint kért, hogy énekeljek valamit, én meg egy szóra énekelni kezdtem, hogy: „Mebántam, hogy elhagytalak, megbántam már százszor, / azt hittem, hogy a nyugalmam megtalálom máshol. / Bocsásd meg, hogy bűnös lettem, nem tehetek róla, / jóváteszem minden bűnöm egyetlenegy megbocsátó szóval. / Nem vagyok én méltó hozzád, gonosz lett a lelkem, / amióta elhagytalak, nyugalmam nem lelem. / Egy békítő mosolyodra, jaj, de régen vártam, / meg tudnád-e bocsájtani / azt, amit már százszor is megbántam?” „Ej, de szépen daloltál, hát ezt meg honnan szedted?” „Nem szedtem én ezt, anyukától tanultam. S ez nem dal, ez ének.” „Hát – mondja ő – ez, fiam, dal. Édesapja éneket kért.” „Hát ez ének.” „Nem, fiam, az az ének, amit a templomban énekelnek, ez meg csak egy dal.” „De nem úgy van ám – tettem csípőre a két kezem –, engem ne tanítson ilyesmire, én jobban tudom.” „Nem, lányom, én tudom.” „Hogyisne, hisz a templomnak csak tornya van, onnan szól a harang, ha valaki meghal, de ott nem is énekelnek, az egy nagyobb ház, mint a többi, azért látszik hozzánk.”

Addig veszekedtem vele, míg jött az ór: „Letelt, Jóska bátyám, a fél óra.” Előre őt elvitték, s nekem a drótkerítés kapuját kinyitották, és kivezettek. „Eredj most, kislány, édesanyádhoz, menjetek szépen haza!” Én még dühösebb lettem a nagy igazságtalanságtól: „Hát ilyenek maguk, hát nem szégyellik magukat? Van kiskapu, én meg be kellett azon a fagyos dróton másszak, s még édesanyámat be se engedték.” Apám visszaszólt: „Úgy-úgy, lányom, mondd meg nekik az igazat szemükbe, azt is, hogy édesapád ártatlan van bezárva, nem hadiszökevény volt, hanem hadifogoly. De virrad még szép nap is rám! Akkor elfelejtünk mindent, ami csúnya volt.” Hát nem is kellett nagy biztatás: az állomásig csak járt a szájam, mint a jégeső. A katona bácsi meg csak úgy kötekedett velem, és megígérte, hogy eljön hozzánk egy kis tereferére. „Oda bizony ne jöjjön, mert én kiverem mind a két fogát!” De a katona megmutatta, hogy neki sok foga van. „Hát akkor mind kiverem.” Közben bejött a vonat, mi felszálltunk, s a katona nagyon lengette utánunk a zsebkendőjét.

[Az izzasztóban]

Mikor hazamentünk, édesanyám ágyat vetett. Lefeküdtem, és napokig lázasan hánykolódtam az ágyban. Végre otthagytam az ágyat, de sánta maradtam. Édesanyám sírdogált, hogy szép, egészséges kislánya sántít a hüléstől. Vitt a bábaasszonyhoz, az meg rángatta a lábam. Naponta vitt oda, én meg rúgtam, mint a csikó. Nem engedtem rángatni a lábam. De hárman se bírtak velem; lefogtak és lekötöztek – akkor meg ordítottam. A bábaasszony az meg az ő gyógymódján gyógyított. Nekem meg kezdett fájni is a lábam, és napról napra jobban sántítottam. Az egyik lábam nem kezdett nőni. Elkálíkoztam, rettentő csúnyán mentem. Elvitt anyám Kovasicra az orvoshoz, az meg azt mondta: „Nézze, Balogné, én nem tudok rajta segíteni. Vigye föl Budapestre! Ott vannak képzett orvosok, ha bírja a költségeket.” „Bírom, doktor úr. Van két lányom, és Hertelenden – apám halála után – két hold földem. Megkérem az apámat, adja el az egyik darab földet. Én úgyis nekik hagyom, az egyiket az egyiknek, a másikat a másiknak.” Ezzel kapott utasítást és címet Budapestre.

Mikor hazajöttünk, összeszaladt a szomszédság, a rokonság; eltárgyalták, amíg oda leszünk, ki vigyáz a házra. De még azt se tudtuk, hogy öregapó ideadja-e a földet. Egyszer csak – a hír szárnyon jár – mindenki a sántaságomat beszélte. Nekem meg éppenséggel semmit se ártott, mert többet az anyám nem vitt a bábaasszonyhoz. S más nem is fájt, úgy ugráltam, mint a sánta veréb. Az én szénám rendben volt. Haragudtam anyámra, hogy mindenkinek mondja. Egy öreg néni, de öreg, azt mondja: „Ne vidd, te, Julikám, sehova se vidd ezt a kislányt! Nem sántaság ez, hanem hülés. Ismertem én ezelőtt a lányodat. Én majd kigyógyítom ingyért. Jó lősz majd neki az az egy lánc föld, ha majd megnő. Ennek csak jó forró fürdő köll, és vigyázni rá, hogy ne járkáljon. S adol egy pár liter tejet, mikor erre járok.” „Hát hogyne adnék én, adok én magának úgy is.” „Szögény, öreg asszony vagyok, Julikám, de koldus az nem vagyok. Majd csak akkor adol, ha ki lesz gyógyítva a kislány.” Hát megegyeztek. Azt mondta az anyám: „Hát ha nem használ, hát nem árt a fürdő.”

•

Én is örültem, fürödhetek mindennap, alig vártam, hogy kezdjék, mert fürödni nagyon szerettem. De a néni egyre késett a fürdővel. Mán nem is törődtem vele, de mindennap odajött, hozott egy zsák parét, burjánt. Abba' volt minden: cékla, lapi, útifű, akác, mályva-gyökér, kamilla, még káposztalevél is. Másnap másfelé ment, akkor megint hozott, amit én nem ismertem. Egyre kértem, mikor fürdök? „Várj, fiam, sorjára!” Egy hétig mindennap hozott valamit. „Vigyázz ám, Julikám, nagyon ezekre, nehogy valami megegye, disznó vagy tehén, erre mindre szükség lesz.” Már anyám is kezdte türelmét veszteni. „Várjál hát, ez árnyékban meg kell hogy száradjon.” A napok teltek, én meg mindig jobban sántítottam. Már az egyik csípőm jóval lejjebb volt, teljesen kimentem a formámból. De nem fájt, játszottam a többiekkel; anyám meg sírdogált. Nem tudtam, mért sír, hát mit árt, ha én sántítok.

Egy napon a néni beállít: „Na, kislányom, rakáson az orvosság, most jó csak a haddelhadd. De ha jó, szófogadó leszel, akkor kigyógyít a néni meg ez sok orvosság. – Hozzál egy dézsát, egy deszkát, egy kisszéket meg egy követ!” Elkészített anyám mindent. A néni, nyáron, mikor nagyon sütött a nap, beparancsolt a szobába: „Hozzál, fiam, egy lepedőt meg egy dunnát, addig én majd beteszek a vízbe, ami az első fürdéshez kell.” Megfőzte a füveket, de letakarta, hogy gőz maradjon benne. A követ is megtűzesítette. Beleöntötte, de gyorsan, a vizet dézsába, a forró követ meg a fenekire, hogy a víz ne hűljön ki. Hamar arra a kisszéket, a dézsára meg a deszkát, arra ráültetett, a székre a lábam, egy szép fehér lepedővel betakartak nyakig, a dunyhát úgy arra, hogy semmi gőz ki ne menjen. De alig egy-két perc, már csepegett le rólam a víz, de olyan melegem lett, hogy azt nem lehet elmondani. Addig tartottak a fürdőben, míg eszméletlenül össze nem estem. De ott voltak, tartottak, mikor a néni akarta, levették rólam a dunyhát, tiszta lepedőbe csavartak, úgy dugtak az ágyba a másik dunyha alá. Az öregasszony elment. Mire fölébredtem, nem kellett rám vigyázni, feküdtem, mint a csutak. De ki tudná, meddig voltam ész nélkül. Én úgy emlékszem, mintha csak másnap reggel ébredtem volna fel, de ebben nem vagyok biztos. Akkor éjjel láttam először álmot, amire emlékszek. A világ ment

•

körbe – de ez borzasztó álmom volt –, engem meg vitt, vitt addig, míg az ég leszakadt. S ott volt egy szentelt kút, de az olyan volt, mint mikor a káposztát sózzák; az a csavar, amivel leszorítják a deszkát. S a jó Isten állt mellette, s az ujjával megfenyegetett, s mondta: „Vigyázz magadra!”

Erre felébredtem. Úgy megijedtem, úgy reszkettem, hogy a testvérem nem győzött nyugtatni. Ott ült az ágyam mellett, én főttem: a belső részem csupa forróság volt, haltam meg egy csepp vízárt, de még a fejem se tudtam fölemelni. Három nap öröztem az ágyat, s nekem mindig volt őrzöm, hogy fel ne keljek. Három nap múlva kellett volna a második fürdőt vegyem, de olyan gyenge lettem, hogy föl se tudtam kelni. A gőz szaga ölte meg a szívem. Az úgy dobogott, hogy meg kellett fogjam, nyomtam, hogy ne olyan nagyon dobogjon. Mikor egyedül fel tudtam ülni, jött az öreg néni, nagyon meg volt elégedve, én meg kétségbeestem a látásától. És azt mondta: „Egy fürdő kimarad, meglássuk a jövő héten.” Egy hétig arrafelé se jött, aminek én nagyon örültem, rohamosan kezdtem gyógyulni. Mikor öt napja volt a fürdés után, ki akartam menni, de nem volt szabad lábra állni. Annyit kínlódtak velem, nekem meg pokol volt az ágy.

Hát úgy nyolc nap után kivittek ölben az utcára. Én repülni tudtam volna, de lábra se volt szabad állnom. Azt se tudtam, sán-títok-e még, azt se tudtam, várjam-e még a nénit vagy ne. Egyszer csak megint jött, és kezdődött előlről minden. A második fürdő után hamarabb gyógyultam, és még többet kínlódtak velem, hogy ágyban tudjanak tartani. Nekem mesét mondtak, énekeltek, hogy teljen az idő, de a lábra lépni, azt nem volt szabad még akkor sem. Közben – éjjel lehetett, mert nem emlékszek, mikor jött haza – az apámat hazaengedték szabadságra. Reggel fölébredtem, az apám meg az anyám kint voltak a tehén körül. Mikor fölébredtem, apám beszaladt: „Gyere, lányom, nézd meg, kisborjúnk van.” Hát még olyan kicsi volt, meg se volt száradva, még párolgott, akkor száradt lassan. Hát örültem a borjúnak is, meg apámnak is. Kivittek az utcára, leültettek egy székre, betakartak, hogy meg ne fázzak. Nyomban jöttek a szomszédasszonyok, ők már hallották, hogy az

•

apám hazajött. „Mi az, Trézsikém, hazajött apád?” Mondom: „Haza ám!” „Mit csinál?” „Most semmit, de reggel édesanyámmal csináltak ketten egy kisborjút, még füstöl.” Az asszony úgy kacagott, hogy a hasát fogta. Jöttek a nagy kacagásra a szomszédok, apám, az anyám is. Hát én mindenkinek elmondtam nagy komolyan. Még küldtem is be, hogy nézzék meg, mert nevettek. És nap nap után megszöktem a székéből, addig, míg rajta nem vesztettem. Természetesen elárultak. Én elég sárga, sápadt, vékonyka lettem, beesett a szemem. És akkor még kaptam egy utolsó fürdőt, és még egy pár nap újra nyomtam az ágyat. Aztán lassan, mint egy beteg légy, úgy, lassan segítettek menni. Megszenvedtem eleget, de többet soha egyet se sántítottam. De az öreg nénit se láttam soha, máshol volt elfoglalva. De a fő, hogy meggyógyultam. De most, hatvanesztendőskoromban sem bírom a gözt. Soha gőzfürdőt – se semmilyen fürdőbe, amit fürdőnek hívnak. Én elkerülöm még a táját is. Folyó vízben fürödtem. De még a fürdőszoba gőzétől is rosszullet fog el.

[Debellácsról Hertelendre]

Nagyon szép járásom lett. Mindenki dicsért, hogy milyen szépen járok. De nem sokáig voltam a központ. Még nem voltam olyan egészséges, olyan, amilyen kellett volna. Édesapám a heti vásárra kiment, és nem jött haza éjszakára, átmulatta. A testvérei mindent elkövettek, hogy elegyenek [minket] a háztól. Mindig gyóntatták ellenünk. Apám nem veszekedett, csak elment mulatni. Nem jött se ebédre, se vacsorára. Mikor hazajött, azt mondta: megöl mind-egyikünket – avval újra elment nagy énekszóval. Édesanyám megfűrösztött, és maga is tisztát vett, úgy feküdtünk felöltözve mind a hárman. Egy ágyban: a testvérem a fal mellett, az anyám középen, engem legkívül, hogy én legyek az első vagy én védjem meg őket. Édesapám meg hajnal felé hazajött, megint csak nagy jókedvvel. Mikor belépett, anyókám két lányát olyan nagyon magához szorította, hogy majd meg nem fulladtam, nyögtem. Édesapám néz: vásárnapi ruhánkba' az ágyban. Eszébe jutott, hogy mért is van ez a különleges öltözködés. Befogta a száját, hogy hangosan ne kacag-

•

jon. Kacagta, hogy anyám komolyra vette, amit mondott. Nagyon szépen beszélgetett azután.

Mindenki nagyon dicsérte az anyámat, bárkivel beszélt, mindenki csak dicsérte, hogy ügyes, takaros, jó beszédű, szépen dalol, jókedvű – de annál nagyobb ellenségek lettek a testvérek: Péter bátyám és Lajos bátyám. Ők oda se jöttek soha, őket csak hírből ismertem, hogy van két nagybátyám is. Itthon meg addig csúrték-csavarták a dolgot, hogy sikerült éket verni a házastársak közé.

Egy szép nap a testvéremre rábízták, hogy vigyázzon a malacokra. Azok meg felmentek a vasútra, és ő játszás közben nem vette észre. Nagy malacok voltak mán. A koca erről maradt a vasúton, a malacok meg túl. A koca ment neki a vonatnak. Apám messziről meglátta, odaszaladt, az ostorral visszatartotta a kocát, nehogy a vonat elgázolja. A vonat elrobogott. A pásztorra meg az ostorral ráhúzott egyet. Meg is bánta rögtön, de már késő volt. Akkor engem kergetett, hogy lássák a népek, hogy én is kapok. Én meg hazaszaladtam, az ágy alá bújtam. Apám az ostorral mindent ütött, az ágy lábát, a földet, de engem nem ért el. Mikor kitombolta magát, én is kibújtam, szaladtam játszani. Kérdik: „Nagyon megvert, ugye, apád?” Azt mán nem! Elbújtam az ágy alá, s nem tudott megverni; haragját valahogy mégis ki kell töltse...

A testvérem bejött, odasuttogta az anyám fülébe: „Adjon könyeret!” „Mit akar a lány? Mért sugdolódik?” „Hát éhes. Kell kenyér.” „Hát én nem tiltom el a kenyértől, mért nem kér hangosan? Azt hiszi más, hogy én sajnálom tőle. Anna, gyere csak ide! Állj elébem!” Odaállt Anna „De fél lábra! Na most, de nagyon hangosan, mondjad: apám, adjon könyeret, apám, adjon könyeret! Addig mondd, míg azt nem mondom, hogy elég.” A testvérem bátran, büszkén, hangosan mondta, mondta sokszor. Egyszer apám megelégedte, s azt mondja: „Máskor tanuld meg, hogy hangosan kérjél, ha valami kell. Nem tűröm a sugdolódzást. Most állj a másik lábadra, és még nagyobbán mondjad: anyám, adjon könyeret!” A testvérem a másik lábára állt és kezdte mondani: „Anyám, adjon könyeret...” Elsírta magát. Édesapánk megsajnálta, és mondja: „Jól van, nagylányom, állj le szépen! De máskor igazán hangosan beszélj. Úgy szép az, nem sugdolódnizni...”

•

Mások azt gondolják, hogy mert énnekem mostohalányom vagy, én tiltom tőled. Gyere, most bemegyünk a faluba. Amilyen nagy nyakba való kendőt választasz, azt megvegyük.” Be is mentek a faluba, és megvették a fehér berlinerkendőt. És szent volt a béke. Az olyan szép és drága volt, hogy az csak a nagygazdáknak járta (az Új soron nem volt senkinek). Csak édesanyám maradt komoly, és pénzt adott, hogy menjen ki a vonatállomásra, és vegyen vonatjegyet, jöjjön haza Hertelendyfalvára, három nap múlva mi is jövünk. A testvérem meg már volt olyan okos, tudta, ott jobb, de azért hazajött.

Ezen aztán újra veszekedtek, és három nap múlva tényleg felpakoltuk magunkat a kocsikra. Édesanyám négy kocsit rakott meg, fogadott fuvarosokat. Minden kocsira jutott. Elöl ment egy kocsi, rajta a kisbornyú, utánakötte a tehén, és a másodikon a koca a malacaival. A harmadikon a gabona, a negyediken a párnák, ágy és ami még volt apróság. Édesapám mindent ideadott, a háznak csak a négy sarka maradt; mi meg jöttünk haza Hertelendre. És másnap az apám kidoboltatta a házat, hogy eladó, és el is adta, nem akart többet abban a házban még lakni se. Bement a faluba, és ott vett egy szebb és jobb házat. És azt mondta: „Azért adtam el a házat, hogy a feleségem ne találjon haza.” Tudta, hogy anyám őt nagyon szereti, és ő is az anyámat, de a gőg egyikben is, a másikban is olyan erős volt, egyik sem akart megalázkodni. Ennek meg én ittam meg a levét – mert apa nélkül nőttem fel. És jobb lett volna, ha meghalt volna. Akkor sirattuk volna egy darabig, aztán elfelejtettük volna. Így meg ő sem volt nyugodt. Gyermekszerető volt. Nagyon sűrűn eljött meglátogatni. Akkor meg csak a szemrehányás volt.

Egy szép nyári napon indultunk, korán, hogy ne késsünk meg este. A nap piros korongját először láttam. Még nem süttött, és én álmosan néztem a nap feljöttét. Felültettek a párnák közé, én meg belesüppedtem. Ahogy feltettek a kocsira, úgy maradtam. Nem mertem egy hangot se kiadni. Lassan kocogtak a kocsik. A nap egyre magasabbra ment fel az égre, egyre melegebb lett. A párnák átmelegedtek. Eleinte jó volt, jól éreztem magam – még el is szundikáltam –, de később, tizenegy-tizenkét órakor már olyan meleg volt, hogy szörnyűbb volt a pokolnál. Ami szenvedés van a világon, mind

•

átszenvedtem azon a napon. Ha vizet kértem, nagyot kiáltott az anyám: „Hallgass, mert agyonütlek!” Az én édes, jó anyám soha nem vert, soha nem szidott, de akkor el volt keseredve, és nem volt szabad még mukkanni se. Egy nap emlékezetes, keserves, kínszenvedő. Később is úgy emlékeztem rá, mintha hosszú évek lettek volna.

Anyám se éhes, se szomjas nem volt, vagy nem is vittünk, elég az, hogy szólnom se volt szabad. Ha kezdtem: „Édesanyám...” könnyölgön, sírva – „Csend legyen! Elhallgass! Van nekem rajtad kívül is bajom.” Hát volt is. „Most megint hazafelé a kocsirudam, két gyermekkel, s kétfelé...” Ő az ülésen ült, nem a meleg párnák közé szorulva. Az egyik lábam lecsúszott, a másikon ültem egész hosszú úton. Mikor végre hazaértünk, a kocsi megállt, én nem tudtam lejönni a kocsiról. De nem is törődött [velem] senki. Mintha ezer bolha lett volna a lábamba’, mikor kinyújtottam végre, csak későre. Idő telt el; hogy mennyi, azt nem tudnám pontosan, de volt időm körülnézni az új otthonomba’.

[Öregapó háza]

Tágas, nagy udvar a szérűvel egyben, hatalmas, nagy ház, nagy gang. A ház nem volt kiépítve az utcára, gyönyörű kis virágoskert teli virágokkal, két méter magas, minden színben pompáztak, „fátalan” volt a neve (majd évek múlva tudtam meg, hogy az mályva volt), és én gyönyörködtem. Minden szép volt. Pillanat alatt elfelejtettem a mi kis fehérre meszelt házunkat az Új soron. Apámat is. Még meg sem szoktam, s már elköltöztünk. Itt akkora volt az első szoba, hogy kongott az ürességtől, elveszett a mi kicsi holmink benne.

Akkor a gangból az ereszbe mentünk. Az ereszből három ajtó nyílt, vagyis négy, mert a gangajtó volt az első. A nagy házajtó jobbra, a kicsi házajtó balra, középen a kamara, s onnét a padlásra lehetett menni. Jó széles grádics volt a nagy házban, nagy-nagy kemence, de az ereszből tüzeltünk. Nagy tűzhely, ahova le lehetett rakni a szalmatálokat, abba’ meg a kenyértészta szép fehér takargatóba. Anyóka nekem minden sütéskor sütött egy gyönyörű szép kicsi cipócskát, még mielőtt bevette a kenyereket, a nagyoknak meg

•

lángost, míg kisült a szép kenyér – azt anyóka szépet tudott sütni. Az volt a jelszava, hogy „kéz után keletlen s lapát után sületlen”. Jól kidagasztotta, jól befűtött. De a kenyerek örökké szépek voltak. Mán délután lehozta a lisztet, megszitálta, kovászt csinált, úgy azután meg az élesztőt. Olyan fánk nagyságú volt a kovász. Ahány kenyér, annyi kovászt áztatott. Hat óra hosszát hagyta a kovászt, majd azután dagasztott. Mikor szépen letakarta, hogy keljen a tészta, majd akkor kezdett fűteni. Egy ideig egyik felén tüzelt a kemencében, akkor a parázst, hamut áthúzta a másik felébe. Mikor a kemence feneke szikrát szórt, akkor kiszedte a szénvonóval a parazsat. A piszkafára egy vizes rongyot csavart, hogy a kenyér vagy a tészta tiszta kemencefenekre kerüljön. A kenyérsütőlapátra olyan ügyesen kiborította a szalmatájból, oda volt készítve víz és kés, egy kicsit mintha megmosta volna a tésztát, oldalán a vizes kést végig húzta, úgy vette be a kemencébe. Akkor az ajtót odaállította a kemence szájához. Tíz percet várt, ha igen megpirult, akkor kieresztett a lebjiből [a láng éle, teteje], hogy nehogy elégjen a karéja. Majd csak azután sárval körültapasztotta az ajtót, és hagyta sülni. Mikor kisült, vette a lapátot, betette a kenyér alá, kihúzta, s újra megmosdatta a kenyeret. (Ezt egy kicsit hamarabb sorba vettem, mint kellett volna, de ez azért [van], hogy pontosan le tudjam írni az öreg házat.) A tűzhely felett volt a kémény, hatalmas, nyitott kémény. Kilenc disznó húsát is lehetett volna füstölni. Nem is láttam senki házánál olyan kéményt. A kicsi házból újra volt egy ajtó, azt „puliciának” hívták.

A ház valamikor bíró háza volt, s az a pulicia rabtartó volt. Olyan kisebb bünt, akik csináltak, oda zárták, s a neve megmaradt addig, míg az öreg ház állt. A puliciából az istállóba lehetett menni. Az is óriási nagy volt. Akkor jött a szinyaj [színalj], a szinyaj felett meg hatalmas nagy szénás hiju [hiu = pajta]. Édes jó öregapám hét testvérével jött ki Bukovinából. A Tót úton kaptak mind egymás mellett egy-egy numerát – az egy lakhely porta kertvel együtt, azért mondták numerának. De olyan aljban voltak azok a numerák, hogy esős időben örökké teli volt az udvar. A fal meg omladozott le. Minden nyáron újra kellett tapasztani. Így öregapó meghallta,

•

hogy ez a ház eladó. Eladta az övét, egy lánc földet a tízből reá toldta, s kijött a békalikból. Itt még a ház után volt egy és negyed lánc föld. Így hazahozta a földjét a faluba. Még többet, mint amennyit eladott. Hát ebbe a nagy, de öreg házba költöztünk haza 1918 nyarán. Ahogy körülnéztem, egy kicsit se sajnáltam az otthonomat. Pedig ez öregapámé volt, de engem az nem izgatott. Mire lemásztam a kocsiról, mán a jószág az istá[lló]ba, a disznyó a pajtába zárva. Én meg igyenesen ki az utcára. Az érdekelt a legjobban.

A kapun olyan tolózár volt, elhúztam, s mán nyílt a kapu. Kilépek; két leánka a harmadik háznál játszódtak, egyik tőlem öregebb, a másik fiatalabb. Ahogy megláttak, elkezdték verni kujakjikat, s kiabálni: „Debellácsi cigány, debellácsi cigány!”, de sokszor. Én úgy megharagudtam: „Az anyátoknak! Hát bántottalak?” De ők csak tovább mondták az ő bétanolt csufolkodásikat. Én se lettem rest, elkezdtem nagy nyugodtan kiabálni: „Csángó pulicka!” Mondtam volna én estig is, de öregapó meghallotta: „Bétakarodj, te, te Isten keze vétke, te, te, hogy vesztél volna ott, ahol voltál!” Hát elhallgattam. De a torkom keserű lett – fojtogatott a sírás. Panaszkodtam volna, de nem volt kinek. „Hogy merted te ezt a szájadon kiereszteni?” Hát mondom: „Még Debellácson laktunk, a nénjeim mindég azt mondták, hogy én csángó vagyok, itt még alig mentem ki, itt meg debellácsi cigány vagyok. Hogy tudja meg öregapó, hogy én nem vagyok se csángó, se cigány. Nem bánom, ha mög is vernek, de én többet nem hallgatok. Visszamondom, ha ki is kapok, osztán akkor beleugrok a kútba.” Öregapó, mikor látta az elkeseredett, harcias viselkedésem, megsajnálta: „Jó, jó leánkám, mondjad is mindenkinek szemibe, hogy te se csángó, se cigány nem vagy! Nem volt szép a nénjeidtól, hogy azt mondták. Igaz, másfajta magyarok ők, de ők se cigányok. Én most neked elmesélem, hogy mért ragadt reánk a csángó név.”

Leültünk, egy öregember s egy gyermek. „Fiam, síkraszállj értünk, a nemzetedért! Bátran mondd, még mikor olyan szürke lesz a hajad, mint az enyém, hogy mü bukovinai székely magyarok vagyunk. Hát, leánkám, a csángók, azok es magyarok. Nem kell ők se szégyelljék magikot, mert egy ügyes, de szenvedő nép. S magyar kormán tudo-

•

mást szerzett rólik. Kiment a deputáció Moldvába, hogy kitelepítse őket ide, a Duna mentire. De őket nem adta ki a román, így aztán visszafelé jövet Andrásfalván megpihent a papnál. Ott mint tanolt emberek elbeszélgettek, elmondták, hogy mi járatban voltak. S akkor a pap azt mondta: »Ugyan, édes uraim, mé' nem viszik ezt a szegén székely népet? Ennek jó része tavaszon elmenyen egy tarisnyával Moduvába, hogy amit mán megedtek, ledolgozza, s a jövő télre es keressen.« De, fiam, ősszel ahelyett, hogy ennivalót hoztak volna, hoztak inkább tetveket. Mán kora ősszel kellett hogy kérjenek az uraságtól egy petráj gabonát. Vitték a zsákocskát, ha többet nem, bár egy felöntővel. S kezdődött újra az adósság. Így jöttünk ki mű es. Mikor Felső-Magyarországra értünk, az állomáson meleg étel, ital várt. S egy szép diadalkapu, s arra valami reáírva. A bátrabbak megkérdezték, mi van oda írva, s azt mondták, hogy: „Isten hozta a csángókat!”. Előbb csak suttogott a nép, de aztán mind hangosabbak lettek, s készültek vissza Bukovinába – hogy mű nem vagyunk csángók. S az urak rögtön köpönyeget fordítottak, megnyugtattak, hogy ez tévedés, majd Szőregnél kijavítsák. Szőregnél nem diadalkapu várt, hanem székely díszkapu. Leánkám, tévedés ide, tévedés oda, de mikor meg akarnak sérteni, csak azt mondják, hogy csángó. Pedig mán egy pár ember elment mán deszkát árulni a hertelendi temetőbe. Jó volna, ha volna annyi ezer koronám, ahányan véres fejvel futtak sírva az anyjuk karincájához. Hát, fiam, nemcsak a debellácsiaknak – az egész világ tudja meg, nem vagyunk csángók!”

Így mesélte öregapó. Biztos többször is, mert szóról szóra tudom. De még most se mondja senki, mert nem vagyunk azok. Hát megbékültünk öregapóval. De ő se restellte kijöni a kapuba, úgy vigyázott, mint a kiterített búzára, hogy nehogy valamelyik megint kiáltsa, hogy „debellácsi”. Addig, míg megtanultam a nyelvükön, másnap mán kiabáltak: „Trézsike, gyere játszódni!” Én meg mondom: „Édősanyám, kimöhetök játszani?” Mindjárt rám szóltak a lányok: „Nem úgy kell mondani, hanem úgy, hogy: »Anyóka, menyek játszódni.«” De elég hamar elsajátítottam, mert most nem hallottam, ahogy mondták. Próbáltam mondani. Sokszor kikacagtak, de többet nem csufolkodtak.

Mindenki csak arról beszélt, hogy milyen rossz az apám, pedig nem volt igaz. A világon ő volt hozzám a legjobb. Csak anyámmal nem tudtak egyezni, egyik se engedett a negyvennyolcból. Így a gyermekszereget megszeretett hamar; jó játszótársnak bizonyultam. Ebből aztán ki is vettem a bicskarészt. Játszottam reggeltől estig; futtam, fáradtságot nem éreztem. Itthon volt igazi gyermekélet, minden ház teli gyermekekkel. Nem is lett volna semmi baj, ha édesanyám egészséges maradt volna. De egy nap kezdett beteg lenni, napról napra betegebb. A testvérei úgy őrizték még az álmát is, nagyon-nagyon beteg volt. Háta mögött mondták, hogy nem sok van hátra. Orrán, száján jött a vére, némelykor még a füléből is. A testvérei csak mindent, amit kért megadtak. Nem is volt tán soha olyan három jó testvér, mint ők. Nemcsak, mikor beteg volt, hanem azután is. Ha valamelyik azt találta mondani, „ez fekete”, akkor az mind a hármuknak fekete volt.

Édesanyám nagy beteg, nincs, aki főzzön, én meg nagyon éhes voltam. Odasimultam az ágyhoz: „Édesanyám, nagyon éhes vagyok.” Az ágy megmozdult; anyám iszonyatos nyögést hallatott. Egy kisebb néni odaugrott, megragadott, félrelökött az ágytól, de úgy, hogy az orromon támaszkodtam. Szidtak, mint a bokrot, hogy nem látom, milyen beteg, ne menjek az ágyhoz közel. De nem volt, aki ennem adjon. Naponta sokszor odamentem, kértem enni. Csak lökdöstek, meg se várták, hogy mit akarok én. Még sűrűbben kértem volna az ételt, a végén kitaláltak az ajtón, az ajtót meg bezárták. S akkor belépőztam a kicsi házba, elloptam az öregapó kutyájának a máléját. Hej, de jó volt, Istenem! Öregapó megharagudott, hogy hova lett a málé. Addig-addig, míg rajta

[A szöveg töretlenül folytatódik egy másik, megfordított, kemény fedelű, nagyvonalas füzet eleinte folytatólagosan üres, majd a szabadon maradt lapjain]

[rajta]kapott a málélopáson. Addig zsörtölődött, hogy a kutyák egyék meg a macskáit, nem megették a kutyák a máléját. De azután nagyobbat főzött, hogy maradjon a kutyának is. Nem simultam töb-

•

bet a betegágyhoz. Nem szidtak, nem löktek ki, elmentem játszódni, s csak akkor mentem haza, mikor erős ehetnékem lett. Nem kerestt senki. Édesanyám gyógyulása hosszúra nyúlt. Nagy sokára hallottam, hogy beszéltek: lehet, most mán kilábolja. Nekem mindegy volt, ha meghal vagy nem. Én halottat nem láttam, csak hallottam, hogy meghal. Hogy az mi, hát nem is törődtem vele. Megvolt az én mindennapi ételem, s a többi nem számított.

Közben letették a fegyvert, vége lett az első világháborúnak. A dekungok üresek lettek, vagyis a lövészárkok. Olyan kacskaringós árkok voltak, összeviszsa ásva, embermagasságú, nekünk meg az lett a játszóhelyünk. Ott volt a gyülekező. Az nem volt üres, csak éjjel. Ha valamelyiket keresték, hogy hazamenjen, csak odamentek, ott volt minden gyermek. Engem nem hítt haza senki. Csak láb alatt voltam, terhükre – így lassan elvadultam. Reggel meg se mosdottam, ahogy az Isten felteremtett, úgy kibújtam az ágyból, mán otthon se voltam. Anyóka feküdt, s velem nem törődött senki. Orvosság és orvos nélkül is meggyógyult az anyám nagy későre. Közben eljött az apám meglátogatni, de annyi rosszat hallottam róla, hogy mikor meghallottam, hogy jó, elbújtam a szénáshijuba. Ameddig ott volt, elé nem bújtam, inkább éhen haltam volna. Hiába kerestek, hívogattak, sorba járták a cimboráimat, sehol meg nem kaptak. Pedig üres kézzel sohse jött az apám. Mikor észrevettem, hogy elment, előbújtam, kiéhezve, sírva. S még megszidtak, hogy rossz vagyok. Apám több pénzt adott volna, de így csak öt koronát adott, s kiadta a parancsot: „Julikám, édös, a lánt beírasd az oskolába, mert ha nem, hát elvöszöm.” Anyóka meg nem adott oda, inkább beíratott az iskolába.

[Vesszőhántolók]

Szívesen mentem, szerettem az iskolában, egyik felől egy tót leánka, Éva, a másik felől német, Takszer Rézi, de mind a kettő tudott kicsit magyarul. Emmának hívták a tanító nénit. Szépen jártam, pontosan az iskolába, szépen megfésűlve, amennyire a göndör hajam engedte, szépen mosdva, tiszta ruhacsában. Egyszeriben kedvence lettem a

tanító néninek. Dicsért, hogy okos, szép kislány vagyok. De a hajam, azt mindennap sorbaálláskor megsimogatta. Soha nem szidott, valószínűságot mennyországban éreztem magam. De ez csak két hétig tartott. A tanító néni azt mondta: „Holnap reggel ne gyertek, gyermekeim, az iskolába, mert be lesz zárva. Majd ha kinyissák, akkor majd megint jöttök.” Másnap minden házon fehér zászló lengett, én meg vettem a kis táskám, és mentem az iskolába. Hiába mondták, be van zárva az iskola, odamentem. De az ajtó zárva volt, és valami fehér volt a kulcslyukon, és azon egy pecsét.

Ott ácsorogtam sokáig, de senki nem jött. Másnap és másnap is pontosan mentem az iskolába, míg meg nem untam. Egyszer a kisbíró dobolt; hát a dobszóra apraja-nagyja, mindenki kiment, hogy mit dobol: a selyemgyárba női munkásokat vesznek fel holnaptól kezdve gubót válogatni. Másnap még korábban keltem, mert elhatároztuk, hogy megyünk dolgozni. Tízestendős volt köztünk a legnagyobb. Hiába volt minden beszéd, másnap reggel vagy húszan szép libasorban, nagy komolyan mentünk dolgozni a selyemgyárba. Volt köztünk, aki tudta, hol van a gyár – be sem engedtek a gyáruvarra. Azt mondták, várjunk, majd szól az igazgatónak. Jött is nagy későre az igazgató, az mikor végignézett a munkásseregen, olyan kacagás tört ki rajta, hogy mikor megszólalt, azt mondta: „Majd tíz év múlva gyertek, most meg menjetek haza!” Mentünk volna, de míg vártuk az igazgatót, elvesztettük az irányt, nem tudtuk, merre kell hazamenni. Én akkor jártam először a városban.

Addig tanakodtunk, hogy merre kell menni, hogy csak az ellenkező útra mentünk. Mentünk sokat, már elfáradtunk, mikor a bálványistaji [Bavanište–Homokbálványos] útra értünk. Ott egy őrház. Éppen a vonatot eresztette el az őr. „Hát ti hova sorakoztok minden felügyelet nélkül? Hol a tanítótok?” „Nem iskolába, hanem dolgozni akartunk, a selyemgyárban, de nem fogadtak bé, s most elvesztünk.” „Menjetek szépen vissza azon az úton, ahol jöttetek!” Meg is fordultunk vissza, de az unokatestvérem három esztendővel öregebb volt, ő megismerte a nagyerdőt. Ő csak nem kerül vissza. Egyedül elment az erdő felé. Mi meg visszasorakoztunk, ahol jöttünk, mán dél elmúlt, mire hazaértünk. Én javába' siratom a

•

konok fejű unokatestvérem, hogy ő elveszett az erdőben, megeszik a farkasok. Ő meg nagy bölcsen várt a falu végén, mán hazaért, meg is ebédelt.

Hát az első munka nem sikerült, de a vérünk az forrt; dolgozni, most mán azért ezt a szégyent nem lehet kibírni. Mindenki kereste a dolgot. Egy nap egy nagy hatökör, úgy tizennégy esztendő, közénkbe keveredett. Azt ő tudja, hova kell menni, a bátyja kertész, s az megfogad, ha százan megyünk is a Rabok szigetére vesszőt vágni és pucolni. Aki nem tudja vágni, az pucolja. Holnap reggel lehet menni. Egész éjjel nem aludtam az izgalomtól. Hát másnap annyian összeverődünk, hogy három csónakba nem tértünk [fértünk] belé. Az átvitt a Tömösön [Temesen] keresztül. Akkor mentünk gyalog egy darabig a sziget közt, míg újra elértünk egy vizet. Ott keresztülvezettek, akkor újra fák, bokrok, de a vezető csak ment. Akkor újra jött egy víz, de ott újra csónak várt. Lassan áttett a túlsó partra, hát ott vagyunk, ez a Rabok szigete. Kapott mindenki egy sallót [sarlót], hogy vágja a vesszőt, amennyit tud. Megmutatták, hogy kell, körülbelül milyen vastag. Egy valamilyen vasdarabot leszúrtak a földbe, a tetején volt egy hézag, abba a vesszőt belétettük, oszt meghúztuk; levitte a vesszőről a bőrét, szép fehér lett. Akkor a másikat. Dolgoztunk. Én még nem voltam hétesztendő. Hát megpucoltam három vagy négy kévét. Nekem sok volt, mert tiszta szívből dolgoztam. A nagy Duna partján üttem le az én gépemet, a víz nyaldosta a lábam, de mikor jött a hajó, akkora hullámot vert a partra, hogy arrább kellett költözzek. Este felírták mindenkinek a nevét, s hogy mennyit csinált. Elindultunk haza, de olyan vihar lett, az egész ég alja vörös lett. Zúgott a sziget, az ágakat szél csapkodta szembe velünk. Hát rémes volt. Valaki kitalálta, hogy most világ vége. Én meg futamodtam, hogy otthon érjen a világ vége. A Duna-parton futtam, mert ott nem voltak bokrok, fák. Az egészet elhagytam messzire, mikor valamelyik kiáltott, hogy nem kell addig menni, itt az út! Én visszanéztem, ahogy vörösén jó a vihar, de az út ott volt, de a csónak sehol. Egy bácsi kocsiival hordta a rőzsét keresztül a vízen, így ő megsajnál. De mindenki elsőnek akart átmenni. Az erősebbek hamarabb átmentek, mink meg – vagy hat

szúnyog – ott reszkettünk a túlsó parton, míg értünk jött a kocsi. A többiek meg, ahogy csak tudtak futni, továbbnyargaltak, nem törődtek velünk, hogy mi lesz. Mi meg kiabáltunk, hogy várjanak meg. Azt mondja a bácsi: „Ott, ahol le van taposva a fű, a szederin [szederinda], mindenütt fussatok utánuk.” Hát futtunk lélekszakadva. Elértük a másik vizet. A félénkebbek közül még voltak az innesső parton, de a többi újra továbbállt. Szerencsénk volt, egy se ment valami mélyedésbe, szerencsésen átjuttunk mind. Aztán újra ki merre, ki hogy tudott, de a vihar es dühöngött – de az eső nem esett. Ki tudja, meddig kiabáltunk. Megjött a csónakos, hogy áthozzon a Tömösön, de onnét is volt vagy három kilométer.

Hazáig futtam; a szívem zakatolt, szuszogtam – mire hazaértem, holtfáradt voltam. Anyókám akkor simogatott meg először, mióta hazajöttünk Debellácsról. „Ugye, édes fiam, nem mész el többet dolgozni?” Az arcom égett, a víz kezdett rólam folyni, melegem lett, éjjel kiabáltam. Reggelre az eső – melyik éjjel esett – langyosan terjedt a levegőben, gyönyörű napsütésben. Mikor kinyitottam a szemem: „Hát ugye, anyóka, nincs világ vége?” „Ne búsulj, leánkám, nézd csak, mejen szép idő van! Édes szép leánya anyáé, ugye, fiam, mondtam már, hogy egy asszonynak vagyon két leánya, az egyik szegfű, a másik majoránna.” „Ugye, anyóka, hogy én vagyok a szegfű.” Tudtam, mert a testvérem Anna volt, hát akkor ő kell legyen a majoránna. Én meg boldog voltam nagyon, mert én voltam anyám szegfűje. Nem tudom, azért-e, de még máig is legkedvesebb virágom a szegfű. Mikor velem valami célja volt, csak annyit kellett mondjon: „Egy asszonynak vagyon két leánya, az egyik szegfű, másik majoránna.” Ha a tűzbe küldött volna, azt is megtettem volna.

Szombaton kellett volna a fizetésre menni, de azt mondták, hogy majd Viró elhozza mindegyiknek a pénzét. El is hozta, de soha senkinek se adott belőle semmit. Sohse tudtam többet az életben becsülni. Mikor meghalt negyven év múlva, csak annyit mondtam: „Elvitte magával a pénzünket.” De a temetésére nem mentem el. Én meg többet nem kerestem a dolgot, hanem kiélveztem a gyermekév minden örömét.

•

[Táncra, dalra termettem]

Eltárgyaltuk, hogy vasárnap délután lakodalom lesz. De ki lesz a menyasszony? Hát ki lenne? Én! Ki lesz a vőlegény? Hát majd valakit rábeszélnek. Mert vőlegény nélkül nem lehet lakodalom. Hát addig beszéltek, hogy három szál bazsarózsaért lett egy János nevű gyermek a vőlegény.

Nagy volt a készülődés. Mindenki a lakodalmat beszélte, mindenki tudott valami újat. Szombaton már a határt jártuk, mert a kertekből a virágot nem szabad letépní, de a vőlegénynek kell a bazsarózsa. Abból nem engedett. Menyasszonyi koszorú, az meg mezei virágokból lesz fonva. Hát nálunk lesz a lakodalom, mivel én leszek a menyasszony. Elintézttem otthon, hogy ne legyen baj. Anyóka kiült a kapuba, öregapó meg vigyázott a legényekre. Az a nagy udvar teli nézőkvel – mert a másik fertálybeliek nem voltak hivatalosak. S ha valamelyik szólt, rögtön kitétték a szűrét: künn tágasabb. Aztán könyöröghetett, míg bé lett újra eresztve. Engem meg öltöztettek.

Elég szép ruhacskám volt, az jó lett volna menyasszonyi ruhának, de új kellett, mert azt üsmerték. Olyan kellett, amit még nem látott a világ, mert hét országra szóló lakodalmat terveztünk. Nyakig voltam a menyasszonysággal, mindent megengedtem: én először[i] létem lakodalomba, s még hezzá én vagyok a menyasszony. Egyik hozott gyönyörű szép réklit, másiknak rokolyája volt szép; karincát [katrinca. kötény], kivarrott keszkenyőt [keszkenő, zsebkendő] a kezembe. Mindegyik kioldta a hajából a pántikát, gombostökkel a mejjemre szúrták, a fejemre utoljára feltették a menyasszonyi koszorút. A hajam két ágba fonták, nagy csukrot köttek pántikából. A két ágát a hajamnak, azt es befonták virággal. A virágok nehezebbek voltak, mint én. Úgy felraktak, hogy a nyakam fájt, de megnyugtattak, hogy így kell. Szép lettem volna, ha az én ruhacskámban lettem volna, de így egyik nagyobb volt, mint a másik. Én meg egy szélhal [keszeg], kicsi, vékon karócska, elvesztem abban az esszeszedett gunyácskákban. A lábbelim se felelt meg. Hoztak egy gyönyörű, rózsás pantlofit [pantofi] (papucsot), még egyszer akkora

volt, mind a lábam, minden lépésnél esett le a lábamról, de az se volt baj – majd lassan megyünk az esküvőre. Az ételvel nem volt baj. Az unokatestvérem – hát ő volt a főkolompos, ő rendezett mindent – ellopott otthonról három palacsintát, s mindenki csíphetett belőle egy morzsát, akinek jutott. Aki meg inni akart, felhúzott egy vider vizet, belévetett vagy három szem piros bombócot mindenki szeme láttára, de csak a hivatalosoknak volt szabad inni. Egy-két éveget megtöltöttek – ezt vigyünk az esküvőre.

Végre sorbaálltunk: elől a gazda, násznagy egy nyuszolyóval – az persze Erzsí volt, az unokatestvérem –, akkor én, menyasszony, s akkor a vőlegény, akkor a lakodalmások, utánuk a mozsikások. Elcsenték otthonról a fésűköt, cigárpapírt reá – oszt megfűjták. Elmentünk a falu végéig, átal a másik oldalra, s avval vissza. Kész volt az esküvő. De az olyan előírásoson volt, mintha igazi lakodalom lett volna. Olyan ricsajt csináltunk, hogy az egész fertályban, aki csak mozogni tudott, mindenki megbámulta a lakodalmamat. Igaz, én minden lépésnél kiléptem a pantlofiból, de az senkit se zavart. Olyan énekszóval mentünk, de kiabáltak a vőlegényhez tartozók; a menyasszonyt szidták, az enyémekek meg a vőlegényt: „Az én cipőm vágott szájú, a vőlegény tátott szájú, ujujuju!” – „Az én cipőm sarkatlan, a menyasszony fogatlan!” – „Ez az utca petrezselyem, a menyasszony végig selyem!” – „Aki eztet irigyli, a nyavalya törje ki!” – „Aki nem tud ujjantani, nem kell annak semmit adni.” S akkor, mint [a] libák, egyszerre gágognak, hát egyszerre ujjantott mind-egyik: „Nyisd, anyám, kapudot, hazahoztuk lányodat!” Kijött anyos meg apos, énekelték: „Gyere ki te, örömanya, nézd, mit hoztunk, ezért a szép barna lányért fáradoztunk!” Közben én szóke, sápadt voltam, semmi barna bennem. „Ha nem tetszik, visszavigyünk édesanyjának, édesanyja felnöveli gyöngyvirágnak.” – „Hozd ki, anyám, székecskét, tegyük reá székelkét!” – avval beözönlöttünk.

Addig énekeltünk, s táncoltunk, hogy azon vettük észre magunkot, hogy jó a tehencsorda. Egyszeriben vége lett a lakodalomnak, mert akárhogy volt, de csordakor mindenkinek otthon kellett lenni. Ha nem volt otthon, akadt az ostornak dolga. Aztán, ha ki es jött, de otthon meg kellett mutassa magát. Mikor vége volt mindennek,

•

olyan verekedés lett, mert rögtön csufolkodni kezdtek; verték a kujakjikat [összeütögették az öklüket], hogy „Ángyika! Bácsika!” Ez meg rettenetes volt, hogy ingem minden gyermek „ányikának” mond. Bémentem én panaszra anyókához, hogy nekem mindenki azt mondja „ányika”. Anyóka meg vigasztalt: „Hadd el, édes fiam, lesz még ennél nagyobb bánatod es. Eszedbe se jusson! Főleg se ne sírj, se ne haragudj, mert ha haragszol, rajtad ragasszák. Mindenki csak azért es »ányikának« mond.” Hát én kimentem, mintha nem haragudnék. Hogy látták, nekem mindegy, nem csúfoltak többet. De én úgy búsultam. Megtanultam, hogy menyasszonynak nem jó lenni. Többet a világ kincséért se lettem menyasszony.

Később, mikor igazi menyasszony lettem, újra csak a vége olyan volt, mint gyermekkoromban. Igaz, háromszor volt a fejemen menyasszonyi koszorú, de a másodikról nem jó az emlékezés. Az majd 18 éves koromban. A harmadik az igazi lakodalmam, ami hozott örömet, bánatot felváltva. De mégis ez volt a legboldogabb, mikor igazi oltár előtt álltam. De ezt sorjában! Nem vágok a dolgok elé.

Az egy biztos, hogy kicsattant belőlem a jó kedv. Nekem bánatom nem volt. Kisírtam magam, mikor igazságtalanság történt velem. Megtörültem a szemem, s máris mutattam a jókedvet. Könnyeimről csak a párnáim tudtak volna számot adni. Reggel nem látott senki belő[lük], még szülőanyám se. Nem panaszkoztam. Elraktároztam, mert rájöttem, hogy igazán nem szeretett senki, csak az édesapám, akinek hatéves koromtól sohase mondtam, hogy apám. Csak a koporsójánál tört ki belőlem, hogy: „Édes, jó apám!” Mikor ő mán nem hallotta. Mindig bántott vele mindenki, soha egy jót felőle nem mondott senki. Csak egyedül én jöttem rá, hogy kit vesztettem el, kit tagadtam ki. Hogy fájhatott neki, hogy én sohse szólítottam, hogy: „Édesapám!” Csak kerülgettem a szavakat, mint a macska a forró kását. Ő meg nem vett tudomást önfejlésüegről, mert ő is olyan volt: amit a fejébe vett, azt ki nem verte belőle senki, se szép szóval, se haraggal. Ő úgy tudta, és arra pontot tett. Ez lett mind a kettőnk veszte. Ezért engem se szerettek. Nem voltam köpönyegforogató soha, kimondtam az igazságot, pedig tudtam, hogy belétörrik a bicskám. Jókedvet, azt mind a két szüleimtől örököltem. Jókedvű,

•

jó énekes, táncos volt mind a kettő, de bennem elérte a tetőfokot: ha megszólalt a zene, még ami kis ízek voltak bennem, az is táncolt, vagy ha nem volt alkalmas a táncra, akkor énekeltem. Táncra, dalra termettem.

Akkor még divatban volt a házépítésnél a falverés. Alig verték fel a falat, tető alá tették, már egy ajtó magasságig kivágták a falat, a gazda gyermektáncot rendezett. Hús kracjárt kellett belépőt fizetni, de ez csak a mozikásé volt – a házigazda ott se volt: neki elég volt, hogy letapostuk a ház földjét egyenesre. Addig kunyeráltam, hogy nekem is szabad volt elmenni a táncba. Kaptam hús kracjárt. Nagy bölcsen odafizettem a mozikásnak. Dedeknek hívták. Ugyancsak kérette magát, mert háromszor es elmentek a legények érte, még tízen is, míg végre eljött szegén: mind a két lábának baja volt, teljesen nyomorék, de harmonikázni igen szépen tudott, hogy csak ámultam. A harmonikát nem es tudta hozni. Akinek sikerült kézbe kapni, akkor vasárnap ő volt a világ legboldogobbja. Megkezdődött a tánc. Anyókám vett egy slingelt alsó rokolyát, én meg fejem levettem: ahogy ott táncoltam, hát nem a táncosomat néztem, hanem néztem, hogy járja a rokolyám a táncot. Hát még voltak olyan kicsik mások is, mint én, együtt táncoltunk, a legkülsőbbek voltunk egy sarokban: a nagyok bészorítottak.

Hát állt a bál javában, mikor a mozikásnak eszébe jutott, hogy a gunárost húzza. Hát akkor mán sorban kellett menni. Mikor a gunár a fát földhöz vágja, cserélni kell a táncost. Mikor odajuttam a fertály büszkeségéhez, az csak megnézett, egyet kalimpált velem – úgy kiteremtett a táncból, hogy négykézláb álltam. Mit volt, mit nem tenni, hazamentem panaszra, hogy Orbán Anti kilökött a táncból. Édesanyámnak még a szíve se esett meg a keservemen, csak annyit mondott: „Oh, édes fiam, ne búsulj, csak menj vissza szépen. Nem muszáj legénvel táncolj. Majd meglátod, hogyha tizenhat esztendő lesz, nem lök ki senki. Te leszel a legszebb. Akkor meg te ne menj vele táncolni!” Olyan szépen mondta, hogy én elfelejtettem minden bánatom – vissza a táncba. Mán vártak a leánkák. Osztottak: mind velem akart táncolni. Így megegyeztünk. Az udvaron énekszóra nagy körben rúgtuk a lassút, utána a ricást.

•

Így ment ez minden vasárnap. Úgy megtanultam táncolni, hogy nem győztek csodálni a nagyok.

Mikor jöttek az esős vasárnapok, akkor más foglalta le a figyelmem: tanítani kezdtek a karácsonyi énekekre. Mert a szenteste a gyermekek énekeltek, a nagyok meg tanulták a bötlehent, de oda nem volt szabad gyermeknek tátogni, így én csak figyeltem minden szót. Ők karácsony napján kezdték meg a házról házra járást, de a hamubotos kikergette a gyermekeket. Volt felnőtt elég, nem tértek a házakba. Én meg segítettem Máriának, Szent Józsefnek énekelni. Így Mária pártfogásba vett: ezt a leánkát el kell hagyni, ez olyan szépen énekel. S így minden házba béeresztettek. Már kívülről tudtam, mi jó sorba.

[Oktondiság iskolája]

1919. szeptember, újra kinyitották az iskolát. Megindult a tanítás. Engem újra beíratnak az első osztályba. Annyin voltunk, hogy két tanterembe osztottak. A lányok Nigrényi Ferenchez, a fiúk meg a Győrfi Janihoz jártak. A tótok más iskolába, a németek máshova, mind a maga nyelvén. A mi tanítónk nagyon szigorú volt. Jobban féltem [tőle], mint a tűztől. Volt egy valamilyen vasvonalzó, avval akkorát koppantott, ahova érte, hogy másodszor nem kívánta senki, de ő minden órán csak használta. Félték a fiúk is, pedig az ő osztályába nem jártak. De ő volt az igazgató. Hát úgy-ahogy kijártam az első osztályt. Meg is szoktam. Féltem a következő évtől, azt gondoltam, másodikban is azt tanuljuk. De másodikban nem voltunk sokan. Mert sokan betöltötték a tizenkét évet – és tovább nem volt kötelező, ha [a] tizenkettőt betöltötte az első osztályban. Így annyin maradtunk, hogy fiúk és lányok eltértünk [elfértünk] egy tanteremben. Elég szigorú tanító volt Győrfi is, de aki a leckét tudta, ha rossz volt is, volt elnézés vele. Én elég közepes tanuló lettem.

Az iskolának volt kertje a falu végén, és azt mi meg kellett dolgozzuk. Hát mi, második osztályosok több kárt tettünk, mint hasznot. Ezért kivittek a kertből, és míg a nagyok dolgoztak, mi szedtük a kamillát. Jól mondják, sok kéz a hajba is kap. Hát kap-

•

kodtunk, de sokat; a zsákok teltek, megszáritották, és akinek nem volt palatábla, palavessző, annak vettek a kamilla árából. S mikor a termést is eladták, méterben vettek sok-sok pargétot [barchent]. A szegényebbek kaptak ingyenruhát az iskolától, de mindenkinek kellett valamit dolgozni. Az asztal teli volt rakva, piros pargét fekete csíkokval. Szóltott a tanító bácsi: „Német Mári – szoknya és blúz; Zsok Erzsi – szoknya és blúz; Kovács Teréz – szoknya.” „Hát mért nem kapok blúzt is?” – kérdem. „Mert debellácsi az apád!” Hát még ez is baj? – gondoltam, de szólni nem mertem. Megköszöntem, a helyemre mentem. Úgy fáj! Az unokatestvéreimnek több volt, és ők mégis többet kaptak. A csomagot hozzuk haza, én nagy bánatosan: hát jó volna, ha nem lenne apám...

Mire hazajöttem, lett egy új apám. A testvérem apja Balog Lajos, az én apám Balog József, most meg lett egy Balog Imre. „Nézd, fiam, ez lesz mostantól apád.” Hát – elegem volt. Alacsony, kövér emberke volt, a háborúból hazajövet itt szorult bukovinai magyar ember. Odaköltözött, odahozta magát, mert semmije se volt. Megegyeztek anyókával; egyik se akart, vagy nem tudtak esküdni. Az ember azt mondta, hogy az ő felesége elrepült a katonákval, ő meg itt maradt, míg lesz annyi pénze, hogy hazamenjen, eladja a vagyonát. Van egy tizenegy esztendő Márci [Marci] fia, azt kihozza, s a vagyont kettőnkre írassa, mert én hozzá való vagyok. Helyből aranyos menyemnek szólított. Én meg nem bírtam. Hazugnak éreztem minden szavát, és egyszer se mondtam: „apám”. Hát nekem van apám! Ez egy jött – nekem nem kell. Nem is törődtem vele. De törődött anyókám, és követelték, hogy mondjam „apa, apa”... Én meg azért se! Ki nem tudtam bírni.

Újrakezdtem a lógást, elbújtam, ne kapjanak meg. Akkor szidtak, hogy mi lesz belőlem.

Különben ügyes ember volt. Anyókának kivette a kezéből a vidret, és jó ember volt: spórolt; egy pénzt se volt szabad elkölteni. Mindenki tudta, hogy készül haza, elhozza a vagyonát. De dolog nem volt pénzért, nemigen volt. Későre gyűlt össze a pénze. A gerendában tartotta. Sokszor számolták, hogy még mennyi kell – az idő meg telt. Én egyre jobban gyűlöltem, de szólni sohse mertem.

•

Egyszer csak született egy fiúcska. Azt öregapó nevére kereszteltek: Péterke lett. Én nagyon örültem a kistestvéremnek. Állandóan a bölcsőt lestem, hogy milyen szép testvérkém van. De nem sokáig tartott. Alig pár napot élt. El is felejtettem pár napra.

Kezdődött a hazulról eltűnés; nem törődtek velem. Én meg a nagy kertben, a nagy almafa alá ültem tanyát a gyermekekkel. Akkora volt a seprűfű, hogy ott nem kaptak meg – amit beszéltek, mindent kihallgattam. Jó termés volt. Ezer liter bornál is több volt, a puliciában tartották. A sógorok összegyűltek, ott lábatlankodtak, ittak sokszor. Nekem meg véletlen se adtak egy pohárka bort. Rettenetes kívántam: milyen lehet az a bor? Bésunnyogtam. Azt mondja anyóka: „Jó, hogy jössz, leánkám! Neked jó tüdőd van. Fejtsük le a bort, még van egy hordóval. A társaságnak mindnek jókedve lett. Le kéne fejteni, hogy holnap kifőzzük a boralját pálinkának.” „Hát tudom ezt én csinálni?” Megmutatta. Én meg teli tüdővel nekiálltam: a gumit a szájamba, ittam, amíg csak belém fért. Olyan jó volt, csak úgy híztam.

De nekem semmi se sikerült. Mindenre ráfizettem, még a borivásra is. Mikor nem folyt, újra megsziptam [megszívtam], akkor újra.

Mán nem sok volt a hordóban. Egyszer csak mondom: „Jaj, olyan rossz ez a bor, hogy csuda.” „Hadd el, fiam, teszek ide egy rossz edényt, abba töpd ki a szájadból!” Akármit csináltam, mindig ment le egy kicsi. Jönnek be a puliciába, én meg fekszek a hordók közt. A nagynéni kacag tiszta szívből. „Jaj, gyertek, nézzetek csak ide! A leánka bérúgott.” De kacagnak mind, még rózsásabb lett a hangulat. Édesanyám felemelt, kivitt a kicsi házba – ott meg kezdtek ugratni, hogy „részeses Balog Jóska”. Olyan mérges lettem, hogy rúgtam volna őket, de a vékony kezem megfogta Miska sógor, félretartott magától. Haraptam volna, de ezt se engedte. Mikor láttam, hogy nem tudok ártani, sírtam. Ők meg mulattak rajtam. Egyszer megszabadultam. Éreztem, hogy mindegyiknek gúnytárgya lettem, és szégyelltem magam. És elhatároztam, hogy bosszút állok. De minden második lépésnél elestem. Valahogy végigmásztam a gágon: hol a falnak, hol a gágnak tántorodtam. Nem tudtam elképzelni, mi van velem. Akarok egyenest menni, nem tudok: de szédülök, de nem is

szédültem, inkább a világ szédült körülöttem. Akkorán zakatolt, hogy a fülem fájt.

Valahogy a kicsi kertbe értem, ott újra a virágok közé estem. Jó záporosó volt délelőtt, a kezem sáros lett. Akartam felkelni, visszaes-tem. Az unokatestvéreim játszottak a sáncokban, járkáltak a vízben. S akkor „szóttek” a vízszinten: a göröngyöt lódították, ahogy a víz színén a göröngyöt ahányszor meglátták, annyi métert szóttek. Én es akartam játszani, de felkelni már nem tudtam. A hideg földre tettem a fejem, akkor megállt a világ, mikor fölemeltem, megindult. Az borzasztó rossz volt. Így úgy döntöttem, hogy jó a földön a fejemnek, hát legyen ott. Úgy dél tájon kimentem, majd sötétedés után eszibe juttam anyóának, hogy hol lehet a leánka. Egyszerre kijózanodott az egész társaság. Vége lett az énekszónak, mindenki keresni kezdett. Az utcán senki se látott. Padláson, mindenhol és mindenki keresett, sehol sincsen.

Édesanyám sírt. Sírjon, gondoltam, mikor kikacagtak, ő nem pártolt, most keressenek, azért se szólok. Anyóka szívből siratott. A többiek is megszeppentek. Kerestek, kerestek, én meg hallgattam. Egyszer anyóának eszibe jutott, hogy nem estem-e a kútba. Kihozták a lámpást, a vidret leereszték, benne a lámpást, az meg lent kialudt. Anyókám meg csak sírt, a haját tépte, kiabálta: „Trézsikém, édes! Hol vagy, aranyos, drága, szép nagyleányom?” Én meg csak jobban hallgatok. Azt mondják, valahol meg vagyok halva. Addig keresnek, míg élve vagy halva elé nem kerítnek. De olyan sötét este volt, hogy orrát se látta az ember. Egy, a nagyobbik néni: Domokos néni (úgy különböztettük a két nénit: egyik Rózsi néni, a másik Domokosné néni; később nem mondtuk Domokosné néni, csak úgy, Domokos néni) bejött a kicsi kertbe, megbotlott bennem, amilyen nagy volt, végigzuhant rajtam, de mán kiáltotta is: „Itt van, te, ne sírj!” „Él-e?” „Várj, tapogassam meg. Él, meleg. Ne félj, mert nem fogysz ki a magjából.” Szidta anyókat, mint a bokrot, hogy mért is sírt.

Anyóka meg rohant, felvett az ölébe, és vitt bé a házba. Én meg semmiképpen nem akartam, nem felejtettem el a déli sérelmet. De ő csak bévitt. Bent még égett a tűz, meleg volt. Ahogy bévitt, fel-forrt bennem a bor, és kikéredzkedett. Rögtön jobban lettem. De

•

olyan éhes lettem, hogy egy tehént egészen megettem volna. Valami ételmaradékja volt egy szegén asszonnak – ott lakott az öregapó istállójában a testvére fiával –, annak a főztjét adták nekem. Mikor meghallottam, hogy a Burján Mária ételit adják...! Szegény, koldus öregasszony volt, a templom előtt ült, a jókedvű adakozók a kezibe adtak egy krajcárkát, abból tengette életét és növelte testvére árváját, én soha nem vettem el semmit tőle, pedig sokszor öt-hat kiflit is hozott, de én borzasztóan furcsa finnyás voltam, semmit, ami az övé volt; még a zsebkendőjét se fogtam, most meg egyem az ő ételét?! Nem kell, inkább étlen meghalok, ha nincs más. Anyóka Rózsi néniel összekacsintott. „Te, Rózsi, most jut eszembe, hogy a déli maradék ott van a guduba’ [a tűzhely sütőjében], hozd csak ide!” Erre mán megbékültem. Olyan étvággal, mintha sohse ettem volna, csak küldtem lefelé részem, mert az az én részem volt. Anyóka meg borogat, langyos vizes ronggyal a fejem. Soha többet olyan jó ételt nem ettem. Csak egy hét múlva tudtam meg, hogy a Burján Mária húsa volt.

Istenem, mi mindent nem gondoltam anyókára! Amit nem láttam, hogy ő főzi, abból soha nem ettem, akármilyen jó volt, hús vagy kalács. Soha nem hittem többet, nekem beszélhetett. Akkor meg önfejűnek, meg mindennek elmondtak, hogy inkább eszem a hagyma szárát. Hát inkább ettem. Többet soha nem tudtak becsapni. De bort se ittam, csak minden szökőesztendőben, ha belém tukmáltak egy pohárral vagy féllel.

De a pálinkát, hogy kifőzték, az megint piszkált. Hát azt se kóstoltatták meg velem, de sok pálinkánk volt. Volt vagy ötven szilvafa. Mindennap mentünk a szőlősbe szilvát, almát, barackot, körtét szedni. A szebbjeit eladtuk, az aljából, azt szedtük hordóba, főztük ki pálinkának. Hát én nem bántottam, amit nem volt szabad, hát nem szabad, és kész. Hagyjátok el! Segíték én a bajon; főzök én pálinkát, lesz nekem pálinkám, mért ne innék én is pálinkát!? Volt olyan nagyon későn érő szilva. Elég meleg ősz volt, mán a seprűfű egészen megért. Én meg egy üveget megtöltöttem vízzel, azt [a] zöld szilvát belé tettem vagdalva, naponta megnéztem, hogy fő-e a naptól. A pálinkám az meg megrothadt, megbüdösödött. De én még

hagytam, hogy jó erős legyen, mert azt mondták, ha gyenge volt a pálinka, hogy ez láblé. Hát legyen jó erős az én pálinkám! Egyszer csak meggondoltam, hogy most már biztos jó lesz, megkóstoltam. Nem volt valami jó – de hát majd jó lesz. Hát egypárszor nekilát-tam. Egy este rosszul lettem, olyan hastífuszt kaptam, hogy le a kalappal. A szemeim, azt mondta öregapó, hogy az éjjel fel voltak akadva. Esténként odaült a betegágyam mellé – kicsit holdvilág volt –, kifújta a lámpást, hogy ne süsse a szemem. Egész hosszú éjeken mondta a mesét. Nem érdekelt a mese, csak hánykolódtam. Az éjjelek hosszúak voltak.

Reggel anyóka hordta a városba a tejet, vett mindennap egy kiflit – a tejben megdagadt. „Egyél, édes fiam!” Napokig egy falást se ettem. Mikor hozta felém, már haltam meg, még a szagát se bír-tam semminek. Nappal nem őriztek – dolgozni kellett –, de nem is kellett, mert már nem hánykolódtam, de mozdulni se tudtam. De orvosra nem jutott. Nem is emlegette senki. Sokáig beteg voltam. Csak öregapó virrasztott velem a sötétben, s mondta a mesét. Hogy tudott csak virradtig mesélni, aztán dolgozni?

Egy nap látogatók jöttek: „Hogy van a leánka?” „Oh, köszönöm kérdéseitek, most már erőt jól van, kiheveri most már. Annyit imádkoztam, most jobbra fordult. Már azt hittem, hogy Mihály bam [Mihály bátyám = Szent Mihály] eljő érte. Fel es tettem magamban, ha szombatig nem lesz jobban, béviszem a bornyúcskát, eladom, s az árából veszek halógúnyát, a többit meg elteszem koporsóra. De, hál’ Istennek, megmarad a bornyúcska!” Én meg elbúsultam magam: „Édes jó Istenem, mért es lettem jobban szombatig? Hogy vett volna halógúnyát, milyen szép lett volna – most nem lesz új gúnyám.” Csak azt nem tudtam, hogy tudja anyóka, hogy jobban vagyok, mikor nem voltam jobban. De csak neki volt igaza, mert kértem enni. Napról napra jobban tudtam volna enni; de akkor már nem könyörögtek, hogy egyek, pedig ettem volna – mindig éhes voltam.

Hát megúsztam a pálinkám is.

A mostohám, hogy látta, nem gyűl a pénze, esztendőig itt ra-gadt. Biztos, belényugodt a sorsába erőt; jól s szépen éltek. Csak miattam volt némelykor baj. Pedig a testvérem se mondta, hogy

•

„apám”, de az nem volt baj, mert ő már elment vele kapálni, pénzt keresett. De én nem, engem tartani kellett. Mikor látta, hogy a szőlősből micsoda pénzt lehet kivenni, elhatározta, hogy ültet a ház utáni földbe háromezer tőke szőlőt. Elment ősszel dolgozni venyegéért. Megindult a nagy dolog: tizenkét venyegét tettek egy sorba. Elég nagy darab földet ültetett bé kalákával, de ő mindenütt ott volt; csinálta, ásta a derekig érő likakot, hordta a vizet. Gyümölcsfákat vett, kicsikéket, mert az olcsóbb volt, de reáért megnőni. Ősszel elültette a szőlőt.

[Nem várt öröm, szívfájdalom]

Eljött a tél. Öregapóval nem lehetett bírni: hogyha volna neki egy vénasszony, nem kéne, egyedül legyen a kicsi házban. Addig-addig könyörgött, hogy elhozták neki ennek a Balog Imrének egy nénjét. Biztos a mostohám ujjá es benne volt: Öregapót biztatta, hogy úgyse tud semmit ellopni, mert tiszta vak, s hogy ne éljen kegyelemkenyeren, hanem jöjjön férjhez, s itt meglesz, biztos. Anyókára es hatásal volt, mert anyóka beléegyezett, hogy elhozzák. Úgy örült öregapó a feleségének, hogy reám es átolszállott az öröm. Bémentem a kicsi házba, olyan szépen gyügyögtek, örökké ott akartam lenni. Anyóka látta, hogy én hogy szeretem, hát belényugudt. Megtanulta, merre van ajtó. Hát csinálta a dolgot: szegény vak asszony főzött, mosott – lassan. De takaros kicsi asszonka volt, szerettem. Egyszer anyóka hazajő a városból. Anyám mondja (a tisztességet megadta, anyámnak szólította örökké): „Tudja-e, a városban mit hallottam? Becskereken olyan jó szemorvosok vannak, hogy kendnek a hályogot leveszik a szemiről, s kend újra lát.”

Addig beszélt, hogy reá tért a két öreg, hogy operálják le a szemiről a hályogot. Egy reggel elmentek vonaton. Anyóka még azon a nap visszajött, öreganyó ott maradt. Hat hétig kellett volna ott lenni. De búsult öregapó! Burján Márrika meg tudott babot vetni: az negyvenegy szem terebuza (kukorica). S még es azt mondta, hogy: „Sógor, ne búsuljon, megvetem a babot.” De alig két hete, hogy elment az öregasszony. „Na hát vessed! Ha igazat mondasz, hát nem

leszel káros, adok, amit kérsz.” „Nekem nagyon semmit.” Én meg átolköltöztem a kicsi házba, hogy öregapó ne legyen egyedül. Ott hallgatkoztam, mikor bírtam – de nemigen bírtam. Ezért haragudott öregapó, mikor a nagyok beszédébe belékottyantam. De ha nem úgy volt, ahogy ők mondták, hát nem hagytam helyessé. „Kotty, kotty, szilvalé...” – akkor tudtam, ez azt jelenti, hogy hallgassak. De ez nemigen sikerült. De mihelyt megint szóltam, újra csak az volt a válasz: „Kotty, kotty, szilvalé...” Hát csak el kellett hallgassak.

Megindult a babvetés. „Sógor, mit szól, ha Erzsók három napra hazajó?” „Jaj, te Mári, ha ez igaz lenne!” Újra soror [sodor, seper], újra veti – mert háromszor kell. Mikor másodszor veti: „Sógor, igaz, jó a vonaton.” Öregapó örült, de nagyon. Az öregasszony meg tovább veti a babot. Harmadszor: „Sógor, a kapun, az ajtón jó bé.” Hát én meg gondolom, hogy lássa a kaput a terebuzaszemekből. Meg is kérdeztem, amiért kiküldtek. Hát ki kellett menni, csak majd lefekvéskor mentem újra bé. Másnap reggel anyóka főzte a früstököt, hogy meleg étellel menjek az iskolába, mert akkora hó volt, hogy nem látszódtam ától a túlsó oldalra – pedig a betegségem úgy megnyújtott, hogy azt mondták: úgy megnyúltam, mint egy halándor [magkender] –, a kéz reáfagyott a gilincsre. Hát sajnált anyóka, de énnekem nem lehetett otthon maradni. Erőst szerettem iskolába járni, akármilyen hideg volt. Egyszer csak kopog valaki. Nem vették észre, hogy bent vagyok – mert naponta kopogtam az ajtón. Nagyon tetszett, mikor mondták: „Tessék!” – akkor csak bésímultam.

S akkor haragudtak, azt gondolták, én kopogok. Nagy nyugodtan mondja öregapó: „Künn tágas, bent szoros” – hogy nekem bent nincs helyem. Helyettem öreganyó bújt be az ajtón. Úgy megörültek, hogy elfelejtettek megszidni. Úgy bé volt csomagolva a fején fehér rongyokkal, nem győzték szedni le. Egyedül jött. A babvetés másnapján öreganyó látott mind a két szemére. Mindenki boldog volt. Nem tudom, hol tanult öreganyó, az akkori vénasszonyok nem tudtak olvasni, de ő mán első este megmutatta, hogy mit tud. Olvasott a Szikszaiából – olyan református könyv volt –, még szemüveg se kellett. Még sokáig élt, de utolsó napjáig szemüveg nélkül olvasott, 80 esztendőskorában is.

•

A mostohám meg elültette a szőlővenyegét. Hosszú őszt volt, nagy tél követte, tűzrevaló meg nem volt beszerezve, hát elment a szigetre favágni. Hát abban a nagy hidegben nem panaszkodott, mert kellett a tűzrevaló. Egy este kocsi áll meg a házunk előtt, hozzák a mostohám tiszta vérben. A fára a nagy hidegtől jég fagyott, a fészi elcsúszott, a térdét úgy elvágta, hogy úgy hozta kocsi haza. Egyszerre teli lett a ház orvossal. Mindenki jobban tudta, mi kell, hogy kell gyógyítani. Az győzött, amelyik azt mondta, meszet kell a nyitott sebre tenni. Másnap meg kerestek a színy [szín] alatt pánkhálót [pókhálót]. Addig rakták, keresték, hogy az ember majdnem meghalt. Sokáig beteg volt, de kora tavaszon mán megint lábra állt.

Nyár derekán született egy aranyos, szép kishúgom, Rózsika. A boldogság – hát az nem lehet elmondani. Hát ekkor már kilencesztendő voltam. Elmentünk a rétbe. Öregapó tavasztól őszig a szőlősben volt. Közel volt a Dunához – volt valamilyen puskája –, a házacská nádval volt befödve; ami jó, az minden volt. Öregapó varsát font, este megkente a varsát máléval, bevitte a kicsi Dunára, reggelre teli volt a varsa halval. Mire kiértünk, kész volt a halebéd vagy nyúlhús. Mindennap levágott nekem egy szál nádat, a házacská tetejéről, abból kinyaltam a mézet. Mikor legjavában nyalogattam a mézet, jó egy asszony: „Jaj, komámuram, menjen haza, mert komámasszonynak eltört a lába!” Olyan szép leánkacska lett, hogy csuda, a mostohámnak olyan öröme lett, hogy nem lehetett vele bírni. „Siess, fiam, szedjed a gyümölcsöt, gyorsan!” Még öregapó is segített. Együtt örvendeztek a leánkacsának, én meg búsultam. Szóvá is tettem a nagy bánatom: hogy a leánkacska született – na jó, ebben egyezek –, de hogy anyókének eltört a lába, hát az nem fáj senkinek? „Majd meggyógyul az es, ne búsulj!” De nekem több szavam nem volt. A mostohám énekre került, Istenem, milyenek is a felnőttek; hogy örül, anyám meg fekszik betegen, csak én sajnálom a legjobban! „Vajon hogy törhetett el?” – kérdem lecsöndesedve. „Mi tört el?” „Hát a lába.” „Ja – mondja ő –, hát úgy, hogy fellépett az asztalra, akarta a plafont meszolni, nem jól lépett, eltört.” S akkor újra dudorászott. Csak hazaérjünk, megmondom én, hogy micsoda csuda ura van neki...! De lassan kellett hajtani, hogy ne törjön össze a gyönyörű barack. Mind kézzel szedtük le a fáról. Ha szép volt, drágáb-

ban tudtuk eladni. Öregapó lovával jöttünk. Szép fehér ló volt. De ha valaki köszönt, a ló megállt – azt gondolta, hogy venni akarnak valamit; mert sokszor, mire hazamentünk, el volt minden adva. A ló megszokta a vásárlókat, nem is kellett mondani: „Hó!”, ő megállt szegény. Okos ló, kár, hogy egyszer mindennek vége. Bujdosnak hívtuk.

Megállt a kapunál, ugrottunk mind a ketten; én hamarabb, lássam anyám eltört lábát, ő meg a gyermekét. Repült befelé, hamarabb leugrott a kocsiról, mint én. Mire én beértem, már járta Rózsikával a kállai kettőst. „Mi az, fiam, te nem örülsz a húgocskádnak?” „Erőst fáj-e a lába, anyókám? Mutassa csak!” Anyókám jót kacagott, s azt mondta: „Nem kerestem bábát.” A meszet, meszelőt – hol meszelt? Sehol se volt semmi. Hát mért hazudik nekem mindenki? Annyira bántott, de kellett hallgatni; rám szóltak, hallgassak már egyszer – na, hallgattam. De a vacsora nem ment le a torkomon. Ott maradt a részem, de senki se kérdezte, mért nem eszel. Pár nap múlva megjött a kedvem. Anyókám nem sántított – megnyugodtam –, kicsi húgom meg a világ legszebb kicsikéje volt. Ha kellett, ha nem, én [a] bölcső körül voltam. Ha aludt, akkor szerettem volna felébreszteni, de csöndben kellett lenni, hogy pihenjen.

A mostohám meg kapott a szigetben mindennapos dolgot. Most már gyűlt a pénze, tenger sok pénze volt – de kellett az útra. Felpakolt, s hitta anyókát, hogy menjen vele; vigyen el engem is Rózsikával együtt. Anna nagy, ő már megkeresi a kenyeret, de én még nem. Hova vigyen, mikor esztendőkre tudta az ő útravalóját is kicsinálni?! Elment egyedül. Egyedül én nem sajnáltam, a többi mindenki sírt. Még a falu végéig se kísértem el. A levelet várta anyóka, az meg nemsokára el is jött: szerencsésen megérkezett; a fia nagy lett, de nem ismerte meg; az anyját még élve kapta, az meg nem hagyja eladni a vagyont; megbánta, hogy hazament, de nincs pénze visszajönni; s ha anyóka jónak lássa, hogy kimenjen Bukovinába, Rózsikát s Trézsikét vigye magával; adja el a földrészt, amit majd kap öregapótól. S ha nem, akkor a kútra vidret vett – az a Rózsikáé. A kertbe ültetett háromezer töke szőlőt, százötven gyümölcsfát – ez mind a Rózsikáé. Hát ekkor anyóka sírt. Odavitte Rózsikát a kúthoz: „Nézd meg, aranyos, kicsi leányom, micsoda gazdagságot hagyott apád. Te vagy

•

a leggazdagabb. Annának az apja egy gyufáskatulyát se adott. Trézsi apja örökké hoz valamit, amit meg kell enni, egy-egy kicsi pénzt. De neked van egy vidred, s a szőlőst megkapálhatod, leányom.” A hat hónapos baba meg egyre akarta megfogni a vidret.

Így anyóka három urától háromféle leánygyermekkel maradt. Sokszor sírt. Mondta, hogy beh, szerencsétlen csillag alatt született.

A testvérem már akkora volt, hogy elment aratni, onnét a gép mellé kenyeret keresni, én meg lettem az ételhordó. Reggel, délben, este kellett enni vigyek. Ez nagy dolog volt, mert a gépgazda soha meg nem mondta, hogy este vagy reggel merre lesznek. Négy-öt gép zúgott a faluban, de sohse tudtuk, hogy hol. Meg kellett keresni. Kerítések nem voltak, ahol meg voltak, rosszak voltak – de kutyák, azok aztán voltak! Sohse tudtunk a flaszteren menni. Este ki kellett menjünk az út közepire, hogy a kutyák meg ne harapjanak. Józsi Katival jártunk, ő pár esztendővel öregebb volt, így szerencsém volt. Este 11-kor szoktunk hazaérni: meg kellett várjuk, amíg a gép megállt. De volt úgy es, hogy 12 órakor jöttünk, akkor siettünk, hogy mielőtt a kísértetek jönnek, hát érjünk haza.

Egy este nagy világ volt nálunk a házban: a gángban anyóka jajveszékelt. 12 óra lehetett, az út közepén jöttünk. Én azt gondoltam, hogy valaki betört. Kétségbeestem, megdermedtem az ijedségtől. Úgy húzott kézen fogva Kati. „Gyere – mondja –, akármilyen van, bé kell menni.” Bémentünk. Rózsika a nyújtópadon feküdt mozdulatlan, viaszfehéren, mozdulatlan. Nem is tudtam felfogni, hogy mit vesztettünk el. Virrasztották már a szomszédok. Az én drága, kicsi kis húgocskám, mikor elmentem, még játszadozott – mire hazajöttem, meghalt. Édesanyám egyre csak azt mondta: „Megigiztük. a reggel, mikor feresztettem, igízetbe halt bele.” Akármibe halt bele, de nincs többet. Másnap koporsóért mentek, el is hozták. Én meg tízesztendős voltam. Ünneplóruhacskám felvettem, kioldták, kifésülték a hajam ágait, és fekete pántikát köttek a fejemre, hogy a haj ne lógjon a szemembe – s hat hétig kioldott hajjal jártam mindenhova. De minden vasárnap kimentem a temetőbe.

Még járt a magyar pénz, akkortájt kezdték bécsereálni, de még adtak a boltban fűszert érte. Bizonyos ideig nekem adtak otthon

hús krajcárt, hogy vegyek bombócot vagy amit akarok rajta. Én meg kimentem a temetőbe, s a kereszt mellett beléeresztettem a földbe: „Vegyél, édes, kicsi, aranyos Rózsikám, vegyél te bombócot magadnak a mennyországban, én nem muszáj egyek. Neked senki se hoz, csak én. A jövő vasárnap újra hozok, de avval ne vegyél semmit, azt a sírra ültetem, hogy legyen nagy fa belőle. Hogy is nem jut anyóka eszibe, hogy ő is ültessen, hogy ne kelljen annyit könyörögnök egy kicsi hús krajcárkáért!” Elmondtam közben minden bánatom neki hangosan, hogy meghallja. Ráborultam a sírjára, sírva mondtam: „Rózsikám, édeském, olyan üres a ház nálad nélkül. Csak ketten szerettük egymást. Én tudom, hogy engem szerettél legjobban, mert én is téged szerettelek a világon legjobban.”

Nem vettem észre, hogy felnőttek jöttek a temetőbe, kihallgatták az én nagy bánatom. Egy nap arra jött egy asszony: „Jaj, édes Julim, micsoda jószívű leánkád van. Úgy sírt a temetőben, meg kellett álljak, hallgattam, hogy sír. Te Juli, te Juli, nem es hiszed nekem, micsoda jó szüve van.” Elbújtam, hogy ne halljam, hogy dicsér. Nem szerettem, ha véletlen valaki dicsért. Én tudtam, hogy nem vagyok jó – álnokságnak, hazugságnak tartottam. Hát nekem senki addig sohase mondta, hogy jó vagyok. Én voltam a legrosszabb a faluban. De én avval nem törődtem, de mikor mondta, hogy jó vagyok, jószívű, az fájt, hogy miért mondja, mikor senki se olyan rossz, mint én. Akkor kezdtem gondolkozni, hogy tényleg milyen is vagyok: jó vagy rossz – nem tudtam eldönteni. Hát rossz maradok, nem sírok többet, ha kimegyek a temetőbe!

Ez nem sikerült, mert Rózsika, egyedül ő volt a mindenem, akit szerettem. Kiölték belőlem a szeretetet. Nem simultam már senkihez. Ha Debellácsra mentem, szidták anyókámat, mint a bokrot – pedig nem volt igaz, amit reá mondtak. De mondták. Ha hazajöttem, szidták az apámat – az se volt igaz, de szidták. S én lassan elhidegültem mind a kettőjüktől. Rózsikában kaptam meg a szeretetet. Rövid kilenc hónapig élt. S a felnőttektől nem lehetett kimondani, ami bennem dült. Azután csak a könnyeim hulltak, de neki nem panaszkodtam, hogy ne tudják, mi van bennem.

[Énekórai játszámák]

Az iskolában mán a harmadik osztályba jártam. Az ördögökkel voltam határos. Mindent, amit csak tudni kellett, én azt tudtam: gyermekjáték, iskolai, iskolán kívüli ének, tornajáték, mélységbe ugrálni, fára mászni, vízbe – hát én mindenütt ott voltam. De ha anyóka azt mondta, ezt nem szabad, azt nem volt szabad – de azt ritkán mondta. Időm volt elég mindenre. A szomszédoknak én voltam a boltba menőjük. „Elmész-e a boltba?” Én mán elugráltam egy pillanatra – mert menni nem tudtam: vagy futtam vagy ugráltam. Ezért sok szidást kaptam. Ha kellett, ha nem, én futtam. Ha némelykor a templomba mentünk, hát oda szépen kellett menni, de én inkább elszöktem előre, én ott vártam már rég, mert oda is szerettem menni, de oda is futnom kellett. Hát így kaptam szidást eleget, hogy sohse lesz eszem, míg a Krisztus világ, de én nem sokat törődtem az eszemmel.

Egy nap elfelejtettem a leckém megtanulni. Otthon se kérdezték soha, van lecke vagy nincs, ez az én privált [privát] ügyem volt. Hát elfelejtettem. Kellott játszódni. A tanító bácsi az első órán elsőnek kérdezett, én meg egy mukkanást sem tudtam, semmit. Még azt se értettem, amit kérdezett. Oda se figyeltem, csak mikor a nevemre szólt, akkor rettentem meg, mert tudtam, hogy kikapok. Elkezdtem dadogni, sírni, hogy dolgom volt, nem tudtam megtanulni. „Hát ülj le!” Elhitte a tanító bácsi, vagy csak el akarta hinni, elég az, hogy nem kaptam, én meg nagy megkönnyebbülve leültem. „De holnapra megtanuld!” Hát biztos azért nem vert meg, mert addig minden leckét tudtam. Hát én elkönyveltem, hogy nem tanulok holnap se, úgyse ver meg.

De tévedtem. Másnap nem felejtette el felkérdezni. Én megint felálltam, próbáltam sírni, de nem ment. „Gyere csak ki, te jómadárka, haszontalan gézengúz, fraszterkoptató, kertszökő, tolvaj zsvivány!” Ezt mán tudta az egész osztály, még a legmaflább is, mert aki nem tudott, azt mindenkinek [mindenfélének] elmondta. De mire elmondta! A vesszőt „tarka kutyanak” hívta, az a kutya meg úgy tudott harapni, hogy arra megindult még a fiúk könnye is, de pisszegni se volt szabad,

mert újra kapott. Hát engem is kiharancsolt a pad elé, olyant sózott egyik tenyeremre is, a másokra is, hogy a csillagokat láttam. Az a kicsi tenyerem megkékült, úgy fájt még este is, de otthon egy szót se, semmit nem panaszkodtam. Tudtam, én vagyok a hibás. A tanító bácsi azt mondta, nem neki tanulunk, hanem magunknak – hát én nem muszáj tudjak, tudja ő. Azért se tanulok! Másnap ő azért is megvert. Én meg megint azért se tanultam, s ő azért is megvert.

Így ment ez három hétig délelőtt-délután – mert napjában kétszer jártunk, reggel 8-kor kezdődött a tanítás 11-ig vagy 12-ig, délután meg 2-től 4-ig. Ez pontosan, csak csütörtök délután nem kellett menni. Hát kaptam eleget mán, nem volt a tenyeremen hely, ahol nem volt dagadt. De ő kapott helyet, a jó mogyoróvessző csak úgy parisztozott [suhogott]. Én még jól jártam, én csak a tenyeremre kaptam, de akik nem tudták a leckét, s a gyermektáncba mentek vasárnap este, hát azoknak nem volt pardon, azoknak meg kellett fogni a lábujjat. Mikor odaerestett egyet, akkor volt ne mulass olyan, hogy az egész osztályban még a légy zümmögését es meg lehetett hallani, s ha az se használt, a padra húzta – na, azt nem mertem megreszkérozni. Meredt szemekkel, kétségbeesve néztem, ahányat oda- és odaütött, aki lusta volt, vagy mint én, önfejű, az kapott eleget.

Végre is én maradtam alul, a tanító bácsi győzedelmeskedett felettem. Nekem kellett engedni, ő nem engedett a negyvennyolcból: vagy tanulni kellett, vagy az ördög elvitt. Hát én végre beláttam, hogy jobb nem kapni. Délelőtt-délután kikaptam, ami nekem járt. Egy nap igencsak simogatom a tenyerem – elhatároztam, hogy holnapra elolvasom ötször a leckét, ahogy parancsolva volt. Mán ott az osztályban, míg másokat egrecérozott, kétszer elolvastam. Hazamentem, otthon háromszor. Az írásbelit elvégeztem, a számtant a palatábla másik felére – mán készen is volt. Még egy fél óra se telt el, s kész volt minden. Kimostam a szivacsot, az a táblán lógott jó erős cérnaszálval odaerősítve, a palavesszőm meghegyeztem, a ceruzát is – a tinta ott maradt a padban, azt nem szoktuk hazahozni –, a pálcikát beléraktam, mindent a ládicskámba még este, hogy semmit itthon ne felejtsek. Másnap, ahogy béjött a tanterembe, köszöntünk szépen: „Isten hozta!”, és leültünk. Vártuk, hogy ma mi lesz, milyen

óra, mert tanított mindent a valláson kívül. Vallásóra hetente kétszer volt, azt Nigrényi igazgató tanította, a reformátusokat meg a pap.

Szerbóra volt az első: „Szerb olvasókönyvet elővenni, egykettő! Na, Kovács Teréz olvassál!” Én meg, mint aki jól végezte dolgát, olvastam, vagyis könyv nélkül tudtam: „Kuda ćeš Milane? U školu Stojane. Ali si lud brajko, što ideš u školu? Hajde u polju da igramo.” (Hova mész, Milán? Az iskolába, Sztoján. Bolond vagy pajtás, mért mész az iskolába? Gyere a mezőre játszani!)

A könyvben mutattam a sorokat, de a tanító bácsi szemébe néztem nagy boldogan. De azt én nem vettem észre – de észrevette ő. A szeme villámlott, nagyot ütött a padra, hogy csak úgy csattant. Hát mi lesz most – nem volt idő gondolkozni. „Haszontalan csirkefogó!” – mondta végig az áldást. Mikor vége volt, hát nagyot ordított: „Nem megmondtam százszor, hogy a pontnál megállunk, s a hangot leeresszük?!” Hamar nézem a könyvet. Ijedtembe’ nem is kaptam meg, hogy hol van, hol hagytam – hát hogy tudjam, mikor nem is néztem a könyvet?! Jól kikiabálta magát, de nem vert meg. Aztán megint hatalmasan leszidott: „Látod, te, tolvaj zsivány, tudsz te tanulni is, ha akarsz.”

Attól a naptól többet se negyedikben, se ötödikben nem kellett megverjen, örökké tudtam a leckét. Áldott jó tanító bácsi; áldott legyen a lába, ahol eljár! Aki tudott, azt soha meg nem verte. Hazugságnak nem volt helye. Tanított mindenre: a nagyokat szeretni, becsülni, mert ők keresik nekünk a mindennapi kenyeret, ők dolgoznak értünk, míg mi az iskola padjaiban ülünk. Még haza is üzent, olyan formában, hogy a szülők ne sértődjenek meg: „Mondjátok meg otthon, édes gyermekeim, hogy a tejeckét ne vigyék az uraknak, hagyják meg a tejeckét nektek, gyermekeim, hogy legyen piros az arcocskátok. Pénzt csináljanak egyébből, vessenek salátát, káposztát, karfiolt, retket, uborkát. Szombaton vigyék bé a piacra, abból több pénzt kapnak. Anyátoknak meg egész héten nem kell futni tejvel, hanem pontosan el tud küldni az iskolába.” De hasztalan mondta, csak vitték tovább a városba a tejet.

Amit ő tanított, annak később, mikor nagyok lettünk, mi vetjük hasznát. Termeltünk mindent, amit a tanító bácsi mondott:

salátát, borsót, mákot, káposztát – de sok pénzt hazahoztunk a piacról! Akkor nem nagyon törődtem a tudománnyal, de később jól jött. Az öt osztály, az volt a legmagasabb a falunkban, az kötelező volt, de csak akkor, ha [a] tizenkettő esztendő nem töltötte bé, ha bétöltötte a tizenkettőt, ha elsőbe járt, akkor es kimaradhatott. A törvényt nem érdekelte, hogy tud-e vagy nem, de a mi tanyitónk az megkövetelte a rendet, a pontosságot, tisztaságot, énekelni tudjon mindent pontosan. Csak a táncot tiltotta. Azért sokan kaptak. Volt olyan, aki minden hetfün kapott – de azért minden vasárnap este elment. Én meg pontosan a táncért nem mentem felsőbb iskolába, de ezt senkinek meg nem mondtam. Annyi eszem mindig volt, hogy ami az én eszem szerint titok volt, az titok volt, azt én soha senkinek el nem mondtam. Így soha senkivel nem kellett szembe menjek vagy keressem az igazságot.

De most majdnem elhallgattam, hogy ötödik osztályban kétszer kaptam, de csak megint az én hibámból. Számtan volt, írásbeli, a tanyító bácsi meg a naplót írta. Hát mi volt nekem egy szorzás vagy osztás, az ment, mint a karikacsapás, hát még az hozzá, hogy nagyra voltam, hogy úgysem ver meg a tanító bácsi. Szeretett mindegyikünket, csak szigorú volt: amit nem szabad, azt nem engedte meg még a testvére fiának se. Hát kész lett a számtan, egy pár percre utána megfordítottuk a táblát a szomszédossal, s számároztunk az egész órán. A lecke rendben, mű játszódunk. De a tanyító bácsinak is volt magához való esze, fel-fepillantott az írásából, s lássa, hogy tőlünk lehet jó világ, úgy el vagyunk vegyülve, se látunk, se hallunk. Felkelt, hogy megnézze, mit csinálunk. Odaült a hátunk mögé, figyelte, hogy mi lesz a vége. Hát Ilona akármit csinált, nem tudott számárt csinálni belőlem. Hát csengettek, az órának vége, körülnézünk, hát a tanító ül a hátunknál. Tudtam, hogy kapunk. „Gyertek csak ki, jómadárkák!” De olyan szépen mondta, hogy rögtön kinyílt a szemünk. Megmakacsoltuk magunkot, inkább sírtunk. „Gyertek ki a padból, csak egyet kaptok, de ha én jövök oda, dupla lesz.” Hát legyen, azért se mentünk ki. Azért es kettőt kaptunk. De úgy meg voltunk sértve, hogy a másik órán es szepegtünk. De ő fel se vette a bánatunkot.

Alig telt el egy-két hét: hát énekóra – hát azt nagyon szerettük. Mintha most is látnám azt a gyönyörű gyermekszemeket, amelyikek úgy csillogtak. De úgy, de úgy énekelünk, hogy az mese. Épp az volt a soron, hogy:

*Atyafi, atyafi, hej, atyafi,
a szűröm s a subám, hej, adja ki,
enyém az a ménes, amely ott legel,
melyet a zsandárok hajtanak el.
Atyafi, atyafi, hej, atyafi,
tilosban nem szabad, hej, hajtani,
nem fogom, csak adja vissza kalapom,
vagy ha kell, tartsa meg, itt hagyhatom.*

Meg volt elégedve, magunk es. Kiadtuk még a lelkünket is; ropogós, pattogós volt a dalocska. Ki gondolta, hogy sírás lesz a nóta vége? Kitalálta, hogy [a] fiúk egyedül kezdjék az éneket, hogy:

*Lekaszálták már a rétet,
nem hagytak rajt virágot,
megutáltatták már velem ezt a cudar világot,
olyan vagyok, miként ősszel a sárguló falevél,
hej, de az én éltem fája több tavaszt már nem remél.*

Hát az megint gyönyörűen ment. Szívből énekeltek. „Na, lányok, most ti énekeltek egyedül, kezditek ti!” És beintette az éneket. Én egyedül mondom: „Lekaszálták...” A többi hallgatott, én is elhallgattam. Így ment ez három-négyszer. Mikor láttam, egy se énekel, én se kezdtem többet, mert kikacagtak. Hej, haragra gyúlt a tanító bácsi arca. „Gyermekek, nem akarlak megverni, tudom, szerettek énekelni, jó tanulók vagytok, szófogadók, de ha szépen nem kezditek az éneket, mindegyiketeket megverlek.” Hát nem énekelünk. De mindegyik a jobb kezébe kapott. Olyan sírás lett, minden kislány sírt, a fiúk meg híztak.

Ez még sohse volt, hogy az egész osztály, a lányok kapjanak. De megint megmutatta, hogy ő a nagyobb, nekünk kell szót fogadni. Nem volt elég, hogy kaptunk jót, hanem ki sírt, sírva, ki meg elhallgatott a sírásból, de mindenki egyedül el kellett énekelje az éneket. Egyetlen kislány, a kis Varga Rózsi, az csak sírt, sírt, de nem énekelt, és kész. Gazdag volt, gépgazda lánya, amúgy jó tanuló.

Nem akarta újra megverni, így pontot tett látszólag, de mikor évvégen az értesítőt kikaptuk énekből minden kislány ötöst kapott, csak [a] kis Varga Rózsi kapott hármast. A tiszta ötös tanuló. Na, lett sírás újra, hogy ő nem érdemli meg a hármast. „Ne sírj, Rózsika, még mindig ki tudod javítani, hisz nem hallottalak énekelni. Te voltál az egyetlen, aki nem énekeltél. Most énekelj!” De inkább a hármast tartotta meg, mint hogy kijavítsa.

Hát itt is igazságos volt a tanító bácsink – de nem lett vége evvel az órának. „Na, fiúk, most szavazzatok! Ki énekelt a legszebben?” „Győrfi Panni!” Másik újra: „Győrfi Panni!” „Önböli Anna!” Újra: „Panni!” „Kovács Teréz!” Akkor jött az, hol amaz, de Győrfi Panninak volt a legtöbb, Önböli Anna a második, én meg harmadik lettem, de én evvel nem vergődtem. De a tanító bácsi kitalálta, hogy a három legszebben éneklő kislányt kitünteti. Volt két gyönyörű, sötétkék tollszár, fehérvel volt díszítve – valami csont lehetett –, a harmadik meg egyszerű szürke tollszár. „Énekeljeteek még egyszer hárman, szép sorban, és kiosztom a tollszárait.”

Panninak volt a legtöbb szavazat, hát ő az első. Gyönyörű hangja volt, hát szépen elénekelte, Anna utána. Hát igazán egy hatökör voltam; én es szépen tudtam énekelni, de éreztem, hogy igazuk van: a második helyet nem érdemlem. Mint hogy nekem a szürke tollszár jusson – inkább nem énekelek. Álltam, mint a szamár, s hallgattam, míg kiment a béketürelemből. Azt mondja: „Nem muszáj énekelj, csak mondd, hogy énekelisz – elkapod a tollszárt.” Hát hogy én kapjam el azt a csúf tollszárt?! „Ülj le, mert ha nem, agyonverlek.” Leültem egy szóra. „Lányok, aki szeretné a tollszárat, nem kell, énekeljen, csak mondja, s elkapja.” Felállt Biszák Samu, azt mondja: „Tanító bácsi, kérem, azt mondta Kerekes Margit, hogy ő énekel.” „Margit, gyere ki, vedd el a tollszárat!” Kiment, elvette, ami nekem

•

nem kellett, de azért soha vele többet nem játszódtam. A tanító bácsi meg észrevette, de azért úgy tett, mintha mi sem történt volna.

[Elrontott majális]

Egy délután azt mondja: „Gyermekek, a tanévnek nemsokára vége, majálisra megyünk Vidovdánkor a Papok erdőjébe. Kérjétek a szüleitől pénzt, aki gazdagabb, az hozzon többet, a szegények kevesebbet. Szóval elmondjátok otthon szépen, miről van szó. Katonazene kísér; nemzeti lobogókat készítünk; lesz versenyfutás lekvárban – ha megkapja valaki a pénzt, az az övé lesz –; lesz lisztbe’ is pénz; zsákba’ futás; tánc – abból is verseny –; szóval minden: szalámi, virsli s még sok minden, amit nem es mondtam.” Lett is nagy láz, mindenki a majálist várta. Utolsó estén senki se aludt a holnapi nagy ünnepséggel. Reggel a legtöbben holtfáradtak voltunk: hát majális, hát ilyen még nem volt! Első és utolsó majális. Amilyen készülődés volt, hát az óriási: reggel hatkor már a teljes szám megvolt a tanteremben, a névsort olvasták. Egy lélekig ott voltunk, a szülők es, akinek módjában állt, nézőnek. Egész napra mentünk, csak este 6-kor a hazajövés. Négyes sorban álltunk. Minden második sorban kapott egy zászlót egy ünnepi díszbe öltözött, mindenki, kinek milyen volt. Sokon a díszruha mellett cipő nem volt – hát meztláb –, de a kalapban virág díszlett. A boldogság tetőfokra hágott, mikor indultunk, alig két kilométert, de a trombitások fújták, de mi is, ahogy a torkunkon kifért. Még a tanító bácsi is biztatott, hogy tegyünk túl a más osztályokon. Hát nem kellett kétszer mondani. Másfél ezer gyermek: tót, német, magyar. A tótok mentek elől. Sztarcsován [Starčevo, Tárcsó] már vártak a szerbek, a nagy csetepaté hallatára kivonult a gyermekserég. Mikor letáboroztunk, ők is közénk keveredtek. Tátották a szájukat a gazdag, ingyenélő naplopók. Mi dolguk volt ott nekik? De az erdő mindenkié. Ott lebzseltek, szórakoztak az ő módjuk szerint, ahol csak lehetett kötődtek, cirkuszoltak, elakasztották a kisebbeket. Hát a tanítók nem győzték a rendcsinálást. Ők voltak az urak, az erdő az ő falujukhoz tartozott – de mi, gyermekek nem törődünk vele.

A mi osztályunkban ötvennégyen voltunk, fiúk és lányok. Előbb a fiúk futtak versenyt, aztán mű. Ki az első, és az első három, díjat kap. Hiába raktam a lábaimat, csak a második lettem. Nagy Varga Rózsi volt az első, én a második, de Rózsínál hamarabb futtam a célba, én voltam bent az első, de a futást számították. Hát én kaptam a második díjat, színes ceruzákat egy skatulyával. Nagyon örültem, mert azt ingyen kaptam, nem kellett pénzt adni érte.

És jött a többi verseny. Hát csak a fiúk dugták az orrukat a lekvárba, hogy keressék meg, és a szájukkal vegyék ki a pénzt. Hát pénz biztos nem es volt benne, mert egy se kapott benne. Na, a lisztben próbáljátok, hát ott sem volt. De víz se volt, hogy megmosakodjanak. Olyan maszatosak voltak, hogy kacagtunk, mán a könnyek jöttek a szemünkből. „Na, fiúk, lányok, most az egyszer szabad táncolni. Aki a legszebben táncol, az ajándék pénzt kap.” Odament a zenészekhez, hogy csárdást, utána frissest muzsikáljanak. De azok nem tudták azt muzsikálni, azt, amit a gyermektáncban húztak. De én táncoltam, még meg es izzadtam, kipirultam boldogan. Nagyon szerettem táncolni. Akik minden hetfűn kikaptak, azok egy se táncolt. Nem es álmodtam, hogy én pénzt kapok. Kaptam. Tizenhat darab huszonöt parás volt, papírpénz, de mi koronának mondtuk, vagyis mi még koronának hittuk. Tizenhat darab, de az olyan újak voltak, gyönyörű új pénz. Az volt az első szerb pénz.

Olyan örömem volt, hogy majd kicsattantam. Repültem, játszódtam, hát nem bírtam magammal. Zsemlét meg virslit hoztak kosárszámra. „Na, gyermekek, aki fürgébb, többet csíp. Én földobom, ki mennyit összeszed, az övé.” De már repültek a magasba a finom falatok a mi egészséges hasunk megtömésére, de sokunknak koppant a fogunk. A sztárcsovai fiúk, olyan tizennyolc-húsz évesek, teletömték zsebeiket. A tanító bácsi látta, és parancsolta, rakják ki a zsebből, nem az ő részükre van készítve. De azok csúnyán beszéltek vissza, és azért is tovább szemtelenkedtek. Hát két-három fiú „nekiment a tenyerének”, csak úgy sorakoztak a pofonok. A megszegényített és megsértett fiúk nagy fenyegetőzve hazamentek panaszra. Ott meg hát begyulladtak a szülők, szomszédok, rokonok. Mindegyik kézbéli a kézbe, hogy agyonütik a tanító bácsinkat.

•

A községháza előtt haladt el a csürhe nagy ordítózás közt. A jegyző kérdi, mi baj. Próbálta lebeszélni a felbőszült társaságot, de majdnem ő is kapott, hogy mért pártolja. „Emberek, húszan vagytok egy emberre, nem kell húszan menni.” Nem használt az okos szó. Minden utat elálltak, amelyik – az új nevén – Vojlovicára vezetett. De a jegyzőjük tanult ember volt és okos, jószívű. Egyik faluval se akart rosszban lenni, ezért a kisbírót kerülő úton elküldte, értesítse a veszélyre. De ő nem tágitott, csak mikor a jegyző kétlovas hintója odaállt, és követelte, hogy szökjön, mert ha nem, baj lesz. Hát így hazajött minden baj nélkül. Nem vették észre, hogy be vannak csapva, hanem az egész erdőt felverték – de akit kerestek, nem volt ott. Vége is lett rögtön a majálisnak. Sorakozót fújtak. Mi, gyermekek semmit se tudtunk, és mi is kerestük a tanító bácsit, de az már ott-hon volt. Nekünk meg nem volt vezetőnk. A zürzavar a tetőfokára hágott: elveszett a tanítónk! Hát a többiek tudták, hogy hol van, de ők se tudták, hogy sikerül-e a szökés. Ők is idegesek voltak. Úgy elromlott a majális; egyszerre elfáradtunk, alig értünk haza.

Egyszerre elszállt a fáradságunk: az osztály lépcsőjén állt mosolygva a tanító bácsi. Mi soha többet nem mentünk a Papok erdejébe, se a következő generáció, megmaradtunk a saját portánkon. Ha kirándulás volt, akkor kimentünk a Duna-partra, de se zene, se semmi készítés vagy vásárolás nem volt.

[Piros cédulák]

Jött a nyári szünet. Azért volt szünet, hogy ne gondoljak az iskolára. Mintha sohse ültem volna padjaiban, eltettem a táskát mindennel együtt a jövő évre. Én meg gyönyörködtem a nyár szépségében. Dolgom az nemigen volt. Ami volt, én azt játszva elvégeztem. A testvérem a géptől hazajött, elvégezték a cséplést, én meg, mihelyt tehettem, mentem tallózni: buzát, amit a kasza elhagyott, azt sze-degettük össze. Ez is játékszámba ment nálam, pedig a nap feljötte a mezőn kapott: felkölttettem magam, pedig szerettem sokáig aludni. De később olyan erősen sütött a nap, hogy hazajöttünk. Kicsi kévéket kötöttünk, amekkorát a kezünk béért. Mindenki pontosan

•

tudta, hol az övé. Tíz-tizenkét kévécskét szedtünk, szépen sorba raktuk – két kévének a kalászáat jobbról, kettőnek balra tettük –, szederinnal összeszorítottuk, s felkötöttük hátunkra. Szép libasorban jöttünk haza. Pontosán tudtuk, hány kéve gyűlt össze a nyáron. A nyár végén kibotoltuk, s mikor szél volt, kiszeleltük. Sok nyáron meg is dicsértek, hogy ez szép munka: becsérték a malomba, lisztet hoztak helyette.

Alig múlt el a nyár, kidobolták, hogy hol kell a következő évben iratkozni az iskolába. Ahogy vártam az év végét, úgy vártam, hogy újramezdődjön: beléuntam a semmittevésbe. Pedig dolgoztam sokat, de azt mind kedvtelésből. Kapáltam jó nagy kosár parcsfüvet [porcfű, porcsin], alig bírtam elérni (...) [...]: hát a mű tehenyünk se éhezzen! Sohse küldtek, de láttam mást, hát nekem es kellett: több tej lesz.

Eljött az ősz, engem meg kezdett rázni a hideg. Fáztam. Akkor meg melegem lett. Nagybeteg lettem, alig szuszogtam. Mindennap megszólalt a lélekharang: volt olyan ház, ahol egy hét alatt három gyermeket vitt el a vörös és fekete himlő. Nem válogatott. Minden házban feküdt egy-két beteg gyermek; temetés az mindennap. A házakon piros cédula hirdette: „E házban ragályos beteg van. Tilos a bemenet!” De mán pár nap múlva nem volt beteg, mert meghalt, és eltemették. Rémitő volt. Ahova vittek orvost, az is meghalt, ahova nem vittek, az is. Így a többség el is tagadta, hogy beteg van a háznál, ne is tegyék ki a piros cédulát. Az utcánkban egy ikerpárt temettek, rokonunk is volt. Anyóka kivitt az udvarra, letett párnát, dunyhát, arra fektetett, hogy lássam a temetést, amikor mennek a házunk előtt. Én meg el voltam vegyülve az én bajommal. Odasütött a nap, nagyon melegem lett. Nem volt otthon senki, hogy bevigyen, nem tudtam bemenni. Addig feküdtem a napon, míg hazajöttek. Csak-hogy a napot egyszer csak hatalmas felhő borította, nagyon lehűlt a levegő – akkor meg nagyon fáztam. A himlő vastagon kijött a testemen. Nem tudtam bétakarózni sem. Mire kezdett esni, hazaért anyóka. Nagy lélekszakadva futott az úton hazáig. Míg sütött a nap, addig nem gondolta, hogy az milyen rossz, de a hirtelen rossz időre megijedt, hogy hamarabb jó az eső, mint hogy ő hazaér.

•

Én elszenderültem egy kicsit. Míg aludtam, a kutya odajött, s elvitte a tankönyvemet, apróra összetépte. Mikor felébredtem, javában hasogatta a lapokat. Nem maradt belőle, csak apró papírhulladék. Tehetetlenségemben sírtam. Tudtam, hogy vége, s nem lesz könyvem: arra is alig tudta anyóka kicsinálni a pénzt. Nem azt búsultam, hogy meghalok, s hogy vitték a halottakat – a könyvem nekem többet ért. „Ne búsulj, fiam – sajnált meg anyóka –, csak gyógyulj meg, veszek én másik könyvet.” Vigasztalt, de biztos volt benne, hogy én is meghalok. Nem volt pénz se orvosra, se patikára: egyedül nevelt két leánygyermeket a két karjával, s csak a legszükségesebbre jutott. Sokszor nem is jutott, akkor meg nélkülöztünk.

Lassan-lassan gyógyulni kezdtem. Sokáig feküdtem, de a fiatal vér csak legyőzte a betegséget. Felkeltem, újra kezdtem tanulni menni. Elég gyorsan megtanultam. Mindennap erősebb lettem.

Eljött a vasárnap. Hatalmas, hideg szél fúj. Volt egy rózsaszín kötött kimenőkém, azt felvettem, mert el kellett menni a templomba hálát adni a jó Istennek a gyógyulásomért. Én meg csak fáztam, mert a szél keresztülfúj a ruhácskámon. „Na jó, fiam, melegedni bémenyünk Minya Ferikéni, közben megnézzük Márikát. Biztos meghal. Az anyja nagyon sírt egyetlen leánkájáért. Ő fekete himlőben van, s lásd meg utoljára.” „Nem fázok – mondom –, ne menjünk bé! Nézze, ott van a veres cédula, hát azt az orvos tette.” „Nem ér az semmit, Marika csak meghal...” „De én is meghalok, ha bémenyünk...!” Nekem elég volt a himlőből! Én vörös himlőben voltam, Marika meg feketében. Borzasztóan féltem, hogy meghalok. Ezen osztoztunk, míg odaértünk. Semmiképpen se akartam, de ő volt az anyám, én meg szót kellett fogadjak. Imádkoztam, hogy bárcsak be volna a kapu zárva. De az nem volt bezárva. Éreztem a halálom. Rogyadozó lábakkal mentem, mindenütt hátul, hogy ne érjen el a halál. Őt eresztettem előre.

Az asszony sírva jött elénk, hogy Márika nagyon beteg. Gyönyörű szép, fehér ágyban feküdt, a párnák csak úgy dagadtak a sok friss tolltól. Márika félig ült, félig feküdt. A száján a pirosság megkékült. Felcsillant a szeme, mikor meglátott: nagyon szerettük egymást. „Hogy nem jöttél megnézni? Úgy vártalak.” „Én is beteg voltam,

csak nem olyan nagyon. De most már nem vagyok.” „Gyere ide, egy kicsit ülj le!” Mondom: sietünk a templomba, hamar kell menni. Olyan bánatosan nézett – én meg repültem volna ki a házból, akárhova, csak el, messzire. De az anyja lenyomott a székre, hogy üljek egy kicsit. Én ültem, vártam a halált. Ezer gondolat, félelem, minden kavargott bennem, émelygett a gyomrom.

Egyszer nyílik az ajtó, jó Kis Varga Rózsi és Öböli Anna. De ők nem ültek le a világ kincséért se: ők szomszéd lányok voltak, s az iskolatársukat, a tisztesség úgy kívánta, hogy megnézzék. Ők különben tudták, mindenki tudta, hogy az orvos lemondott, az anyja meg kétségbeesve tördelte két kezét: „Mit hozzak, gyöngyöm, mit adjak, csillagom? Tejecskét? Teacskát? Vagy csokoládét? Egyél, édes, szép virágom, bár egy faláskát, akármit, csak egyél már.” Öntötte is a jó forralt tejet, ő meg, hogy húzza a dolgot, az mondja: „Ha Rózsiék es isznak, akkor én es megiszom.” Kifutott az asszony, hozott három gyönyörű porceláncsiprocskát, kiöntötte a tejecskét, de nem tudott annyit könnyörögni, hogy elvegyék. Akkor engem kért, hullott a könnye: „A Márika kedvéért!” Hasztalan, egyikünk se vette el. Na de anyóka felkelt, kért szépen: „Vedd el, szép leányom, nézd csak, Márika hogy búsul.” Mikor látta, hogy akkor se vettem el, akkor – kényszerített, hogy vegyem el –; akkor eszembe villant, biztos anyóka azt akarja, hogy meghaljak. Hát jól van, haljak meg, nem bánom! Egyszerre erős lettem, bátor: kiragadtam az asszony kezéből a csiprot [csupor, bögre], félre se vettem a szájamtól, míg mind egy cseppig ki nem ittam. Odaadtam üresen. Vártam a halált. Éreztem, ahogy ment le a torkomon; hogy a haláloamat ittam meg. A másik két iskolás társamnak otthon megtiltották, hogy le ne üljenek, se semmit el ne vegyenek, jöjjenek gyorsan haza. Én meg – még beteg vagyok, le kell ülnöm, ki kell innom a tejet. Minek is születtem?!

Akkor ötlött fel bennem először a lét és nemlét. Még dicsért az asszony, milyen szépen megittam: „Most te is így idd meg, Marika!” Én meg ültem, elszánva vártam a halált. Minden perc egy örökkévalóságnak tűnt. Csendes lettem, egy szót se húztak ki tőbbit belőlem. Vártam, mikor esek el, vagy hogy is lesz. Végre kijöttünk – de nekem már mindegy volt. Az örökké jókedvű csacsogásnak

vége lett. Egy darabig fel is tűnt mindenkinek: „Hogy megjavult ez a leánka a betegség után! Mintha kicserélték volna.” „Olyan, mind egy alvajáró.” „Benne maradt a filoxera, benne lappang a betegség csírája.” El voltam ítélve mindenki előtt. Én tudtam legjobban, hogy a napjaim meg vannak számlálva.

Végre megint az iskola kezdődött, ez véget vetett a nagyokkal való együttlétnek. Újra a kacagó gyermekeseregbe kerültem. Lassan elfelejtettem, hogy meg kell halni, az arcom mosolygó lett újra; játszódtam, tanultam, énekeltem, hogy csengett az a nagy házunk. Márikát három nap múlva temették. Én elszöktem, ki a dekungokba, elbújtam, hogy ne kelljen a barátnőm temetésére menjek, pedig akkorra olyan hideg volt, hogy megdermedve a hidegtől mentem haza, és megnyugtattam magam, hogy a halál elől szöktem. Fájt a szívem esténként, nem tudtam eldönteni, mért is untak meg, mért akarják, hogy meghaljak. Lassan csak elfelejtettem, de azután sokszor elátkoztam magam, hogy minek születtem. Még az iskolapadban is elgondolkoztam rajta, nagyon komoly voltam. A tanító bácsi rám szólt: „Mi az, Teréz, tán látod az angyalodat?” Pedig ha tudta volna mi bánt, nem csúfolódott volna.

De én mindenki előtt titkoltam. Megtanultam nagyon hallgatni; úgysem segít rajtam senki. A magam gondját azután csak iskolán kívül lehetett [feltennem]. A tanító bácsi azt szerette, ha futunk, ő is közénk fogódzott és úgy játszott, mintha ő is gyermek lett volna. Nem fájt már akkor semmim, csak belől éreztem, hogy felesleges vagyok. De kinek panaszkodjak, ha senkim sincs?

Apám ritkábban jött, mert közben ő is megnősült: elvette egy ivánovai [Ivanovo–Sándoregyháza] nagyon gazdag német ember menyecske lányát, és született minden esztendőben egy-egy Jóska fia – sehogy se akarta kutyára hagyni a nevit –, de ahogy születtek, két-három hónapos korukban meghaltak. Így újra csak én maradtam. Minden esztendőben egyszer el kellett menjek, anyóka követelte, mondjam, hogy adjon valamit: vegyen ruhát, cipőt, pénzt adjon, hisz az övé is vagyok. Bár ne lennék senkié! Újra rám jött a meghalás.

Hallottam, hogy beszéltek a nagyok: ha sok liliumot béhoznak a pohárba, ajtót, ablakot bécsuknak, reggelre meghal az, aki bent

alszik. Feltettem magamban, mihelyt eljő a fehér liliom nyílása, sokat szedek, sokat, kitakarítok szépen, a földre körülöttem liliomkoszorút fonok, felöltözök szép, fehér ruhába, fejemre is fonok koszorút – úgy lefekszem, elalszom, reggelre meghalok. Majd siratnak! De hogy kéne én meghalljam, hogy kik siratnak? Vagy egyáltalán siratnak-e, nem lökdösnek Debellácsra, s onnét vissza? Szép virágos lesz a sírom – százféléképpen elterveztem. De mire a liliomnyílás eljött, akkorra már megint élni akartam. De esténként, ha egyedül voltam, olyan egyedül éreztem magam, elhagyottnak. Pedig semmi okom nem volt. Szegények voltunk, és kész.

[Egy emlékezetes kirváj]

Eljött a másik, eljött a kirváj [Kirchweih = búcsú], falunk templomának felszentelésének évfordulója. Vártam, mert Székelről jönnek a búcsúsok, vendégség lesz nálunk.

Megint rendbe jött a szénám. Anyóka járt dolgozni, messze, a bálványistaji útra, a Holdlevelés csárdához mindennap, szóval egész héten. Hogy tudjuk fogadni a vendégeket, kiadta reggel a parancsot, hogy kinek mi a dolga. „Anna, te megmeszeled az espárt [sparhelt = tűzhely], felmázolod szépen a ház földjít, az ereszt, gángot, főzől vacsorát. Én későn jövök: fizetés lesz. Fizetés után bévásárolok. Este megsüssük a kalácsot!” Ami ritka vendég volt. Híha, kalács lesz – gondoltam. „Te meg, Trézsi, kisépred az udvart, elsepred a kapu előtt. Amit Anna mond, szót fogadsz. Amit ő mond, az szerint, értetted?” Hát értettem: amit mond, megcsinálom. Vajon sokat mond-e? Hát jó, én jó leszek.

Hát jó is voltam, de semmit se csináltam. Estefelé kellett sepregetni, hogy friss seprés legyen – ezt tudtam –, hát az udvaron játszadoztam nagy vígan. Egyszer csak Anna eltűnt hazulról. Jól van, ő tudja a dolgát. Egyszer csak jó sietve: „Gyere hamar, Trézsike, menjünk a Dunára mosni!” „Hát ezt anyóka nem mondta! Én nem menyek” – mondom. „De azt mondta, hogy szót fogadj nekem.” „Na, azt igen” – ismertem bé. „Nahát, ide hallgass! Esszeszedjük, ami szennyes van – de siessünk: Józsi Máriék mennek kocsival a Dunára

•

mosni. Hogy legyen cimborája, hát ad szappant annyit, amennyivel az összes szennyest kimossuk.” Én szabadkoztam. Tudtam, hogy kapunk verést mind a ketten. Meg is mondtam. Amit kapunk, az nekünk lesz. „Nem, meglátod. Tudod, hogy sohase vert meg, csak úgy mondja.” „Nem, mert mindent megcsináltunk.” „Hát most ki mondja, hogy nem csináljuk meg? Egykettőre én kimosom, te kiöblíted, kiteríted, ami megszárad, esszeszed, s ha valami vizes marad, azt itthon megszáritjuk. Egy pillanatra hazajövünk.” „Nem lesz az olyan pillanatra.” De hát ő szedte a szennyest. Lett egy zsákval. Elvittük Józsin, felültünk a kocsira, elmentünk a Dunára.

Mikor odaértünk, akkor vettek ki egy halott embert a Dunából. Nem értettem, mit beszéltek, nem volt magyar. De a felesége ordított, a Duna visszaadta a hangot, kétszer hallottam minden szót. Én belé se mertem menni a vízbe; de később mán nem féltém: karót szúrtak, hogy meddig szabad menni. Én is segítettem, hogy hamarabb kész legyünk, kisebb darabkákat. De akárhogy siettünk, a nap lement, még a Dunán voltunk. Mire hazamentünk, koromsötét lett. A tehenet nem volt aki béeressze, állt a kapuban, míg a koca nem jött, az meg a kaput bélökte – szabad volt az út. Bésétáltak, az udvaron borogattak, mikor anyóka haza [ért]. Senki se tudta, hol vagyunk. Kárpálódik, hogy agyonver, úgy megver. Hát én azt tudtam, pedig soha nem vert meg egyikünköt se.

Mikor meglátott, előnkbe jött, elragadta Annát, úgy megverte, tiszta kék lett. Ő kiabált, Anna sikoltott, én meg elbújtam. Hát ez nálunk sohse volt. Akármilyen szegények, de nálunk cirkusz sohse volt. Mikor elege volt, nekem kiáltott: „Hol vagy, haszontalan, mert a beled veszem ki!” Ott voltam meghúzódva a grádics alatt, dehogy kapott volna meg. De mikor hívott, nem merem hallgatni. Mondom: „Itt vagyok.” Odajött. Hát azt a táncot ma se szeretném eljágni. Nem nézte, hol üti vagy hogy’ üti, csak rakta, ameddig jólesett. Egy darabig bírtam talpon állva, de aztán lekerültem a földre. Sikoltottam a nagy fájdalomtól, de még akkor is rakta. „Na, most e [é] a seprút! Reggelre olyan legyen minden, mind a tükör!” Elvettem a seprút, de sem nem láttam, hogy seprek, de borzasztóan féltém. A testvérem kijött utánam: „Hadd el, Trézsikém, ne sep-

regess! Majd én reggelig... Én nem fekszek le addig, míg minden nem csillog. Sajnálak, hogy miattam kaptál. Bár ingem vert volna tovább, s téged ne, mert te tényleg nem voltál hibás.” Addig kért, könyörgött, elvette a seprűt, bévitt s lefektetett, ő meg hezzáfogott meszelni. Mikor reggel felkeltem, minden tiszta volt. A vendégek is eljöttek – de hogy látták, hogy mind a ketten kékek vagyunk, biztos azért nem maradtak nálunk. Elmentek egy másik rokonhoz, pedig ott nem volt nagyleán.

Hát a kirvájrt megemlegettem: ez volt az első verés. Másnap mentem a kirvájfát megnézni, hogy melyik korcsoma előtt a legszebb. Fájt minden porcikám. A kalács es keserű volt. Nem kellett se étel, se semmi, egyedül ett anyóka. Mind a ketten ellógtuk az ételidőt.

Másnap mentünk Rózszi néniéknek terebuzát szedni. Kikértek az iskolából egy napra, mert esős ős volt, hogy ne maradjon künn az a kicsi gabona. Hát jó társaság volt, sokat énekeltünk, mert abban gazdag volt az egész család. Amelyik dalt egy megtanult, azt mindegyik megtanulta. Sógorom hordta haza két szekervel, szedtük, megpucoltuk (tisztítottuk), a harmadikot panusoson [csuhéstul, hajasan] vitte haza. Egy pár szem piros terebúzáat es vettek, hogy ősszel legyen közte. Akkor volt fehér terebuza fekete szemekkel, azt tarkának híttuk; akkor volt olyan, mintha vonáskák lettek volna, azt meg tatárnak híttuk. Sietett mindegyik előre, hogy melyik kap piros csövet; volt, aki egy sorban hármat es kapott – az béjelentette nagy örömmel, hogy ő most lefekhetik. De csak mondta – örült egész nap, hogy ő kapott, a másik hiába sietett, abban a sorban nem volt. Mikor tarkát kaptunk, egy-két szem volt fekete szem, vagy némelyeken nagyon sok volt. Hát az különbség volt. Mindenki keresett magának ellenséget. Mondta: „Béhajtottam a lovadat!” A másik ki kellett váltsa. Nem restellték számolni rajta a fekete szemeket. Ha húznál több szem volt fekete, akkor az ménest számított. Anyóka nekem dugta a ménesecket, hogy én hajtsak bé legtöbb ménest. Némelyik nem dobta oda a csomóhoz, hanem később újra mondta, hogy most mán ennyi vagy annyi van ménes béhajtva. Hát az okosabbak csinálták, nem nézte senki, hogy igazat mond-e. A tatárt, azt meg mindenki magának számolta, de muszáj volt megmutatni, hogy

igaz, hogy kapott. Este meg addig nem feküdtünk le, amíg fel nem tisztítottuk a panusos terebuzát.

Este újra kezdődött a játék. Nagy mesemondás közt énekeltünk es közben-közben, de mikor a vége felé volt, a lányok, asszonyok kezdtek kisavanyodni, mert ha nem, meggyúrták panusval. De úgy intézte a mesemondó, hogy hosszúra nyúljon a meséje, így akkor ott maradt mindegyik az utolsó csőig. Akkor a férfiak körülfogtak egyet-kettőt, a rokolya alá bégyúrták a panust – olyan birkózás, kacagás, sikoltozás volt, de csak sikerült, mert mindig erősebbek voltak a férfiak, mind a nők. Azok meg védekeztek körömszakadtáig; de volt úgy es, hogy hárman se bírtak el egy-egy kardos asszonyval.

Mikor vége volt a szedésnek, Rózsi néni nagyon iparkodott, hogy ő legyen az első kiérni a sorval. Mikor a sorában az utolsó csőt letörte, olyan ügyesen földhöz vágta magát, és gyorsan – mintha valaki kergette volna – mászni kezdett, s kiabálta nagy kacagva: „Én fogtam meg a nyulat!” Én meg bámultam, miféle nyúl, mikor nincs itt semmi, de nem kérdeztem, mert butának estem volna ki. Rózsi nénit ebben a mesterségben soha azután sem nem győzte le senki. Miska sógor meg boldog volt, az ő felesége túltett mindenkin. A kocsánt [szárat] azt örökké éjjel vágtuk, a harmaton, hogy ne szakadjon a gúnya. Reggel kötöztek, s mű segítettünk, gyermekek, észerakni kupokba. A terebuzaszedést azt erőst szerettem. A szép, érdekes mesék, történetek – mihelyt az utolsó csőt letörtük, a mese es kész lett. Sokszor éjfélig segítettünk másoknak, mert nekünk nem volt, csak a máséban gyönyörködtünk.

[Hajas baba, aranyvíz]

Jött a tél, a lakodalmak. A szomszéd lány ment férjhez. Hát izgatott napok jöttek. Jó a karácsony is. Kétfelé kell gyűjteni a pénzt. Hát nekem most se hozott semmit a Jézuska. Hát rossz voltam – azért nem éreztem rosszabbnak [magam], mint az unokatestvéreim, ők se voltak jobbak. Nekik hozott játékot, nekem semmit. De soha. Hát én minden esztendőben hiába raktam az asztal alá a szénát, üres maradt. Hát ez csak velem történhet. Hát a szájam nem állt

meg, mindent mondtam – nem lett volna szabad, de: megérdemelte a Jézuska...

Anyóka egyre pártolta, hogy nagy volt a hó, de én minden keszervem elmondtam. „Hadd el, fiam, karácsony második napján bémenyek Pancsovára a templomba, majd beszéllek vele. Nem ért reá, minden házba menni, majd kipótolja.” Odajött az unokatestvérem, Erzsi: „Jaj, de be buta vagy, hiszed, hogy a Jézuska hozza?” Hát hogyan hinném, anyóka mondta! Eljött a karácsony második napja, anyóka készül a templomba. Három kilométert kellett menni – engem nem vitt el, mert nem volt meleg ruhacskám, pedig igen nagy volt a hó. De tűzrevalónk se volt; az a nagy hideg ház, az ablakokon jégvirágok nyíltak. „Ne kelj fel, fiam, maradj a meleg dunyha alatt! Ha nem fogadsz szót, megharagszik a Jézuska, akkor tényleg nem hoz semmit.” Hát jó dél felé ért haza, én kiugrottam az ágyból, mert mán olyan volt, mint egy börtön. Kikukucskáltam, hogy mit hozott. Nem láttam én semmit, de a nagyobbak elhintették bennem, hogy a szüleink veszik az ajándékot. „Erigy bé öregapóékni a kicsi házba, de ne lelkődj, majd én szólok, mikor eljő a Jézuska.” Én csak lelködtem, de semmit se láttam.

Egyszer csak kiált: „Gyere, leányom!” Három skatulya a szénán – a legnagyobb skatulya érdekelt. Hamar kinyitottam: egy gyönyörű hajás baba, alvós baba, baba, gyönyörű baba! A szeme lecsukva. Nem kellett a többi, nem érdekelt. Az életemben soha akkora örömem nem volt. Mezítláb, hosszú ingben futtam a házba el s vissza, nem volt hideg, pedig föld volt a ház földje. Anyóka könyörgött: „Fiam, nézd a többit is! Ül fel az ágyba, megfázol!” Se hallottam, se láttam. Hát alvós babám van! Az enyém. A ruhája selyem. Nem tudtam eltelni vele. Nézem a másik katulyát, abban meg porcelánedények voltak, minden, ami a konyhába kell; a harmadikban késecske, villácska, kalánka volt. Hát öröm, öröm nem fért bennem, tomboltam.

„Hát ilyen türelmetlent se láttam, nézd meg azt a szénát jobban!” A biztatásra tudtam, hogy még van valami. Beléturkálók: egy papírt kaptam, kettéhasítom, hát biztos volt tíz méter piros pántlika. Repült utánam – én még jobban repitettem –, repült, a vállamra tettem egy részét, futtam megint. „Na, látod, nem érdemes, hogy

•

jó legyen a Jézuska. Úgy kell mondjam, hogy nézzed! Hát nézd meg jól!” Hát tépem szét a szénát: gurultak ki belőle a narancsok, két koszorú füge, dió, aranyos papírban szaloncukor. Na, ez olyan váratlan esemény – hát én soha addig nem ettem narancsot! Mindenkinek adtam, még öreganyónak es adtam. Nekem abból nem es jutott – de volt még.

Hát a szünidőben – 24-én délután utoljára mentünk iskolába, majd csak újesztendő után mentünk megint –, hát sietni kellett a leckével, hogy minél többet tudjak játszani.

Másnap Szent János, hát elmentek névnapolni. Ünnepe újra. Dolgozni nem szabad semmit karácsony és újév közt, se fenni, se varrni, mert bévarrjuk a tyukok hátulsó felét, akkor nyáron nem tojnak a tyúkok.

Másnap aprószentek: hát reggel korán jönnek az aprószentekelők, hát jól meg aprószentekeltek. De ha fájt, azt nem szabad mutatni. Megfogták a jobb kezem, s e szavakat mondja: „Aprószentek, Dávid, Dávid, jó egészséggel viseld az új esztendőt!” Akit nem aprószentekeltek meg, az a következő esztendőben beteg lesz. Hát most mán kell készülni az új esztendőre, egy-két nap választ el újesztendőtől. Karbitdarabot tettek valami edény alá, éjfélkor mán durrogtak, mintha lőttek volna. Éjfél előtt nem feküdtünk le soha, megvártuk a harangszót, melyik búcsúzott az öreg esztendőtől és béjelentette az újat. Ahogy elhalt a harangszó, aki legközelebb volt a viderhez, elkapta, rögtön hozott egy vider vizet, mert pont éjfélkor jönnek az angyalok, megaranyozzák a kutakba' a vizet. Boldog volt, aki béhozhatta az aranyvizet. Újév reggelén lányoknak, asszonyoknak nem volt szabad se szomszédba, se sehova menni, mert szerencsétlenséget visznek abba a házba, csak férfiak köszöntötték az újesztendőt. Gyermekes jártak verselni: „Szerencsés, boldog új esztendőt kívánok!” – akkor kezdte a verset:

*Itt a tél hidege,
fázik a cinege,
varjú károg a fatetőn,
farkas ordít künn a mezőn.*

A nagyobbak hosszabb verset mondtak, szebbnél szebbet. Legtöbben pénzt adtak a háziak, ha voltak verselőik. Akkor már lányok, asszonyok is mehettek. Délbe' a gazda tört el egy diót, ha jó volt, jó esztendő't vártak.

Pont délkor kiment az állapotos asszony, ha férfit látott az úton, akkor fia lett, ha leányt, akkor kislánya kellett szülessen. A nagylány is kimehetett. Amilyen nevű férfivel találkozott, olyan nevű legényhez menyen férjhez.

Az újesztendőben nem vettek ajándékot, de karácsonykor, akkor volt az ajándékozás. Én meg később, esztendő'k múlva tudtam meg, hogy mért hozott olyan sok mindent a Jézuska. A szomszédban lakodalom készült: (Lázár Rózsi) Balog Rózsi ment férjhez. Karácsony első napján volt a hívogatás. Anyókat nem hítták el, pedig készült. Szép ajándékot akart a menyasszonnak adni, de hogy nem hítták el, ezért lett olyan jó a Jézuska. Mind egy krajcárig reám költötte. Így hát egyszer életemben kaptam olyan ajándékot, hogy azt elfelejteni nem lehet. Egyszer és soha többet. Nem jutott soha ajándékra. Örültünk, ha a legszükségesebbet meg tudtuk venni.

[Házra koldulunk]

Mán jártam az ötödik osztályt, újesztendő után minden este mentünk olvasni. Anyóka olvasta Rózsa Sándort, a bujdosókat, ponyvaregényt – szóval sokat, minden este. Százötven könyvből állt a sorozat. Minden estére beszerezték a könyvet, amit egyik este elolvastak, azt hazavitték, s hoztak másikat. Mikor elolvasták, akkor mást nem beszéltek, csak a házépítést: elrontsuk az öreg házat, elosszák három felé: anyóka épít az ő részéből egy szép házat, egy szobát s konyhát, öregapóéknak egyet, meg nekünk.

Ekkor már 1924 tavasza közelgett. Ahogy kicsattan az idő, rögtön hezáfog az építéshez. Eladta a tehenyünköt, a Bélát – nagy fehér tehen volt, nagy szarvakkal. Vége lett a tehennek, tejnek. Többet nem tudott venni soha. Ennek az árával kezdett hezzá az építéshez. Az plán [terv] sokba került, de bízott, hogy sohse volt úgy, hogy valahogy ne lett volna. Megfogadta a falverőköt, de gerenda, szarufa,

•

mester, gerendalécek, cserép, görbe cserép, szegek – ez mind hitel. A cserepet egy nagyvállalattól vette, de kellett két kezes, aki felelt, ha nem tudnák megfizetni, ők kell, megfizessék. Kellett két gazdag ember, de nem kapott, mert félték, hogy ők kell kifizessék. Később, sok könyörgés [után] Balog Jancsikát elkapta, Miska sógort. Balog Jancsika gazdaember volt, Miska sógornak nem volt semmije, se föld, se ház, de volt gyönyörű bőrkabátja. Hideg volt még, hát felvette, mikor bementek Hajduskához az irodába. Balog bácsi az első kezes, Német Mihály a második. Hát Hajduska azt mondja: „Ugyan minek hitta el ezt az öreg bácsit, hát a fél lába a sírba’, majd beírjuk Német Mihályt, ő elég lesz egyedül, ő fiatal, majd megfizeti ő, ha muszáj.” „Jól van, Hajduska úr, nekem van miből aztán fizessenek!” – mondja. Sógor akarta mondani, hogy neki se háza, se földje nincs! „Ne mondjon maga semmit, maga szerény ember, elég maga!” – és beírta: Német Mihály. De az nem elég, elmentek a pénzes zsidónéhoz pénzért, ott es Német Mihály. Volt egy nagynénink, Gyuricáné, ő is megelégedett vele, hát kaptak pénzt. Se a házépítőnek, se a kezesnek egy megveszekedett pénzük se volt, de ajtók, ablakok kellnek – hát másfelé fordultak. Pénz, pénz, pénz kellett, sok minden, amire nem számítottak. Úgy teli lettünk adóssággal, hogy ki se látszódtunk belőle; de enni es kellett, de valami rongy, amibe belebújunk, de lábbeli... 1924-től 1939-ig mindig adósok voltunk, a kamat úgy megnőtt, hogy utolérte a tőkét, azt megint kamatozni kellett. Tizenkét esztendő korombá’ a nélkülözésbe belécseppentem – egy életen keresztül. Alig-alig öregségünkre kiláboltunk. Sok szenvedés, éhezés, könnyek – ez kísért végig. Egy ház. Akinek nincs pénze, de van háza, abba’ lakik. Mégis némelykor boldog voltam. Mikor legrosszabb helyzetben voltam, akkor énekeltem legjobban, soha nem tudta a világ meg, hogy milyen szegén életet éltem.

Most meg már más bánat jött, ami még fájóbb, mint hatvan esztendői keserves élet. Ennyi baj, minden, ami csak nálunk történt, de már nem sokáig tart.

1924 nagypéntekre tető alá tették a házunkat, már két hete a pajtában laktunk. Nagypénteken anyóka elvette a fészit [fejszét], kezdte vágni a ház oldalát, ahova volt az ajtó helye jegyezve, csak úgy

döngött a fal. Varga Mijancsi Jóska volt a szomszédunk, istenfélő ember volt. Béjött: „Úgy, úgy, Juli, feszítsd a Krisztust!” Anyóka sírva fakadt, elvette, eldobta a fészit. „Nem lássa, hogy a pajtában lakunk?! Alacsony, csak alunni lehet, hát nem hálhatunk az ég alatt – a legyek, a szúnyogok megesznek.” Jóska bácsi megsajnálta, felvette a fészit, addig vágta, míg kivágta az ajtót. Mire kellett a templomba menni, béköltöztünk a házba. Se görbe cserép, se plafon, semmi, láttuk minden este a csillagos eget. Kéne a plafont felverni, fejelről [felülről] lesározni, de kell még száradni. Odatámasztottunk egy deszkát a nyíláshoz, az volt az ajtó.

De az iskolát én se, anyóka se akartuk, hogy el ne végezzem. Ő mindennap ment dolgozni, ahol kapott, s amit kapott. Öregapóék es béköltöztek, de megbánta, hogy mért engedte meg elbontani a házát. Pedig mán mindenütt béfolyt, el volt minden rothadva – de bár volt ajtó, ablak. Kesergett sokszor, panaszkodott, anyóka meg: „Így lesz apóka, úgy lesz... A kendét készítem hamarább, most adtam foglalót, hogy csatornát csináljon a mester.” „Hát avval várhatott volna!” Négy nagy ablak az utcára – egyre mondták, most egyelőre tegyen kicsike ablakot, de ő azt mondta, hogy akkor az marad.

Lassan készült a ház. Eljött a vizsga – most nem kell bár könyvet, irkát venni. Akkor a szülők mind ott voltak a vizsgán, hogy lássák, mi mindent tanult a gyermekük egy esztendeig. Én meg még jobban tanultam, mint valaha. Bár ezért ne búsuljon anyám. Mindenki mondott verset, csak én nem. A tanító bácsinak is vizsgázni kellett szerb nyelvből, addig Varga Toni tanító bácsi helyettesítette. Kérdi: „Te mért nem tanultál verset?” „Hát a szép verseket mind tanulják az előttem ülők, én meg akármilyent nem tanulok.” „Hát mi neked a szép vers? Hát mindegyik vers szép, ha szépen mondják.” „Nekem nem szép” – mondtam keményen, határozottan. „Hadd el, én hozok holnap egy verseskönyvet, abból kereshetsz. Mert abban csak versek vannak.” Másnap tényleg elhozta Petőfi Sándor összes költeményű könyvét. „Meglátom, melyik lesz neked szép.” Elvettem a könyvet, este sorba vettem – hát egy se volt szép. Elvesztettem a reményt, hogy kapok közte olyant, ami nekem tetszik, míg egyszer csak olvasom: *A koldús sírja*. Olvasom, hát minden sora tetszett. Elég hosszú vers volt,

de szép volt. Reggel első voltam felkelni, mire mentem az iskolába, már tudtam a verset. De csak délután jött az az óra. Elsőnek kérdezett. „Na, Teréz, van-e már vers?” Én megjegyeztem, és kinyitottam az jegynél. „Nézze, tanyító bácsi!” – és mondom. Lelkiismeretesen elmondtam. Megdicsért: „Lássátok fiúk, lányok, ez igazán nagyon szép vers. Igazán szépet tanultál és hamar. De, édes lányom, mindenki fog mondani verset, csak te nem.” „Hát nem szépen mondtam?” „Sőt nagyon szépen, de a te tanító bácsid nem fogja megengedni. A tanfelügyelő úrnak ezt nem szabad meghallani se, még a címét se.” Nem tudtam elképzelni, hogy mért, és nem is mondta meg senki, csak sok év múlva jöttem rá, hogy az a szó miatt, hogy:

*Az uraknak birtoka- s jogáért,
Kik öt később ében halni hagyták.*

Nem es volt szabad elmondanom, pedig nagyon nyújtottam a kezem, nem akartak észrevenni. De a vizsga nagyon szép volt, a szülők sírtak a meghatottságtól. Én sokat feleltem a földrajzból, természettanból, történelemből, és mindent hiba nélkül. A szülők elmentek haza, mi még ott kellett maradnunk búcsúzni. Tartott egy beszédet, ami nem tanítás volt, mégis többet tanultunk, mint máskor. „Édes, szép, jó gyermekem, én nagyon rossz tanító voltam, megvertelek sokszor, de most a vizsga megmutatta az eredményt. Egyetlen szekundás gyermek nincs köztetek, se a negyedikeseknél, se az ötödikeseknél. Többet nem kell jöjjetek, itthagyjátok ezt a négy fehér falat, csak én maradok, ismeretlen gyermekekkel. Ti meg kirepültök az életbe. Mindegyiketek más ösvényt fog taposni, de mindegyiket meghurcolja sors. Szegények a magyarok, nincs mód a továbbiskolázásra. A kapa és a kasza nagyon nehéz. Szívből sajnállak [benneteket], gyermekeim. A negyedikesektől nem búcsúzom – de a szünidőben megdobálhattok kővel, és köszönni se muszáj, mert rossz volt Győrfi János tanító bácsi.”

Úgy sírt az egész osztály mintha temetés lett volna. És az volt: eltemettük a gyermekéveket. Korán munkába álltunk. Én voltam az első köztük dolgozni. A fiúk ősszel, a legtöbbje ipart tanult, volt

•

köztünk, aki francia nagykövet lett, Tonka Viktor, később mint főpap halt meg; a debellácsi templomban ravatalozták és ott is temették el. Győrfi Béla tanár lett, a számtan és természetet bújta. Minden lett belőlünk: festő, kőműves, paraszt – de okos paraszt, mert mindent tudtak, és mindegyik boldogult az életben. Sírva jöttünk ki a tanteremből, a tanító bácsi mindegyiket megsimogatta, magához szorított, megcsókolt, ő is megsiratott. Így búcsúztunk el az iskolától és a tanító bácsinktól.

Másnap betették az ablakokat a helyükre, ajtót, szép nagyokat, hezáfogtak tapasztani. Egy szoba estére ki volt tapasztva. Ágyat nem tudtunk bévinni, letettük a dunyhát a földre. Ablakot, ajtót bezártuk – most már nyugodtan alhatunk, nem kell félni többet. Az ember szívesebben aluszik zárt ajtónál, mint csak úgy, hogy még ajtó sincsen. El is aludtunk nyugodtan. Úgy hajnaltájon én csak kezdtem nyögni, hányingerem volt, aluva borzasztó hangokat hallottam. Mire anyóka fölébredt, de ő is olyan beteg érezte magát, nem kívánta felkelni. „Jaj, Anna, olyan rosszul vagyok, gyújts lámpást! Hallod-e, Trézsi hogy nyög?” Anna meg sem mozdult, rázta anyóka, de nem ébredt fel. Meggyújtotta a lámpást, lássa az eltorzult arcot, az álla összekapcsolódva. Kiszaladt, hogy hívjon valakit, nyitva felejtette az ajtót, azon meg béáramlott a tiszta levegő. Ahogy jött öregapó, észrevette azt a sárból kiszűrődő levegőt. Kivittek a levegőre, mind a hárman jobban lettünk. Akkor anyóka mondta: „Fiam, ha te nem csináltál volna olyan csúful, reggelre mind a hárman meghaltunk volna az új házban.”

[Éhkoppon aratáskor]

Jött az aratás, engem otthon hagytak egyedül, egy falás kenyér nélkül, ők ketten elmentek a páncsovai határba aratni. Ott kellett hálni, mert messze volt, nekem nem volt semmi dolgom, csak volt két kotló alja csürke – arra s magamra gondom. „Fiam, eridj el Pájfert bácsihoz, vegyél magadnak kenyeret s amit akarsz enni, majd ha hazajövök, kifizetem.” De már sokval adósok voltunk. Mikor odamentem a boltba, hál’ istennek, már megint hitel – de azért adott örökké, de

szót tett örökké. De az én dolgom volt a boltba menés, nem mentem szívesen, de muszáj volt. Hát akárhova mentem volna, csak oda nem. Hitelbe! Hát én azt mondtam: „Jó, majd veszek valamit...” – de én egész héten semmit se vettem magamnak.

Jó futó voltam, s a szomszédasszonyok reám voltak mán kapva, én örökké elmentem, akármelyik küldött – akkor Trézsike voltam. Meg akarták fizetni, de én nem vettem el. Reggel korán, nap feljött, akkor elmentem tallózni, hogy legyen mit, adjak a csürkecskéknek. Hoztam egy jó hát toluszott [tallózott = tarlózott] buzát, adtam nekik amennyi járt, vizet – akkor rólam es lemostam az izzadságot. Ettem gyümölcsöt, murkot (sárgarépát), ami kezem ügyibe került – avval ki, játszódni. Mondom, most nincs itthon anyóka, én nem veszek semmit. Nem es mentem magam részire a boltba, de naponta még hatszor es voltam, de pénzvel, másnak. Délután megint mentem toluszni buzát. Másnap Máris néni, a szomszéd néninek eszébe jutott: „Mit eszel, leánka?” „Hát ami van.” „Hát mi van?” „Hát minden.” „Anyád, mit hagyott?” „Ami volt.” Nem volt semmi, de nem mondtam meg. Egyszer eszembe jutott, kinyitom a guduajtót – hát egy tángyér [tányér] étel! Idegen tángyérban. Ki hozhatta? Lehet, Rózsi néni, nyugtattam meg magam. Felit megettem, de a kenyeret háromfelé vágtam: egy részt megettem, a másik kettőt külön papirkába. Hoztam a kertből hagymaszárat – mert a hagymát el kellett adni –, megvolt a déli ételem, s a vacsorám; semmi gond! Én voltam a világon a legboldogabb.

Másnap a Gergé bácsi felesége küldött az anyjához, hogy hozzak túrót, mert kicsikéje volt, s nem tudott lemenni – az anyja meg gazdaasszony volt. Még főtt ételt es küldött a leányának, de akkor mán Anna néni nem állta meg szó nélkül: „Te leánka, anynyiszor leküld Mári, hát neked ad-e valamit?” „Hát én el se veszem, nekünk van minden.” „Na de vagy egy krajcárt?!” „Nem kell nekem semmi!” „Na, várj csak, adok én neked valamit, ami nincs nektek.” „Akkor többet nem jövök ide!” „Csak gyere, mert én valami jót adok.” Hát hoz egy nagy szelet birkatúrót – ez ténleg nincs nekünk, de semmiképpen nem akartam elvenni. Erővel belégyömösölte a karincacskámba. „Na, ezt edd meg mind!”

Hát az akkora volt, hogy én szépen esszevágтам, mindegyik darabot külön papírba – jutott minden napra belőle egy kicsi. Most már nem búsultam Pájfert bácsit. Nem kell vegyek semmit, kihúztam a hetet. Egy estefelé, mikor tallózni voltam, látom, hogy jönnek nagy felhők az égen, még jobban siettem, hogy amennyit szoktam máskor es tallózni, legyen. Most még jobban siettem. A többi mind hazamentek, nem akarnak megázni. Végre megvolt, amennyit akartam szedni, felköttem a hátamra, úgy könnyebb volt hozni, de már a felhők jöttek le a földre, csak úgy gomolyogtak, siettek. Mikor egy dülő földre voltam otthontól, egy szél megfújт, de a másik az már erősebb volt, belékapaszzkodott a búzám szalmájába, én nem tudtam állva jöni: négykézláb másztam, de úgy es vitt el a szél. Mire kinyitottam a kertkaput, nagy cseppekben esni kezdett az eső. Nem áztam meg, béfuttam, letettem a búzát, csak akkor kezdtem izzadni, nem győztem türülközni. De mennydörgött, de villámlott, de esett! Egyik villámlás a másikat követte, utána óriási mennydörgés; én megijedve – nincs, akihez odabújjak – úgy féltem: összeszorítottam a kezem, a körmeim beléfúrtak a tenyerembe.

Későre az eső elvonult, én elaludtam. Egyszer arra ébredek fel, hogy békiáltott: „Trézsike, a támaszt vedd el a kaputól, tudjunk bémenni!” Akkorán kezdtem sírni, mind a nádi bika. „Mi az, fiam, mi baj?” „Semmi, félek.” „Ne félj, fiam, itthon vagyunk.” Őket meg végig az úton verte hazafelé, a villámlástól alig láttak. Azon felázott földön jöttek ketten haza éjjel, sárosak, alig akad, amibe leváltozzanak, mert még a sifon a gunyával a faluba' volt.

Másnap első volt elmenni a boltba Pájferthoz. „Fülöp bácsi, idejöttem, megfizessem a leánka adósságát.” „A leánka nem csinált semmi adósságot, csak a régebbi adósság van meg.” „Hát nem járt ide?” – ijed meg anyóka. „Hát az mit ett egész héten?” „Az járt ide hatszor es naponta, vett az mindent, de pénzért.” Anyóka rögtön tudta, hogy másnak jártam. Hazajött, kérди: „Mit csináltál, édes fiam, mért nem vettél valamit?” „Hát én sohse veszek, ha kend nem küld erővel, inkább étlen halok. De, lássa, élek. Még van egy kicsi túró...” Hát az annyi volt, hogy egy macskának se lett volna elég. Akkor láttam, hogy sajnál anyóka.

•

[Szolgálatban a tanítóéknál]

Egy nap csak jó tanító bácsi. „Jó reggelt adjon Isten, Juli néni!” „Adjon Isten nálunk!” Jött tanyító úr, ültette volna le, de nem volt hova. Volt ugyan egy-két rossz szék, de a szép ruhájával nem ülhetett le meszeletlen házba, a ház földje girbegörbe. Szégyelltem magam miatta, félresomfordáltam, nehogy kérdezzen valamit, de a fülem ott volt. „Hát, Juli néni, én reátérek, hogy mért jöttem.” Ő is a székely nyelvet használta akkor. Én azt hittem, elfelejtette, mert az iskolában örökké szépen, irodalmi nyelven beszélt. Még véletlen se tévesztett, úgy tanított – hát ez meglepett. „Mondja csak, Juli né’, mit szándékozik a leánkával?” „Hát mit szándékoznék? Semmit. Menjen szolgálni, mihelyt akkora lesz.” „Juli né’, adok egy tanácsot, ne takarja bé az aranyat sárval! Ki kell azt használni, mert az arany csillog.” „Azt én es tudom, tanyító, de semmi.” „De adja kend a leánkát felsőbb iskolába, pontosan azért jöttem. A fiúk közül Győrfi Bélát, a leánkák közül meg Terézsit. Ezt nem szabad elhanyagolni! Sokszor kipróbáltam, feladtam egy leckét ott, az iskolában, hogy ki olvassa el ötször, az jelentkezzen. Egyet-kettőt felkérdeztem, mire ő jött sorba – szándékosan tettem –, ő meg nagy nyugodtan a könyvbe belé se nézett, mondta, mint a vízfolyás. Kendtől örökölte az eszit.”

Anyóka szabadkozott, hogy apámtól, mert erőst okos volt. Hát megegyeztek, hogy mind a kettőtől. Én meg imádkoztam: „Istennem, bár ne adna oda!” – mert akkor négy esztendeig megint nem szabad a táncba járjak. Örültem, mikor végképp kijelentette, hogy nincs mód, de arra nem számítottam, hogy melyen fordulat lesz. „Sajnálom igaz lelkemből, de akkor adja hezzám szolgálni!” Erre nem számítottam. Kapott az alkalmon anyóka. Egymás után megegyeztek 80 dinárban egy hónapra; vasárnap délután hazajöhetnek, de estére vissza kell menjek.

Hát ez elkésérített: csak se tudok menni a táncba! A többi mán jártak, én nem szabad menjek – de szólni nem mertem. Ez el van döntve. „Sajnálom a leánkát, hogy az utca nevelje, mert neki még növelés kell. Azt eszik, amit mü.” Másnap egy kendőcskébe

beléköttük a holmiskámot, nagy búsán elindultam. Egyszerre felnőttnak éreztem magam. Most én keresem meg a kenyerem, nem lesz panaszos, jó leszek, hogy ne legyen panasz reám. Jó volt erőt, igazán saját gyermeke szerint oktatott, sok példát elmesélt a feleségének, de az nekem szólt. Csak annyi dolgom volt, hogy én el se képzeltem, hogy mi mindent meg lehet napról napra csinálni. Egypár nap állandóan mondta: most ezt, most azt – sorba, ez a mindennapi dolog. A tanyító néni fehérenemű-varrónő volt, így én lettem a mindenes.

Reggel virradkor felkeltettek, volt két koca tizenkét gyönyörű malackával egyik-egyik, azt megetetni, mire jó a disznyópásztor. Az megjött nagy kürtölvé, sokszor még setét volt. Kihajtottam, de a kicsikék otthon maradtak, s még négy nagy hízó – verték ki a kezemből a moslékot. Egy ostorval tanyítottam rendre – az oda volt készítve –; akkor pulykák, csürkék, kacsák. Hát ami igaz, a méhesbe nem sok dolgom volt, csak a vízre volt gondom, állandóan kellett folyjon egy deszkán végig a friss víz. Két szobát kellett takarítani, konyhát, udvart, utcát. S volt egy esztendősi fiúcska, Zolika. Úgy szerettem, mintha testvérkém lett volna. Hát rám is fért a tanulás. Otthon játszódtam eleget, de egyszerre reggel korán kelés, este későn feködni – hát nehéz volt, de tűrtem. Soha egy szót nem panaszkodtam.

Később elvágtuk [a] hízókat, hát kevesebb lett volna a dolgom, de a nyáron meg lettek tépve a libák, a tanyító néni tudott dolgot adni, ez biztos. Azt mondja: „Esténként – most már hosszabbak – fosztjad a tollat, de a legkisebbet is!” Hát éjfélíg minden este, minden este. Akkor aztán elpanaszkodtam itthon, hogy mennyi a dolgom. „Ne búsulj, édes fiam, csinállok egy kalákát, kiségitünk. Hát esszeszedelőzködték rokonok, szomszédok, jöttek tizennégyen, nem is volt annyi szék. A tanyító bácsi hosszú történeteket, vicceket [mesélt], úgy tizenegy óráig ott voltak. Mivel sok volt a toll, másnapra is megígérték, hogy eljönnek. Egy ötkilós kenyeret felszeleteltek, megmézezték, így másnap este se hiányzott senki. Tizenhárman este fosztottuk a tollat. Minden este elfogyott az öt kiló kenyér. Na, végre kész lett, na, hál’ istennek, most bár lefekhetek a tyúkokkal – gondoltam.

•

Másnap: ceruzát, papírt – kiszámították a kenyér árát, a mézből mennyit kaptak volna... Jobban jártak volna, ha odaadják pénzért fosztani. Hát búsultam, hogy miattam ráfizettek. „Na, nem baj, kibírjuk!” De én sokat töprengtettem rajta, mintha az én zsebem bánta volna. Hát itthon elmondtam, hát anyóka megharagudt: „Este hat órától tizenegyig fosztani a tollat egy szelet kenyérért! Hadd el, én megmondom nekik!” „Jaj, anyóka, ne mondja, szégyellném! Megszidnak, hogy hordozom a házuk táját.” „Most lefekszel-e este?” „Nem, azt mondta tanyító néni, megtanyit azsúrozni, gomblikat varrni?” – mert avval valamikor a kenyéremet meg tudom keresni. Hát így cseberből vederbe estem; nincs tollfosztás, de annyi párnahéj van, hogy se szere, se száma. Nem tudom, kinek van annyi pénze, hogy olyan sokat vett.

Minden este azsúroztunk, versenyeztünk, hogy ki többet. Hát az biztos, hogy ő háromval es kész volt, míg én egyvel, de minden este többet-többet csináltam. Minden este megdicsért, de én es megtanultam a rendet, nem es esett nehezemre. Olyan lettem, mint egy kövér liba. Még enni se tudtam, mikor odamentem: két-három kalán levest, s mán ittam a vizet. Villa volt a tíz ujjam. „Hát ez így nem megy, Trézsikém! Tudod mit, edd meg a levest, utána a húst, krumplit, saláta, kalácsot, aztán igyál vizet. Akkor jóllaksz, de ha megtöltöd a hasad vízzel, egy óra múlva éhes leszel.” Ezt egypárszor elmonda, de akár a falnak. Égett a pontos, jó ételtől a belem, muszáj volt igyam a vizet. Mindennap három-négy féle étel, olyan es, amit azt se tudtam, micsoda, csak jó volt.

Egyszer egy ebédkor azt mondja a tanyító bácsi: „Trézsike, vidd ki az előszobába a vizet, a kulcsot meg tedd ide az asztra!” Hát: parancs. Egykettő leültem újra enni, de alig haraptam egy párat, égni kezdett – pokol –, újra kellett volna inni, de nincs víz. Hát az borzasztó volt, nem is tudtam megenni a részem. Másnap megint. Hát egy hétig ki volt zárva a víz, de az én arcom mindennap pirosabb (a nap nem süttött). Kezdett a derekam karcsulni. Hallom, mondják, hogy milyen szép lettem. Mán a vizet se kellett előlem elzárni. „Látod, fiam, így csináld egy életen keresztül, enni es meg kell tanulni. Te még sokat kell igyél a más asztalánál, s ne lakjál jól vízből!”

Kellett nekem a korai szolgálat, sokat tanultam, amit máskor fel se vettem. Nyolc hónapig voltam ott. Akkor is a tánc volt a fő ok: ha eleresztnek a táncba, én soha ott nem hagytam volna. Igaz sok dolgom volt, megszoktam mán, nem es esett nehezemre, az erőm is gyúlt, mán birkózni is mertem volna, de nem volt kivel.

A pénzem pontosan elsején kikaptam, addig volt az enyém, míg hazavittem. Ezer helye lett egyszerre, ki kellett találni, hogy hol fontosabb. De én szerettem volna mán egyszer új ruhát. Jött az elsőáldozás. Hát feliratkoztam: akkor vesznek szép fehér ruhát, újat, szépet, koszorút a fejemre. Anyóka akkora katolikus volt, de sehogy se engedte, hogy menjek elsőáldozásra, de neki is a ruha volt a problém. Miből? Mikor az a nyolcvan dinár másra kell! Én meg elmondtam, hogy mi bánt. „Eridj vasárnap haza, mondd meg anyádnak, jöjjön le, akarok vele beszélni!” Le is jött, a tanyító bácsi kezdte gyóntatni. „Juli néne, tulajdonképpen mit akar? Hát mondja meg most nekem!” „Hát, tudja, tanyító úr, a pénz másra kell!” „Na, egy hónapi pénzből szépen felöltözteti, egy kicsit hezzáteszek, ne keserítse el a leánkát!” „Nem es azért, hanem, lássa, református a falu, jobban fér[j]hez tudom adni. Nem vetik a szemire, hogy pópista vagy.” De ekkor a tanyító bácsi arca olyan lett, mind a vér, a szeme villámlott. „Na, Juli néni, nem gondoltam, hogy ilyen okos létre eilyen buta tudjon lenni. Lássa, én református ember vagyok, a feleségem katolikus, a tanyitók felesége mindegyiké katolikus; Varga Tóninak a felesége katolikus, ő református ember, de a katolikus templomban kántor. Hát mit számít? Aki veti, hogy katolikus, annak oda ne adja a lányát, ezt én mondom!”

Addig mondták egymásnak, hogy elmentünk ruhát venni, fehér grenadint, egy alsó fehér slingeltes rokolyát, egy inget, egy pár cipőt, istriflit [harisnyát], a rokolyát, karincát ő varrta meg, csak a rékliért fizettünk. Hát így lettem elsőáldozó. De szívem minden szeretete, boldogsága ott ragyogott a szememben – pedig nekem koszorúra se jutott, de jutott a boldogságból. Van ruhám, szép, néztem, hogy hullámszik, olyan szép senkié se volt – pedig az enyém volt a legolcsóbb, de az nem számított, az ára. Most mán nagylány vagyok, erre vágytam, erről álmodtam ébren. Most mehetek a táncba. Másik

•

vasárnapra kiharcoltam, hogy nem megyek vissza aludni, elmegyek a nagylegénytáncba. Hát eleresztett anyóka. A testvéremmel együtt mentünk, én az új ruhámba, béleltem a bálterembe, hallom, mindenki néz: „Kié ez a szép leánka, ez a fehér?” Péter Julié, a debellácsi leánka.” „Jaj, be szép!” Hát persze, hogy szép voltam, néztem magam sokszor a tükörben. Nagyon tetszettem magamnak. A testvérem táncosaival táncoltam. Azok meg: „Hogy tudsz táncolni? Ugye Anna tanyított meg?!” „Hát én tanultam meg egyedül a tükör előtt, mikor nem látták.” Olyan derűltég lett, hogy kézzől kézre jártam. A siker felvillanyozott, felnőttnek, okosnak éreztem magam. Úgy éreztem, mintha ott születtem volna, ott nőttem volna fel – nem voltam még tizenhárom esztendő. Mulattak azok a kitanult legények rajtam, én igazat beszéltem, amit kérdeztek. „Hát hamar mész-e férjhez?” „Na, velem ne csúfolódjatok! Még kicsike vagyok.” „Nem vagy. Nézd csak, akkora vagy, mint Anna!” „Az nem baj, hogy mekkora vagyok, de az biztos, hogy kinyitom a szemem, mikor menyek férjhez, akár mikor lesz az.” Hát kacagta Anna es, anyóka es, hogy én milyen bátor vagyok. Így múlt el az első tánc.

[Kevés dinárért sok dolog]

Másnap reggel lassan mentem vissza, féltem a tanyító bácsi szeme elé kerülni. Azt se tudtam, hogy köszönök. Akkortájt pakoltunk a Nigrényi lakásába, neki volt egy hatalmas kuttyája, a Dongó. Az hazajárt éjjel, de én nem tudtam. Lefeküdt a hordó mellé. Én csak akkor vettem észre, mikor melléje értem, ő is akkor vett észre: két lábra állt – egyszerre az nagy öblös hangja, az én sikoltásom – olyan lármát csaptunk ketten! Én nem tudtam megfordulni, csak curukoltam, ő meg két lábra állt, úgy kísért ki a kapuig. Ő ugatott, én meg – nem hasonlított az emberi hangra. A tanyító bácsi feljedit, rögtön tudta, mi van: elragadta az ostort, úgy, ahogy volt, ki az ostorval, a kutya látta, hogy most kap – ahogy tudott, úgy futott, akkor már négy lábon, én meg egyen se.

Mikor megszabadultam, akkor összeestem, s nem tudtam fölállni. A tanító bácsi az ölébe' vitt be, letett bent, de én csak reszkettem,

olyan voltam, mint aki megőrült. Súrolták kezem-lábam, vizet adtak, de én nem tudtam helyrejönni. Ők kellett a kocákat ellássák, én meg se tudtam mozdulni. Mán akartak orvost hozni, de én nem engedtem, tudtam, az pénzbe kerül. Majd egy tíz óra felé teljesen rendbe jöttem. A tanyító bácsi nyolckor bement az osztályba, minden óra végén kijött, első volt: „Hogy vagy, hogy érzed magad?” – mintha apám lett volna. De estefelé nem úsztam meg a szidást. „Ugye a tánc miatt maradtál otthon?” Én csak dadogtam, de ő okosabb volt, mindent tudott, leolvasta az arcomról. Én meg pirulva hallgattam az áldást, szégyelltem, tudtam, én vagyok a bűnös. De hogy nekem ennyi eszem van, az jól van, de hol van az anyóka esze – ezen rágódott.

Elég hosszú volt a tél, júliusban mán szolgáltam, nyolc hónapig, a rendes kosztom megvolt, napról napra erősebb lettem. Márciusra felmondott anyóka, mert a szőlőnyitáson harminc dinárt fizettek. Ott több lesz a fizetésem, egy hét alatt megkeresem, amiért itt egy hónapig dolgoztam. Hideg, szeles tavasz volt, kabátban dolgoztunk. Reáfagyott a kapára a kezem. Nekem csak huszonötöt fizettek, mert még kicsi vagyok, pedig annyi sort takartam ki, mind a nagyok. „Ha nem tetszik, nem muszáj menjek...” Hát mentem, de bántott, hogy egyformán dolgoztunk, én mégis öt dinárval kisebbet kapok. Tíz lánc szőlő volt; mikor kész volt, kellett keresni máshol. Hát máshol nem kellett. Mit akarok, a kapát se bírom el? Elmentem vissza Eper úrhoz. „Van-e más dolog?” Hát hagymaültetés volt, ott meg csak húszat fizettek. Hogy látta Eper úr, hogy iparkodom, megfogadott kapálni, szőlőt kötözni, földiepret szedni. Jött a terebuzakapálás, hát sütögetett a nap, veregetett az eső, máskor meg szél okvetetlenkedett, csak mikor esett, akkor nem dolgoztam. Jött a cseresznye- és meggyeszedés, megint fizetett harminc dinárt, mert két férfi, két legény és én, ötön voltunk mindennap. Nyáron elvittek aratni. Keresztapám, Győrfi Andris két fia, én s anyóka voltunk a marokszedők, békerestük a kenyeret, de el kellett adni. Később elmentem komlót szedni, ott kellett a tanyán háltni, mert azt se tudtam, merre van hazafelé az út. Elmúlt a nyár, az ősz, nincs dolog a határban.

Elmentem egy zsidóhoz gyermeklánynak – százötven dinár egy hónapra. Volt egy Lucika, egy Palika és egy baba, az Déneske. De

•

Déneskét meg se mutatták, az pici baba volt, csak némelykor, ha beküldtek az úrhoz pénzért, akkor pislantottam oda. Csak Lucika meg Palika volt a gondomra bízva. Egy hónapig voltam ott, de a pokol minden kínját elszenvedtem. Lucika egy hazug, egy romlott, elkényeztetett teremtes volt, Palika meg egy beteges, szép fiúcska volt. Egyéb dolgom nem volt, minden öt percben vigyázni kellett, nehogy vizes legyen a nadrág. Hiába minden ügyességem, valósággal folyt ki belőle a víz. Egyik szidást a másik után kaptam. Lucika hússzor is beszalad sírva anyjához: a gyermeklány... – hát az óriási, dehogy mertem a kicsi ujjam es reá tenni! „Gyere vissza, Lucika! Csinálok homokórát, házat...” Úgy tudtam játszódni, mint senki más, de Lucikának semmi se volt jó. Palika miatt megszidtak minden félóraban: nem érdemlem a kosztom, nemhogy a fizetést. Úgy súroltam volna a jeges téglát bár öt percig, hogy félre legyek tőlük, vagy jeget vágtam volna, de a Lucika szeszélyit mán nem bírtam. Haza nem mertem menni panaszra. „Hát nem kell semmit csinálni, csak két szép gyermekre vigyázz!” Istenem, én beléugrok a Tömösbe, hogy mán ne legyek. Meguntam az életet! Mit csináljak, a nagysága ki se nézett. Biztos a lányának hitt, és nem nekem, de azért nem szidott a lánya miatt, de Palikáért sokat szenvedtem. Úgy látszik, ő is tudta, hogy füllenteni szeret a lánya.

Egy szép nap beküldött az úrhoz, hogy kérjek pénzt vásárolni. Olyan nagy, piros bársonyfüggöny választotta el egyik szobát a másiktól. Ötven méter biztos volt, olyan mennyezetes ágy volt – én még álmomban se láttam ekkora gazdagságot. Fehér selyem és a csipkéktől nehéz függönyök, égszínkék pántikával elkötve, hogy ki tudjon bújni a csipkékből. Minden szoba volt tíz négyzetméter. Nekem eszembe jutott, hogy nemcsak mesékben csillog a gazdagság, de vannak népek, akik élve élik a mesébe illő életet. Ők meg hagyták, hogy bámuljak, mosolyogták az én zavaromat. De nem sokáig tartott. A gyönyörű park, halastó – ez nekik a normális élethez tartozott. Szakácsné, szobalány, cseléd és gyermeklány, de senki nem volt szabad a másikkal beszéljen. Mindenki a saját dolgát nézze, a szobalánnyal alig találkoztam. Az úrnak pedig csak egy zsákos üzlete volt a Sztarcsovai úton. Elküldött egy nagy boltba

vásárolni Csirilovhoz. Száz dinár a kezemben – hát ennyi pénz! Erre vásároljak. „Mondja csak, kinek vásárol, ők már tudják, mi kell.” Csak a pénzt adjam oda!

Magas lépcső volt az udvarra vezető útra, Palika kiszalad a karom alatt. Én fogtam a kosárt, kulcsot, kilincset – így elszaladt a lépcsőig. A nagysága megijedt, hogy elesik, kiugrott utána, a kilincsbe beleütte a fejét, visszalépett, engem óriási erővel pofon vágott. Én meg a szégyentől majd elsüllyedtem. Égett az arcom, míg a boltba mentem. Ezt kibírni nem lehet, rögtön felmondok, rögtön hazamegyek! Elhatározni könnyebb, mint megtenni. De győztem, többet nem leszek olyan liba, fizessen ki, és kész. Bevásároltam, hazavittem. A boltba adtak tíz dinárt, ajándék pénzt, hogy máskor es oda menjek vásárolni. Eltettem szépen a pénzt, ezt kaptam, nem mondom senkinek. A nagysága ragyogó arccal jött elém, lássa, mit hoztam. Én meg félve elkezdtem mondani, mi újság: „Nem szolgállok többet, legyen szíves, a béremet adja ki, meggondoltam.” „Mit csinál, tudja, hogy tizenöt napi felmondás, kell, míg másik lányt keresünk!” „Mikor én jöttem, nem volt szó róla...” „De most van! Menjen az úrhoz az üzletbe, kérje a bérét tőle!”

Hát elmentem, összeszedtem a rongyocskámat, kiléptem a kapun, Istennek hálát [adva], megkönnyebbülve, mint egy madár, repültem. Ott maradt a gazdaság, a pompa – én meg soha olyan jól nem éreztem magam. Csúnyább volt, mint egy börtön. Odamentem az úrhoz, mondom, hogy: „Nem szolgállok többet.” „Jól van, kislány, majd beszélék a nagyságával! Lássuk, volt-e igaza?!” „Hát csak nem gondolja, hogy hazudok?” „Nem gondolok semmit. Jöjjön reggel!” Reggel mentem. „Jöjjön holnap! Elfelejtettem.”

Két héti jártam a hónapi béremért. Mindennap kitalált valami újat. Két hét múlva mondom: „Anyóka, jobb lesz, ha én valami után nézek, mert én innét sohase kapok egy fityinget se.” Többet nem mentem oda, hanem elmentem a piacsarokra, ott vártam, hogy lesz-e szerencsém. Hát lett. Jött egy úr, kicsit nagyot hallott, kérdezte sorba’ a leányokat, ki akar szolgálni. Hát egy se akart, mert az úr süket volt. Szólít engem szerbül, akarok-e szolgálni. „Hát azért jöttem.” Mennyit kérek? Most légy okos, Domokos! Mutatom az ujjammal,

•

hogy kettő és fél. Hát jól van, jöjjenek velem. Elvitt egy keresztutcába. Egy gyönyörű, fekete szemű, erős nő volt a nagysága. Megtetszettem neki. Ő magyarul is beszélt.

Később mondta, hogy az urat Milán Zseszticsnek hívják. Fenn, a város központján volt az üzletük, gyertyás és mézeskalácsos volt. Délelőtt az üzletben dolgozott, délután a gyertyát öntögette. Nekem nagyon ritkán volt ott dolgom, csak vásárok előtt, akkor megkértek, hogy akarok-e segíteni. Újra jó családba kerültem. Az úrral csak annyi dolgom volt, hogy pénzt kértem kenyérré – minden délután hoztam egy ötkilós házikenyeret, igaz, péktől, de az a pék kimondottan úgy sütte, mint a házikenyeret –, s a fizetésem. Több beszédünk nem volt egymással. Volt egy segéd, három inas, ezekhez se volt a köszönésnél egyéb beszédem. A nagysága intézett mindent, pedig délután ő volt az üzletben. Én négykor jöttem haza, ő meg ment az üzletbe. A nagyságának élt az anyja, és volt három fiú gyermeke. Ha jól emlékszem: Joco, Bozso és Vlado. Az a Vlado, amelyik a második világháborúban életét vesztette, és Pancsován azt a keresztutcát ma Vladimir Žestićnek hívják. Lehet, hogy Joco velem egyidős volt, de én nem kérdeztem. Velük is csak annyi volt a beszéd, kérdezték: „A cipőm ki van-e pucolva?” – és kész volt minden beszéd. Nagyon jól nevelt gyermekek voltak, de az úr kiváló, jó ember volt. A segéd, az inasok mind bent ettek a nagy ebédlőben, nagy, hosszú asztalnál. Én, a cseléd, kinn, a konyhában. Ők úgyes tízen ültek asztal mellé, az úr elöl, a két nagysága egymás mellett, akkor a három fiú, a segéd, a három inas.

Hát ott es volt dolog, nem kellett a szomszédba menni, de csend és béke volt. Csak az öreg nagysága csattogott, de egész nap járt a szája, de senki sem szólt vissza neki semmit, még a lánya se, mintha nem es hallották volna. Annyi dolgot kaptam, hogy négyre kész legyek. Az öreg főzött, bottal járt, én odakészítettem, ami kellett. Ő külön szobában aludt egy teli mézes hordóval. Hát némelykor meg-megcsaptam a mézet. „Nagysága, én szeretnék mézet enni.” „Hozzál egy kanalat, egy bögrét, kenyeret.” Hát én kenyért sohse vittem, csak úgy kalánszámra küldtem lefelé a mézet. Ő nem szerette, de én annál jobban. De a hordó soha ki nem ürült a méztől.

Jött a nagysága, mondja: „Teréz, egy kicsit segíteni a műhelybe legyen szíves!” Söpörtem le valamilyen kefefélével a lisztet a mézeskalácsról. Ami eltört vagy elgörbült, azt rakjam a kosaramba, vigyem haza. Hoztam többször, mikor összegyűlt. A falu végén a gyermekek mindennap vártak, én elosztogattam, csak annyit vittem haza, amennyit akkor este megettek anyóka s a testvérem – hát mit csináltam volna vele? Ott is ott voltam nyolc hónapig, de mikor kitavaszkodott, otthagytam, mert napszámba’ többet kaptam. Volt sok dolog, mert sokan voltak, de ők nagyon jók voltak, úgyhogy azután es többször találkoztunk. Odahítt, hogy elbeszélgessünk. Később meghalt az úr. A három fia mind a második világháborúba’ haltak meg.

A nagysága öregkort ért meg, de egyedül, senkije se maradt. Odamentem. Mán neki se sok volt hátra, mán ült egy széken, de megismert, és különösen Vlado fiát emlegette legtöbbit. Egy messze rokona volt vele utolsó napjaiban. Nyolc hónapig voltam ott, de egyetlenegyszer se szidott meg. Igaz, nem es volt miért. Marasztott nagyon, hogy maradjak, gondoljam meg. Hogy lehet ottmaradni, mikor a nyolc hónapi béreimből még egy zsebkendőre se jutott?!

[A selyemgyárban]

Elhatároztam, hogy újra napszámba megyek, de meghallottam, hogy Maletin keresi a munkást nádat szőni. Úgy fizet, ki mennyit dolgozik. Egész tavasszal szőttem a nádat, kihajtottam, hogy járt egy napra harminc dinár; de a kapáláson csak tizenötöt fizettek. Akármennyit kerestem, a sok es az adósságba ment, a kicsi es.

Újra eljött a nyár. Most mán nagyobb vagyok, a páncsovai határba mentünk aratni. Onnét egyenesen a gép mellé. Egyetlen szabadnapom nem volt. Anyóka ennem kellett hozzon egy nap háromszor. Szépen kerestem, jól eresztették a buzát, de meg is dolgoztunk érte. A Varga Anti gépje vitte a rekordot, mindenki ahhoz a géphez akart menni, ott lehetett keresni. A zsákos, az volt a bandagazda. Jó politikája volt – különben jó ember volt –, azt mondta: „Lányok, akkor ugráljatok legjobban, mikor áll a gép!” Mikor pakolunk,

gyorsan állítsuk le a gépet: addig, míg áll, nem keresünk. Minden esztendőben ott kerestünk legtöbbet. Egy gép se tudott versenyezni vele. Ha kikaptam a buzarészt, eladtuk, de nekem nem jutott belőle semmi. Ketten kerestük. Hát igaz volt: egy hordta az ételt, a másik dolgozott, mint az állat. Hogy is bírtam ki az örökös robotot!

Nyár végén újra kellett keresni dolgot, elmentem a selyemgyárba. Ott meg olyan bűdösség volt, hogy azon imádkoztam, bár ne fogadnának bé. De befogadtak. Egész esztendőt dolgoztam a selyemgyárba: főztem a gubót. Míg nem indult meg a gyár, segítettem kötni a kötőlánynak, hogy lássa az ávcégerne [aufzeiger]: odatesz kötni – ott több volt a fizetés. Mindenütt azt néztem, hogy mennél több pénzt vigyek haza. Hát dolgoztunk többen, mint négyszázan, mind nők. Gyönyörűen gombolyodott a selyemszál! Este a fonólányok levették a haspliról [csévélórról] a selymet, bevitték az irodába. Ott is dolgoztak húszan-harmincan. Gyönyörű, sárga selyem!

Hát a gyárba jó volt, szerettem másképp, csak a bigászt ne kellett volna megfogni. A hernyó mikor bábbá alakult, megsütték a gubót, hogy ne változzon pillangóvá – mert a szájából kieresztett valami nedvet, és kilukadt, pillangóé változott, s kirepült –, azt a gubót másképp hasznosították. Amelyiknek megkapták az igazi szálát, azt szépen letekerte a gép. A bábbá alakult hernyót, azt hitták bigásznak. Én meg nagyon utáltam, ha meg kellett fogni. Minden este, ha megállt a gyár, ki kellett takarítani – én a legtöbbször elszőktem a takarítás elől, ha csak tehettem. Az munka után volt, azt nem fizették; ez nem lett volna baj – de az a sok bigász, úgy éreztem, mintha [a] kezemhez ragadt volna, pedig volt víz és víz, moshattam a kezem. Ha nem tudtam elszőkni, akkor meg kellett ám fogni! A vízvezetéket kútnak hívták, az meg megtelt; az borzasztó volt, attól mindenki szökött.

De ha lányok, teli voltunk furfanggal: a munkavezető ha félrelépett az ajtóból, öten is kiugrottunk – s ha az ajtón túl voltunk, akkor vége volt a hatalmának, mert csak bent, [a] gyárban dirigált, künn nem sok becsülete volt. De annál több bent! Ha kedve tartotta, akár meg is verhetette az ember gyerekét. Olyan nap nem volt, hogy valakit meg ne vert volna. A legkisebb hibáért, akire rákapott, annak pusztulni kellett. Állandóan olyan volt, mint egy felpukkadt béka.

Én nem törődtem vele, se jóban, se rosszban nem voltam. Elvégeztem a dolgom, ahogy illett. Egyszer se kaptam.

Elkerültem az első osztályba. Ott jobbak voltak a fonók. Négy fonónak köttem a selymét, hát elég gyorsnak kellett lenni. Ősztől tavaszig ott dolgoztam. Több volt a fizetésem, mint a gyertyásnál. Sokan dolgoztunk. Minden két hétbe' volt a fizetés – de ha a Dárius kincsét hoztam volna, az se lett volna elég, ahogy belé voltunk keveredve az adósságba. Négyszáz dinárt hoztam haza minden hónapba', a gyertyásnál meg kaptam kétszázötvenet. Kilett a hónapom, s kikaptam a fizetést, nagy könyörögve a nagyságának mondom: „Nagysága, legyen szíves, a jövő hónapi bérem adja ki: a testvérem férjhez megy, és kéne nagyon a pénz...” A nagysága is nagyon jó volt: egy szóra kiadta! Nagy győzelemmel jövök haza: ötszáz dinár a kezemben! Ezt a testvéremnek adtam. Tudtam, hogy ügyes ő kapja el, hát kapja tőlem. Hát örül. Másnap Pancsovára mentek vásárolni. Volt pénz. Vettek vőlegénybokrétát a kalapra, hosszú pántikát a mejjire, menyasszonykoszorút a fejére, még egy küsebbet – azt hátul tették, hogy hátulról es szép legyen – a mejjire, 8 nyuszolyó, annyi vőfély, a násznagy... – mind elment a két hónapi bérem! Egyet ledolgoztam, a másikat előre felvettem. De ez a gond rendben volt, erre nem kellett kölcsönt kérni.

Nagy lakodalmat csaptunk. Sok volt a hivatalos, sokba került. Amit ajándék pénzt kaptak, az nem fedezte, ezerhétszáz dinár adósság maradt. Tudtunk volna venni két tehénkét vele. Így még gyűlt az adósság. Mán akkor az én fejem es fáj; főtt, hogy mi lesz velünk, meddig lesz még adósság. Akármerre fordultam, hoztam a pénzt – kell az adósságba! Mikor elkezdte anyóka mondani, hát elegendem volt. Soha, míg a világ, nem lesz vége... „De lesz ház, a ket-tőtöké!” De építeni kellett tovább – az megint nyelte a pénzt. Én el-elsírtam magam: ennyi pénzt hozok, s nem jut egy ruhára valóra! „Hát, fiam, eszel te is.” „Jó. Ha szolgállok, akkor nem eszek!” „De akkor kicsit hozol.” „Jó, otthagynom a gyertyást, a gyárba' többet kapok.” „Jól van, de akkor meg itthon eszel.” Akárhogy fordítottam, sehogy se volt jó. Csak meggondoltam: ha panaszos es az életem, csak elmegyek a selyemgyárba. De ott se lehet maradni, mert jött

•

az aratás, cséplés – hát ott több volt a kereset. Minden nyáron ez volt a legjobb kereset. De ebből se jutott ruhára, se cipőre. „Eridj apádhoz, vegyen ő! Én növeltelek.” Bár ne nevelt volna senki! De ha így van, mit lehet tenni?

Elmentem minden ősszel egy hétre, kettőre az apámhoz – dehogy kértem többé semmit. Akkor már megint másik mostohám volt. A német asszony minden fia meghalt, hát keresett másik asszonyt, az debellácsi, csendes, jóra való asszony volt, dolgos. Neki is született egy Jóskája, az is meghalt, így már négy Jóska testvérem... Akkor született Böske és Katica – így édesapámnak volt három lánya. Azok még kicsikék voltak, én nagylány, nekem kell a ruha minden ősszel. Két ruhát kaptam, ha cipőt választottam, akkor egyet, de azt kérni nem kellett, úgyes tudta, hogy azért mentem. Itthoni divat szerint megvarrattam, így gyűlt a felvevő ruhám, de én azt úgy megvigyáztam, azok olyanok voltak, hogy a leggazdább leányok – és ha a másíkok nem voltak gazdagok, de nagyon szépen öltöztek... Hát volt nekem es – de melyen áron! Úgy éreztem, mintha koldulni mentem volna Debellácsra. Igaz, a mostohám sohse szólt egy szót se, de nem es kérdezte soha, hogy mikor jössz-e el. Én nagyon szerettem a mostohám, mert sohse mondta, hogy mondjad: „anyám”.

Juci néninek hívtam, nem haragudt érte. Sokszor ketten vásároltunk, egyiket ő választotta, a másikat én, ő fizetett, úgy megegyeztünk, mint két jó testvér. Igaz, nagyon szót fogadtam, amit mondott, mindent megcsináltam. Ő is kibírt, úgyes tudta, hogy egy-két hétről van szó, olyankor meszeltünk, nagymosást csináltunk. Vékony, sovány asszony volt, nem gondoltam, hogy olyan fiatalon meghal. Így árván maradt az én két kishúgom öt-hat esztendőskorukban. Böske csupa anyja, csöndes, jámbor, mindenképpen anyjára hasonlított. Tizenhat esztendőskor volt, mikor föld a koporsójára hullott. Katica mindenbe' ellentéte volt. Csupa apja, szókimondó, gyors, ügyes, de éles, mint a kard. Velem együtt mind a ketten apám lánya voltunk. Hát két éles kard nem fér össze. Hát ő magának ad igazat, én meg magamnak, de a két fia szeretnek, és én es szerettem őket.

A két falu senkije voltam. Adták a rokonok a tanácsot: ne legyél vénlány... Alig voltam tizenöt esztendőskor. Félttem Debellácsra men-

ni: egyik legént a másik után szerezték. Itthon meg azt mondták: ráérsz, fiam, asszony lehetsz akármikor, van még idő szépen járni, csak legyen mibe felöltözni.

[Szederinda és krampács]

Megcsináltattam a cselédkönyvet, elmentem újra szolgálni. Megint szerbekhez. De szebben beszéltek magyarul, mint én. Később megtudtam, hogy az úr szerb, de a nagysága az zsidó lány volt, de ki volt tagadva, mert keresztényhez ment férjhez. Olyan jók voltak, hogy én csak gondolkoztam, hogy es lehet ilyen pár ember a világon! Két gyönyörű szoba, az ebédlő ébenfából volt. Én azóta se láttam többet ébenfa bútort. Valahonnét külföldről hozták bé. Ej, ha én egyszer férjhez megyek, ilyen bútort veszek! Az uram es dolgozik, esszetegyük a pénzt... – úgy bébútoroztam a szobáim, hogy csudájára járhattak volna, ha úgy lett volna... Álmodoztam. Egyedül voltam egész délelőtt. A dolgom hamar elvégeztem, akkor lementem a pincébe aprófát csinálni tűzgyújtásra. Annyit csináltam, hogy az utánam való cselédnek nem kellett csinálni egész télen...

Úgy belészoktam a dologba, hogy nem bírtam a tétlenséget. Volt egy nagy kávéház, onnét hoztuk a kész ebédet. Ebéd után elmosogattam – mehettem haza. Olyan jó ebédek voltak, hogy én egykettőre megteltem a sok jóval. Mikor a kávéházba bémentem, mán teli voltam: undorított a sok jó illat. Nem is tudtam enni, csak egy kicsi levest, zöldséget belőle, és kész. Gyalog mentem haza – a központtól három kilométert –; otthon bezzeg jó volt a hideg málés a hagymaszár, mert a hagymát el kellett adni. Úgy jártam: kell-e a jó, nem kell-e – a rossz igen. Hát otthagytam, nincs dolgom semmi, olyan kicsi volt a fizetés. Oda mentem, ahol éppen találtatott, csak otthon ne legyenek. Otthon nem kapok pénzt.

Mire egy-két hónap letelt, megérett a szeder. Hát otthagytam a jó helyem, elmentem szedret szedni. A nagysága meg volt elégedve velem, egyre elmondta, hogy ne menjek el, de nem bírt velem: kell a sok pénz. Én sokat tudok szedni. Két dinár egy liter, egy hét alatt megkeresem a havi fizetésemet, amit itt kapok.

•

Minden héten kétszer-háromszor vigyek akkor szedret neki es. Reggel a nap a Duna-parton kapott. Fogadtunk csónakot, átvitt a Dunán. Délután jött értünk. Szedtem nagy szorgalommal a szedret – délre teli volt a kosár. Délután házról házra jártunk a városban szedret árulni. Itt vettek, ott nem. Sötét este lett, mire hazaértem, de sok pénzt kaptam: negyventől ötvenig – a szolgálatban meg egész hónapot kellett dolgozni kétszázötvenért. Hát, örülök a sok pénznek – de kapsiba [kápsa = ládika, szekrényke] se jutott, előre megvolt a helye. „De nem baj: fogy az adósság.” Fogyott a fenét! Annyi volt, hogy nem hagytam, hogy sorolja, hol mennyi van...

Hát, amíg a harmat meg nem ütте, addig jártam szederért. A fejem felett összecsapott a szederin – de kellett vigyázni, hogy el ne vesszünk a nagy szederinban a nagy fák közt, vagy kégyokra [kígyók-ra]! Volt veszedelem es a keresetben. Reggel azt a kicsi elemózsziát felköttük hátul a derekunkra, elöl meg a kosárt. Ha rátaláltunk egy jó helyre, akkor a kosárt letettük egy fa alá, az árnyékba, mert ha a nap megsütte, megveresedett a szeder. Kelltt vigyázni, mert mások es jártak, hogy el ne lopják a félig telt kosárt. Sokszor órákig kerestük. Rossz nadrágot húztunk... – nekem még az se volt, úgy hoztak. Nekem kedveztek, mert ha velem jöttek, sohse vesztünk el. Vittem a nagyságának szedret, ahogy megbeszéltük. Mikor a nagysága meglátott: „Jaj, Teréz, mi lett magából? Mint egy csontváz!” Nap sütött, kezem-lábom apró szederinsebekkel teli, borzasztóan néztem ki. „Ne hozzon, kislány, több szedret! Annyira sajnálom, hogy ha az én lányom lenne, soha el nem ereszteném a szigetbe.” „Hát, naccsága, ott a szúnyogok nem kérdik, van-e véred vagy nincs... Úgy jár sokszor a kezünk, mint a motolla.” „Jaj, de szeretnék egyszer az anyjával beszélni...” „Hagyja, nagysága, sok az adósságunk, muszáj.” Annak es vége lett. Egy-két eső, felázott az amúgy es vizes talaj, a szederin vizes – más dolgot kell keresni.

Hát elvitt anyóka a vasútra, ott négyszáz dinár egy hónapban. Biszák Samuka Anti lett a munkavezető. „Fogadd bé, édes Antim, a leánkát, ha nem lesz elég erős, én segítek” – könyörgött anyóka, én meg a földbe süllyedtem szégyenemben. Nekem segítsen? Inkább

belédöglök, de azt a szégyent nem érem meg! Nem lett volna szabad a vasúton dolgoznom, csak nagykorúaknak, de nem írták az esztendő, én dolgozhattam. Krampácsval s lapátval dolgoztunk. Lapátot úgy vittük, a krampácsot kaptuk. Ketten álltunk egy sínbe, tizenöt vagy húsz méter volt egy sín hossza, itt nem lehetett egyik kicsibbet vagy a mások hosszabbat, mindenki egyformán. Én az egyik sínbe krampácsoltam, másikba meg planéroztam [planíroz = egyenget], minden pár így dolgozott, mert a krampács nehéz volt. Én úgy siettem, hogy nekem soha nem kellett anyóka segítsen, nem mentem vele egy sínbe, mentem idegenvel, hogy ne mondják, hogy én potyába húzom a fizetést.

Reggel hétkor kezdődött a munka, az őrháznál kellett lenni, ott felültünk a pályakocsira, ketten rúgtuk a pályakocsit, ha a kilométert kirúgtuk, másik kettő rúgta. Ha kanyarba értünk vagy dombra fel, azt hittem a szívem kiszakad, de ha lejtőre mentünk, csak úgy repült a pályakocsi. Elég nehéz volt. Kinek lehetett panaszkodni? Harminc nő egy kocsin, lapát, krampács – hát nehéz dolog volt. A férfiak es voltak annyin, ők a talpfákat cserélték, mü meg a füvet pucoltuk; de négy óraker mán jöttünk haza. Sokszor még a Dunára es elértünk feredni. A fizetést bent kaptuk az állomáson. Mikor odaálltam a pénzért, nem hitte az állomásfőnök, hogy én dolgoztam arra a pénzre. Azt hitte, hogy valaki más pénzét veszem ki, oda kellett jöjjön a munkavezető, magyarázkodtak egy darabig, de csak magyarázkodtak. Nem lett volna szabad dolgoznom, túl fiatal voltam, törvényellenes volt. A munkavezető felelt értem, így dolgoztam tovább egész, míg a hó le nem esett.

A harminc nőből hárman maradtunk: a Lőcsei Julcsa, Zsok [Isok = Izsók] Rózsi es én. Jobban az én kedvemért maradtak. Azt mondták, ha én kibírom, ők es. Rózsi még fiatalabb volt, mint én. A férfiakkal kellett menni, ők es megfogytak a hideg, szeles ősztől. Akinek nem volt erőst muszáj, az otthagya. De ki es volt pucolva a fű a verseci vonalon egészen az új állomásig. Az olyan messze volt, hogy az államnak nem volt kifizető, hogy a pályakocsin menjünk, ezért aki akart tovább dolgozni, fel kellett gyalog a Temes-parti állomásra menni, onnét reggel négy óraker indult a verseci vonat. Aki

•

nem volt négy órára ott, az itthon maradt, a vonat egy munkást se várt. Fél háromkor keltünk, beértünk négyre a nyomáson. Féltünk menni a két fasor közt is, egyetlen ház se volt a falu végétől a város végéig. Csendbe' mentünk, de legtöbbször futtunk féltünkben, hogy hamarabb érjük el a város végét; ott meg a cigányoktól féltünk. Hát nem volt sohasem baj, de mi csak féltünk.

Mikor odaértünk Újfalura, bémentünk abba a hideg állomásba, ott vártunk hétig, hamarabb nem volt szabad dolgozni. Ott aztán újra pályakocsira ültünk. A dér, a zúzvara bélepte a kocsit, mű meg elég szegényesen voltunk öltözve arra; hideg, deres pályakocsin sokszor még tíz kilométert es mentünk. Úgy fáztunk, csonttá fagyott a kenyerünk, ezért nem tudtunk enni – de fáztunk leülni es, mindennap hazavittük az ételt. Egy reggel arra ébredtem, hogy zúg a vihar, süvölt a szél, még a kutyák es elhúzódtak. Julcsa kopog az ablakon – neki se volt apja, az ő apja meghalt. Öltözök hamar, szólítsuk Rózsit, az unokatestvérem. Sógor nyitott ajtót, Rózszi ugrik az ágyból, hogy öltözzön – de sógorom visszaparancsolta az ágyba: „Rózszi ma nem menyen a vasútra, hogy a kutyák egyék meg a vasújtját! Hát olyan üdő van, hogy a kutya se búvik ki.” Rózszi meg jött volna, hogy ő se hiányozzon, egyformán kapjuk a pénzt, de sógor azt mondta: „Nem, fiam, meglátod, holnap es eszünk, amért te nem dolgozol.” Sírva mentünk Julcsával – münköt eleresztettek dolgozni, de olyan hideg szél fújt, hogy azt gondoltuk, hogy belépusztulunk, nem bírjuk ki a napot. Valahogy eltelt, de többet nem mennyünk mű se, még ha akárhogy lesz se. Másnap es úgy zúgott a vihar, mikor költött anyóka, nem keltem fel. Este nem mertem mondani, hogy holnap nem megyek, akkor aztán mondta anyóka az áldást: ezért nevelt, hogy ne fogadjak szót, miből fizet Hajduskának? Most megértem anyámat, nagyon kellett a pénz, minden pénzkereső én voltam – de akkor nem értettem, visszamondtam, hogy Rózsit tegnap se eresztette az apja. Bár azt mondtam volna, hogy az anyja: „Hát neki van apja, de téged ellódított, mint egy kapcát, a nyakamra.” „Jó, anyóka, ha Julcsa jó, akkor megyek.” Akkor lecsendesedtünk. De tudtam, hogy Julcsa nem jó reggel.

[Égszínkék új ruha gyöngyökkel]

Mikor kivirradt, elkeseredett anyóka, kértem, ne búsuljon, anyóka, nem leszek a nyakán, elmenyek szolgálni. „Éppen téged választ ki valaki, mikor mindennap még húszan es állnak a piacsarkon.” „Meglássa, én kapok helyet, addig nem jövök haza.” De a vihar csak dühöngött tovább, vékon ruhámba belékapott a szél, a csontjaim átjárta a szél, meghúzódtam a szélaljba jól egy kapuban. A cseléd-lányok még korábban ott voltak, beszélgettek, de én senkihez egy szót se szóltam. Nem is jött senki cselédért a piacsarokra. Elvesztettem már a reményt, mehetek haza, lesz mit halljak.

Mán akartam hazamenni, mikor jó egy fiatal leány, kicsi, sovány szunyogocska, táska a kezében, bé volt vásárolva. Szépen magyarul kérdi: „Lányok, ki akar szolgálni?” Senki se szólt egy kukkot se. Mikor láttam, hogy mindenki hallgat, előreléptem: „Én akarok.” „Mennyit kér?” „Kétszáz dinárt” – mondtam elszántan. „Télen nem fizetek annyit, mint nyáron... Jól van, jöjjön, a mamával egyezzen, de ott kell aludni.” „Hát ott aluszok.” Mikor indultunk ki, három lány utamat állta: „Te futóbolond! Tegnap vitte el Tót Évát, tegnapelőtt mást, minden áldott nap viszi a cselédet. Hát te hol élsz, az őserdőben? A nyártól viszi, ha egy nap kimarad, másnap már jó.”

Én meg csak elindultam, gondoltam, ha olyan rosszak, legalább meghalok, biztos agyonvernek, hát verjenek, azért is elmegyek! Úgyse ér az életem semmit! Azok meg húztak vissza, nagyon szégyelltem magam. Lehet, a kisasszony is, de ő sem szólt semmit, hogy igaz vagy nem, és én se. Nem volt messze, ott, a központon laktak, a doktor Gonda udvarában. Később tudtam meg, hogy gyermekorvos, felit a házának kiadta egy volt, vagyis egy nyugdíjas főszolgabírónak: Szimo Zega. Volt a kisasszony s három fiuk: Joco, Koja [Kolja], Nikica. A kisasszony volt a legöregebb, őt Miluskának hívta a mamája. Bementünk, egy gyönyörű szép, kicsi, kövér asszonyka volt, szép tisztaság, szépen beszélt ő is, az úr is magyarul, csak a fiúk azok nem tudtak. Én egy kicsit tudtam szerbül, nem volt fontos, a fiúk iskolába jártak, s mikor otthon voltak se volt semmi dolgunk egymással. Akár ha nem tudtam volna egy szót se, az se lett volna baj. Hát megegyeztünk.

•

Úgy akarta, hogy rögtön maradjak, de nem tudott annyit beszélni, hogy kivegyen a sodromból. „Nekem édesanyám van, én haza kell, menjek és meg kell mondjam, hogy hol vagyok. Azt nem lehet, ahogy a nagysága gondolja. Eljöttem ma reggel, vasárnap meg valamilyenkor hazavetődök? Hát azért nevelt fel eddig, hogy én most bolonddó tegyem?!” „Hát feldobunk egy levelet a postára!” – hát semmiképpen nem akarta, hogy hazajöjjelek. Én meg kiálltam az igazam mellett. Mikor látta, hogy nincs mese, azt mondja: „Akkor reggel jön?” „Jövök.” És azt mondta, ha hozzájuk jövök, úgy köszönjek a kisasszonynak is, hogy kezét csókolom. Jól van, csak ha nem kell megcsókoljam – mert a csókot azt nem bírtam. Nálunk csak akkor volt csók, ha elutaztam. Engem se csókolt senki, de én se senkit. Hát csak mondani kellett, itt megegyeztünk. Nekem mindegy, hogy köszönök.

Amíg beszélgettünk, a tegnap hozott cselédet beküldte a szobába takarítani, mikor mentem haza a portörő rongyot rázta ki az ablakon. Megismertem, falusi tót asszony volt. „Na, jössz holnap?” „Igen, és te?” „Jaj, alig várom.” „Olyan rosszak?” „Nem, csak itt kell aludni, s az uram nem hagyja. De nagyon jók.” Hát mint aki jól végezte dolgát, nagy kevélyen hazamentem, hogy „Lássá-e, hogy kaptam helyet!” Hát örültünk mind a ketten – bár nem kell reám gondja legyen.

Másnap szolgálatba álltam, a tót asszony el kellett mosogasson, a cipőket kipucolja, én meg be kellett menjek a szobába takarítani. Volt gondjuk, hogy a két cseléd ne találkozhasson. Mikor ő kész volt, az ablak előtt haladt el, akkor meg én ráztam ki a rongyot. „Mész, Éva?” „Igen – mondja nagy gögösen. – Tudod, olyan rosszak!” „Hát miért nem mondtad nekem tegnap?” „Hát, ha bolond lettem volna... Akkor most nem mennék haza.” Én meg úgy elbúsultam magam, hogy egy szót se szóltam, csak amire kérdeztek, feleltem, s vártam minden pillanatban a rosszat. El voltam készülve a rosszra: „Szaladjon, Terézkém! Siessen csak, Terézkém! Még ezt, még azt!” Eljött a dél, nem vettem észre semmit. Jó ebéd, mi kell más egy kiververt kutyának, s aki befogad, az mely jót enni ad. Hát kérek-e még valamit? Hát hogy kérjek, ha adott eleget: „Nem kérek, köszönöm, elég volt.” „Akkor rakja be a spájzba, és zárja be a spájzajtót, a kulcsot

meg kérem!” Ott állt, amíg beraktam, az ajtót bezártam, felkötte a derekára a kulcsot.

Hát jól van, mit bánom én! Délután es annyi volt a dolog, hogy egy perc, de egy perceske megállás nem volt. Hát dolgoztam, mint az állat. A vacsorakor kihordtam a maradékot, a spájzot újra bezárta. Este tízig állandóan kapott dolgot nekem. Tízkor lefeküdtem, reggel négykor fel a fejet, felköltött, az úr kiadta a parancsot, majd hatkor a nagysága. Nyolcra mentek a fiúk az iskolába. A kenyeret mindennap elhozta a kihordó fiú. Na, egy nap elmúlt, nem voltak rosszak.

De másnap kifutott a tej, odaégett, bűdös lett a lakás. Hát morgott a nagysága, mintha én lettem volna a hibás: szaladjak ide, szaladjak oda – a tej meg nem várt vissza. Egy héten négyszer is kifutott a tej, de én egyszer se voltam a konyhában. Hát kiadta a parancsot, addig ne menjek sehova, míg fel nem forrik a tej. Hát jó, de nem szóltam, vártam, mikor lesznek rosszak. Nem lettek rosszak. Szépen éldegéltünk, teltek a napok, mán majdnem elmúlt a hónap. Anyóka bejött, hogy felvegye a fizetést, de még három nap hiányzott. „Csütörtökön jöjjön, nénike, meg vagyok a kislánnyal elégedve.” Anyókának meg dagadt a tüdője, hogy a nagysága dicsér.

Mikor kitelt a hónapom: szaladjak csak hamar! Mondom: „Nem szaladhatok, mert a tej még nincs felforrva.” „Nem baj, majd én vigyázok.” Hát én szaladtam, mert nyolc parkettás szobát kellett takarítani, mindennap vikszolni, egy kefével fényesíteni – volt hova szaladni. Egyszer, mintha a menkő csapott volna a házba: azok a hatalmas nagy ajtók, egyiket jobban bévágta a nagysága, mint a másikat. De kiabál, szid, mint a bokrot. Mikor meghallottam, miről van szó, fel se vettem, éreztem, nem vagyok hibás. Jobb, ha hallgatok, utóvégre ő fizet, van joga kiabálni, az ő háza. De mikor azt mondta. „Nem érdemli meg a reggelit” – akkor a szememből a vízcseppek potyogni kezdtek. Ahova lepottyant, óriási folt lett. Én annál jobban súroltam, de annál sűrűbbek lettek a foltok a padlón. Egy darabig még kiabált, s akkor kiment, én meg fényesítettem a foltokat.

Egyszer megnyugodva nagyon csendesen béjött. „Jöjjön, Teréz-kém, reggelizni!” Én nem szóltam semmit, csak súroltam tovább sírva. Anyóka pontos volt a pénzért. Azt mondja a nagysága: „Tudja

•

mit, megszidtam a kislányt, de megbántam, most nem jön reggelizni. Legyen szíves, a maga szavára hátha kijön, ma ügyes ki kell fizessem.” Lejött, köszönt: „Jó reggelt, fiam, miért nem eszel, gyere enni!” Én neki se szóltam semmit, mert ott volt a kisasszony, csak nem mentem. Erre anyóka megharagudt: „Elyen vagy, olyan vagy, szófogadatlan vagy, önfejú vagy, itt es kimutatod a fogad fehérlését!” Hát erre mit mondjak: „Anyóka, veszekedni jött kend? Nem tudja, mi volt. Én reggel négytől dolgozok, még az állatnak es van pihenése, de nekem soha megállásom nincs. Csak azt nem értem, hogy bírom. Panaszkodtam-e egy szót? S akkor nem érdemlem meg a reggelit? Hát akkor nem eszek.” „Hát mondja a nagysága, megbánta. Hát gyere ki, mert megverlek!” Én feltérdeltem, a fejem felemeltem, megnéztem anyókat, szépen felkeltem – az ajtóhoz közel voltam –, magamra zártam az ajtót, bementem a harmadik szobába, azt takarítottam, amíg anyóka haza nem ment.

Akkor kihívott a konyhába, hogy vágjam össze a hagymát az ebédhez. Előmbé állt, hogy ne tudjak visszamenni a szobába, s hogy egyek. Én meg félretaszítottam az útból – ő meg nem volt arra készülve, reátántorodott a forró sparhertra. Én vissza se néztem, mentem a dolgoomba. Eljött az ebéd, a kávé ott párolgott az asztalon – nem híttak ebédre. Estig dolgoztam egy falás étel nélkül. Este a kávé ott volt az asztalon – hát győzött a nagysága is, az éhség is. Akkor jöttem reá, hogy mit jelent a kulcs a derekán. Az éhség megtanított, hogy más házánál vagyok, ő fizet, ő parancsol. Az se fájt, hogy ők uzsonnáztak bent a szobában, de nekem olyankor tilos volt a bemenet, én se tízórait, se uzsonnát soha nem kaptam. Reggeli az kicsi volt: egy kétdecis bögre kávécska, hát az a fél fogamra se volt elég. Délkor, vacsorakor ehettem volna két hasval, ha lett volna. Nem érte fel az eszem, hogy eldugjak egy falat valamit. Ezt nem tartottam becsületesnek, pedig sokszor olyan éhes voltam, de olyan! Evvel az egy szidással aztán vége lett, soha többet nem szidtak meg, olyan jók voltak, mint egy darab kenyér. Nem tudtam elképzelni, mért cseréltek annyi cselédet.

Hát később reájöttem, hogy én voltam a világ bolondja. Hát hol költik fel négykor a cselédet, este tízig dolgoztam, mint az állat?

Engem meg szép szóval addig dolgoztattak, hogy még a vasútnál es jobban. Megemlegettem őt es, ott maradtam húsvét utánig. Nyolc hónapot ott es kihúztam. Egy nap azt mondja a kisasszon: „Terézke, vasárnap, ha hazamegy, készítse el a nemzeti ruháját, le akarom festeni, egy emlékem maradjon magáról.” Festőművésznek tanult Belgrádban. Csúszós volt az út, ő a járdáról lelépett, elesett, úgyhogy a könyvei egyfelé repültek, ő meg másfelé. Olyan ütést kapott az oldalába, hogy valami belső vérzése volt, muszáj volt feködjön. Csak addig kelt fel, ameddig a cselédet kereste, de hogy én odakerültem, többet nem kelt fel; úgy, az ágyban ülve ő örökítette es meg a képem.

A képem nem volt teljesen kész, mikor otthagytam őket. Eltörtem egy lámpát, a nagysága az egész hónapi bérem lehúzta, s akkor azt mondtam: most elég, nem szolgálok többet! Később találkoztam vele: „Meghalt, Terézkém, a Miluskám” – és sírt keservesen. Én is nagyon sajnáltam a kisasszonyt, jó pajtások voltunk. Igaz, rajtam kívül senkivel se beszélt. Iskolázott, okos, húsz éven felüli volt. Tíz esztendő után újra találkoztunk, akkor[ra] az úr s a három fia is meghalt, ő egyedül maradt. Egy nő eltartotta es őt is eltemette azért a temérdek vagyonért, amije volt. Ott csak az ezüstedények vagyont értek. Egyszer pucoltam meg őket, mindig egy üvegszekrénybe voltak zárva. A nagysága sokszor elmesélte, hogy milyen gazdagok voltak; három emeletes ház ment el azon a terítéken azokból az ezüstedényekből.

Az én képem meg előrkölte az nő, az itt hagyta az öccsére, egy kereskedőre. Attól meg kértem, megfizetem, de ő nem akar hallani se róla – ha millióim vannak, akkor adja. Pedig én sajnálom. Most tervbe vettem, hogy lefényképeztetem, azt megengedi. Így van egy tizenhét esztendőös korombeli kép, s még sincs. Úgy jártam, mint a kezembeli semmivel, van es, nincs es.

Az a hetedik hónapba, ez húsvétkor volt.

A kisasszon megvette a kártyát, mert én felmondtam. Akkor se vett anyóka ruhát, ha sokat kerestem, akkor se, ha nem ettem otthon, akkor se nem kaptam új ruhát, ha sokat kerestem. Ez elkeserített. Így szépen felmondtam. A nagysága kérdezte, mért hagyom ott, hát én megmondtam, hogy most se kapok új ruhát. Hát bár az lett

•

hasznom, hogy nyár lett újra, máshol es kapok dolgot, ahol többet fizetnek. Nyár van – bár többet kapok.

Anyóka pontosan jött a pénzemért, a nagysága lelkire beszélt, mindent mondott, ami nekem eszembe se jutott. Így volt, mibe vesse a kisasszon a kártyát. Rögtön tudtam, hogy ott járt anyóka, mert én semmi babonát nem hittem. Még hozzá tudja, milyen lesz az új ruhám, amiről én álmodtam: égszínkék, ki lesz varrva gyöngyökkel. Akkor húsvétra minden cimborám égszínkék ruhát készített gyöngyökkel. Olyan örömöm volt mán az ígérttől, hogy rögtön maradtam tovább. Tényleg vettünk, megvarrattam, de én gyöngyöztem ki, ahogy én szerettem, de nem jutott csak rokolya s rékli. Hát vett a nagysága ajándékba egy karincát, de az selyemliszter volt, azt es kigyöngyöztem. A nagysága akarta látni, hogy vagyok felöltözve. Fehér istrinflit volt a divat.

Minden vasárnap haza szabad volt menjek. Én vasárnap este a táncba' felhúztam, kiszakadt a sarka, s jó piszkos lett. Mondom: „Anyóka, mossa ki szépen, varrja bé! Nem jut új istrinflire, hát legyen szép tiszta. De ne felejtse el! Mert én felöltözve jövök haza, csak istrinflit húzok.” Hazaeresztenek délelőtt, hogy tudjak a templomba elmenni. Azt es kiharcoltam, hogy a református templomba mehessenek – okom volt reá.

Minden jól sikerült, csak anyóka felejtette el az istrinflit rendbe tenni. De jobb lett volna, hallgassak, valamit kitaláljak, miért nem megyek templomba. Én böögök, hogy én nem érdemlem meg, hogy rendbe tegye: „Húzd fel, fiam, úgy, ahogy van! Hazajössz a templomból, kimosom, pillan[a]tra megszárad, s akkor délutánra szép lesz.” De én csak makacskodtam, sírtam, semmiképpen nem húztam fel. Minél szebben beszélt, én annál jobban böögtem. Igazat adtam magamnak. Nem jutott eszembe, hogy ő a nagyobb, s amit ő mond, úgy kell legyen, s nekem annál jobban kinyílt a szemem. Hát normálisan összevesztünk. „Vedd fel, fiam!” „Én? Hát végignéznék rajtam: új gúnya, mocskos istrinflit.” „Húzd fel, míg a javán leszel, mert erőst megverlek!” Hát nem húztam fel, akármit mondott.

Részben igaza volt. Hogy néz ki, csak azt hajtogattam, addig, hogy kiment a béketürelemből. Volt egy jó, új seprű, az szegén da-

rabokra szakadt rajtam. Eleget védtem én az arcom, de hiába volt, ahol érte, ott ütötte, ahogy csak tudott, úgy ütött, addig nem hagyott fel, ameddig a seprűbe tartott. Az mán a végén úgyse lett volna baj, csak az arcom meg ne feketedett volna. A hátam, a karjaim az nem látszott, de az arcomon a cirok helye: most vége a templomnak, nem mehetek. „Micsoda...?” Kiment, hozott egy jó botot: „Agyonverlek, te, de dögölve es el kell menj!” S el kellett menjek. Ha nem, még kaptam volna. Senki se néz, se az új ruhám, se a mocskos istrinflit, de nem kérdezte senki, hogy mi letek, miért fekete az arcom. Én a Tót úton egyedül hazamentem, levetkeztem, felvettem a viselő gúnyám, nem ettem, elvettem egy pokrócot, hátramentem a kertbe, lefeküdtem. Addig sírok, ameddig meghalok.

Sírtam, sírtam, este hatig, mán egészen este volt, én még akkor se voltam meghalva. Anyóka meg megvarrta, kimosta, s avval úgy elment, mint aki jól végezte dolgát. Eltűnt, mint a kámfor. Eleget búsulta az én bajomot, bánatomat. Hát most kaptam verést másodszor. De én ezt se érdemeltem meg az én eszem szerint – de ha mérlegre tegyük, ki tudja? Csak ő volt az én anyám, nem én voltam az övé, ő nevelt, s nekem szót kellett volna fogadni, mint máskor. Azért mégsem érdemlettem meg, de avval senki se törődött. Estefelé felöltöztem, elmentem, mintha semmi se történt volna. Így járt a sokszor megálmodott új ruha. Becsületesen ki lett porolva, csak másnap a kisasszonnak panasztam el, ő is igazat adott nekem. Én még egy hónapig ott voltam, hogy eltört a lámpa – lehúzták a nyolcadik hónapi bérem –, otthagytam őket. Ők se voltak igazságosok, mert nem volt olyan drága az a lámpás.

Aztán mentem aratásig napszámba, gyúrtam haza a pénzt, de anyóka el tudta költeni. Ahogy újra eltelt a nyár, a géptől hazajöttem, eladtuk a gabonát, megint csak nem jutott ruhára. El kellett egy hétre menni Debellácsra ruháért, ha szépen akartam járn.

•

[Kérők, szöktetőjelöltek]

De akkor mán a kérők nyitogatták az ajtót. Kapáltunk valami kései uborkát, mikor egy bácsi a föld végén, gyönyörű két lóval megállt: „Jóska bátya, mennyi hozománt ad a lányával a Pista fiamnak?” Úgy megharagudtam, azt gondoltam, az ördög elviszen: „Hát, bácsi, ne azt kérdezze, hogy mennyi hozománt viszek, hanem azt, hogy hozomány nélkül es elmenyek-e hezzá. Nem kell nekem olyan legén, akinek az apja keresi a leánt, még ha száz lánc földje van se!” „Ejnye, de felválták, húgom, a nyelved!” „Fel, mert nekem nincs semmim, csak a nyelvem. S a két karom s a két lábam, semmi más.” „De tán szemed is van!” „Az van – mondom –, de az olyan legénre néz, akit az kiválaszt! Ezt az egyet se anyámnak, se apámnak nem engedem, hogy eladjanak gazdagságba olyanhoz, akit nem szeretek. Választok én magamnak olyant, aki nekem tetszik.” „Hát, kishúgom, ez elég egy szuszra még egy vénasszonynak is, nemhogy egy ilyen kislánynak.” „Hát jó, akkor menjen, vénasszont kérje a fiának!” Az apám egy szót se szólt. Azt mondja a bácsi: „Te kislány! Te nem tudod, ki vagyok!” „Dehogynem tudom – mondom –, egy olyan anyám-asszony katonája, mint a fia. Nem kap más beszédet, ha valakivel megáll, hanem a hozomány jár az eszében. Egy szegény, becsületes embernek elég a szép lány, nem vágyik a hozományra. De a gazdag, az álmodhatik, mert neki nem szégyen. Mert ő gazdag, neki mindent lehet. Alkudhat a lány bőrére. De abból maga nem eszik!”

Amúgy se volt jó kedvem, mert az apámmal pont azon osztoztunk, hogy van egy jó gazda, nem kell mellette járjak dolgozni... Még nem es láttam, mán ki akarta csikarni belőlem az igent. Neki nem mertem így kimondani, de azt gondoltam: Péternek mondom, és Pál vegye magára. Majd férjhez megyek én a magam falujába. S többet nem hagytam, hogy ilyesmit beszélgessünk.

Én ráértem. Nem volt még egy törülközőm se – igaz, akkor se, mikor tényleg beléegyeztem, hogy férjhez megyek. De az még azután későre lett.

Nem lehetett velem bírni. A férjhez menést, azt már nem! Nem es tudtam elképzelni magam asszonynak. Borzasztónak képzeltem

egy asszony sorsát – de azért titokban vágytam. De azt magam előtt is titkoltam.

Volt nekem, aki engem választott, s akit én választottam – de a szüleinek nem kellett. Tiltották tőlem. Azt mondták, ha minden hajam szálán arany fityeg, akkor se engedik a házasságot, ha pápista maradok. Legyek református, akkor minden jó. A fiú maga mondta.

Neked, ha vallás kell, vegyél el reformátust! Én csak ahhoz megyek férjhez, aki engem akar elvenni, ahogy vagyok, s nem a vallást piszkálja. „Akkor az én leszek, mert engem nem érdekel, hogy milyen vallású vagy...” De azért összevesztünk. Egyik se kereste a békülést. De sokszor észrevettem, hogy nézem őt, ő meg engem. Többet voltunk haragba, mint jóba.

Az iskolástársaim legtöbbször férjhez ment, ki szökve, ki szépen. Hát engem es hitt, hogy szökjünk meg. Hát én nem szökök, ha soha férjhez nem megyek se, nem kell nekem törvéntelen, elvetett gyermek, mint amilyen én voltam. De ezt csak magamnak mondtam. Szégyelltem róla beszélni.

Mán tizennyolc esztendő voltam, nagylány, és még nagyobbra tartottam magam. A rokonok összeröföntek tanácsot adni. Mondták a közmondást: „Tizennégytől tizenhatig pi-pi-pi...” – ez fiatal lányra mondták; „Tizenhattól tizennyolcig ki-ki-ki” – ez, hogy akkor ő is választhat, őt is válasszák; „Tizennyolctól húszig – akárki.” Hát én avval nem törődtem, ha akárki leszek, az én dolgom. Hazavárom katonaságból, s a szülei beleegyezése nélkül is meg tudunk akkor esküdni.

De a sors könyvébe más volt írva. 1930 pünkösdi napján megölték, másnap halva feküdt a ravatalon. Ekkor került másodszor a menyasszonyi koszorú a fejemre. A halott fiúk menyasszonyának elismertek. Egyszerre semmi hiba se lett bennem. Ők vették a menyasszonyi koszorút és a vőlegénybokrétát, amit a koporsó előtt két nyoszolyalány közt vittem. Én vettem egy nagy koszorút, amit a vőlegénybokrétával együtt a koporsóra dobtam, eltakarta a hant. Eltemettem, pedig egy marok földet se vettem a koporsóra.

•

[Komisz lettem]

Üres lett az életem. Nem törődtem semmivel, senkivel, gyűlöltem a világot. Most mán soha nem megyek férjhez... A fiatalabb lányokhoz csatlakoztam. Az unokatestvérem, Rózsai lett a mindenem, mindenkim. Mindenkivel kijátszottam. Az volt az örömöm, ha a legént becsaptam. Kijátszottam velük: úgyse megyek férjhez soha. Olyan szépen beszélgettem, mint a mozsika – utána meg elfuttam. Nem érdekelt, ha haragudtak, én csak mentem a magam bolond feje után, s még többet dolgoztam, mint azelőtt.

Elmentem a rostára. Rostáltuk a buzát – terebuzát legtöbbit – reggel négytől este nyolcig. Mire hazamentem, mán a bolond verebek rég elültek. Hatvandináros napszámval, mikor a kapálásért fizettek tizenötöt. Mint a gép, dolgoztam.

Mikor kész volt az a szezon, hogy' kapta anyóka a szenest, azt nem mondta, csak kezdtünk Vájnsten zsidónál dolgozni. Hattól hatig raktuk, mértük a vasalószenet egy kétkilós stanicliba, leragasztottuk. Az egész járás a mi pakolta szénnel vasalt. Vájnsten úr meg volt elégedve velünk, de mikor eljött a nagy hideg, abban a hideg magazinban nem lehetett dolgozni, újra elmentem a selyemgyárba. Ekkor mán, nyáron, bétöltöttem a tizenkilencet. Hát a huszadik esztendő... Én még nem gondolok a férjhez menésre. Anyóka kapott fűhöz-fához, jó lett volna neki akármelyik kérőm, egyben se kapott hibát. A keresztfiával jóban voltak, erőst szerette volna, ha ahhoz menyek férjhez. Az semmiért meg nem haragudt, s a hibáim elkönyvelték jóra. Minden jó volt. Ki nem állhattam, de mikor hibát csináltam, akkor jó volt megvédni a hátam.

Tehencsordára otthon kellett lenni; háromtól ötig nem kaptunk mozijegyget, ott maradtunk öttől hétig. De mindegyikünk tudta, hogy ennek verés lesz a vége. Lesz, ami lesz, de ott maradtunk. Hétkor mán jó setét volt. A hold erősen világított. Mü keresztül a nyomáson, futva, mintha az segített volna rajtunk; a hat barátnő, mindegyik elmondta, hogy mivel kap. Én es tudtam, hogy a seprűnek újra lesz dolga. Egyszeribe' irigyeltem a legényeket. Mért nem

•

vagyok legén? Azok meg vigyorogtak, kacagták a mű félésünköt. Nekem egyszerre eszembe jutott, odamentem anyóka keresztfiához: „Gyere, édes Samum, kísérij haza! Mert ha nem, kapok...” Az meg kapott az alkalmon, olyan boldog lett, mintha a felesége lettem volna. Mán es jövünk, én mán tudtam, hogy nincs verés. Az ablak alatt elhaladva anyóka meglátott, ugrott a seprű után – én meg Samut magam elé löktem. De a seprű repült! Ő kapott egyet vele. „Na, keresztanya, na...! Ne haragudjon, velem volt.” Hát anyóka nem haragudott. De haragudtam én: ezek szerint akárhol vagyok, ha vele vagyok, nem baj!

De komisz voltam! Mindenkinek túljártam az eszén. Mondom: „Most eridj, szépen haza, vacsorálj, de gyorsan! Mire én vacsorálok, átöltözök a táncra, itt légy!” Én meg gyorsan haraptam vagy hármat, avval átöltöztem. Mondom: „Ha jó Samu, én Rózsinál leszek, az unokatestvéremnél.” „Jó.” Örült anyóka, hogy végre megjött az eszem. Én meg Rózsihoz futtam segítségért: én nem menyek vele a táncba, akármi legyen! Ő meg segített nekem hazudni. „Rózsi, siess! Fussunk a táncba, mert jó a vőlegén! Én meg nem akarom, hogy más legények lássák, hogy ő fizet bé a táncba.” Az úton köttük meg a pántikáját, olyan sietős lett az utunk. Nagy lihegve bementünk a táncterembe; mire jött Samu, én mán más legénnyel táncoltam. Aztán még Rózsi is bizonyította, hogy meddig vártuk... Honnét! Dehogy vártuk! Alig vártuk, hogy ott legyünk a táncba’.

Hazafelé meg elkértem a kulcsot: adja ide hamar, hogy én fussak haza, három kíséřőm akar lenni, nekem meg egy se kell. Mihelyt az úti marsot húzták, én mán a boszorkányval szövetkeztem. Nem volt az a legény, aki utolért, mivelhogy én egerutat kaptam, az előnyt nem lehetett behozni. Másik vasárnap az orromra vették, de én azt fel se vettem. Kikacagtam, nem hagytam magam. Csak nekem lett igazam!

A néném be voltak avatva a dologba, hogy valahogy reábeszéljenek, hogy férjhez menjek. Lett volna kihez, de én csak kacagtam a félelmükön. Biztos voltam, hogy kapok, mikor férjhez akarok menni. Az uram is kapott egy-egy kosárt, de ő nem tágitott. Azt mondta magának: ha térdig elkopik a lábam, akkor is a feleségem lesz. Ott, a

•

temetésen felfogadta, be es tartotta a szavát. Együtt jártunk hónapokig a vasútra, de énnekem mondhatott, amit akart, a fülem mellett nem volt kert – elrepült. Nem voltam komoly, mindent viccre tettem. A szerelemhez két valaki kell. Én meg egy kőszobor voltam, mindannak dacára, hogy nem úgy néztem ki, s nem úgy viselkedtem. Ki kellett tombolnom magam: énekeltem, táncoltam, dalárdába jártam, a színdarabokba, moziba, Dunára – ahova csak lehetett társaságba menni. Hittak keresztelőbe, lakodalmakba, én mindenütt ott voltam, minden nótát tudtam, amit a falunkba’ énekeltek.

A legényanyak nem voltak elragadtatva értem, az uram szüleinek se kellett. De bezzeg ezt nem kötötte senki az orromra, hát szakadatlan udvarolgotott az uram. Olyan hűséges volt, hogy azt gondoltam, hogy hát jó fiú lesz, ahogy én akarom, minden úgy van. Hát egyszer csak kezdtünk beszélgetni a házasságról. Ő is szöktetni akart – de én semmi áron! Mért kell nekem elszökni? Azt mondja, ha nem szökünk el, elrontnak. Mondom: annál jobb – ha olyan vagy, hogy el tudnak rontani, jobb most, mint később. De avval nem dicsekedett, hogy én nem kellek a szüleinek. Hát még birkóztunk es! El akart erővel vinni vasárnap este; de akkor mán én elhatároztam: ha szépen kér törvényes feleségnek, elmegyek hozzá. Ne legyen itthon útban. Hogy nemsokára vénleány leszek – anyóka szerint. Egy cseppet se voltam vénleány a magam szempontjából, és kérőm es volt elég. De mikor ez es szöktetni akart, hát kijöttem a sodromból. Ugyancsak vastagon mondtam a magamét. De ő nem haragudt; legalább nem mutatta.

Hetfűn nem volt divat a leányhoz járni, csak kedden, csütörtökön, szombaton és vasárnap. Hát én hetfűn nem es vártam. Ő meg elment guzsalyosba – hazakísért onnét egy másik lányt. Káslerné meg, anyóka jó barátnője, meglátta. Kedden korán reggel tudtam, hogy más lánnyal töltötte az estét.

Kedden este jó: „Jó estét!” Én nem es fogadtam a köszönését, reátámadtam: „Hol voltál az este?” „Otthon” – mondja ő. Én meg szépen: „Otthon? Hát ki kísérte haza ezt a lányt!” „Ki látta?” Mondom: „Én!” „Az nem igaz” – tudta, hogy nem láttam. „Akár igaz, akár nem, de mással voltál. Aki látott, az látott – ide többet bé ne

tedd a lábad! Ha gazdag kell, én nem vagyok gazdag, ezt tudod, s ha száz kell, mehetsz, de én a száz közt nem leszek! Le is út fel, is út, elmehetsz!” El is ment. Udvarolgatott öt-hat hónapig, aztán, az ő dolguk, mit csináltak, a fő: elmaradtak. Verekedtek? Engem ez mind hidegen hagyott, nem törődtem. Volt mán nekem más, akiről gondolkoztam. Megint csak szóba jött a házasság: hát szökjek el vele. Akkor megint haragudtam veszettül: hát mindegyik szöktetni akar. Volt, hogy megverjem... Kiadtam annak es az útját kerek perec – na, most egyáltalán nem állok szóba többet senkivel. Soha. Míg élek, sohse megyek férjhez sehogy. Se így, se úgy. Kimajmolok, akivel csak ki tudok. Ez lesz a bosszúm. A legényeknek, az anyáknak hadat üzentem. Mikor legjobban belém habarodnak, akkor rúgom ki.

[Menyasszony lettem]

De ez csak két nap tartott ez a lelkiállapot. Kedden este jó szomszédasszony, hogy „Juli né’, jöjjön oda egy kicsit!” Odament – hát ott van az én régim! Nem sokat köntörfalazott: „Otthon van-e a leánya?” „Otthon” – mondja anyóka. „Akkor odamenyek.” „Hát eridj...” Az meg kapta magát, s odajött. Köszön: „Jó estét!” Na megállj, gondoltam, megemlegeted ezt az estét. „Azt se mondod, üljek le?” „Hát ülj le!” „Nem adsz diót?” „Hát egyél!” Ő meg szépen odakucorgott mellém a küszöbre, ő is enni kezdte a diót. S elkezdte mondani újra a házasságot, hogy most mán megkomolyodott, belátta, hogy tévedett, béküljek meg. Szombat este küldi a követasszonyt, és kikérnek. Elhagytam, mondja végig.

„Nősülhetsz, amikor akarsz, de én még nem menyek férjhez.” „Kire vársz?” Sorolta a neveket. Én ehhez se, ahhoz se – hezzád se. Hát mondjam meg az okát, ha ő nem kell, hát mért nem kell más. „Hát tudd meg, hogy mért! Nekem még egy törülközőm sincs, mivel menjek férjhez? A faluban a legszegényebbnek is van valamije... De nekem semmim nincs az égvilágon, de semmi...” „Ha csak az a baj, az nem baj. Majd ha megesküszünk, veszünk együtt.” „Könnyű ezt mondani! Én senki házába nem mehetek, érted-e? Mivel menjek!” „Ez se baj: eljövök én ide, nem akarlak én hazavinni. Hat esztendővel

•

tovább élek, ha eljövök hazulról. Nekem sincs semmim. A pénzem mind elszedték erre, arra...” Hát akkor ez es olyan gazdag, mint én, gondoltam magamban. „Azért én még nem mehetek sehogy se. Nekem kell vennem esküvőruhát, cipőt, kabátot, menyasszonyi koszorút... S ha ezt kivárod, akkor nem mondom... De addig ne is álmodj!”

És kivárta. Vettem ruhát, cipőt, kabátot. Mikor meglátta az új kabátom – gyönyörű háromnegyedes, sötétkék –, akkor azt mondja: „Na, jövő szombaton jövünk kérni, szóljál anyádnak, hogy tudja!” Minden este kérdi, szóltam-e. Nem. Csütörtök este megint kérdi. Nem szóltam én semmit. „Mire vársz? Jó, majd szólok én.” Befogtam a száját, ne tudja mondani – de ő csak elmondta: „Juli néni, szombat este jövünk lánykérőbe, ha ideadja a lányát.” Anyám megölelte: „Jaj, nem bánom, édes fiam, csak meg ne verd soha...!”

Hát ennyit érek én? Így, egy szóra kapva kap! Hát így meg vagyok én unva... Ordítani tudtam volna, úgy elkeseredtem. Ők ketten örültek, én meg belől sírtam, mikor hazament. Most mán menyasszony vagyok, jönnek a kérők... „Hát, anyóka, ne mondja senkinek: amilyen hülye vagyok, megteszem, hogy összeveszek, s akkor ne kacagjon senki, hogy elhíreszteltük, s mégse lesz meg a lánykérés...” Hallgatott es anyóka, nem szólt senkinek, csak majd szombat este, mikor meggyújtotta a lámpást, futott el. Elhítta a testvéreméket s az ő kisebb testvérjét, hogy illendően várjuk a kérőket.

Én aznap es a selyemgyárba’ dolgoztam, de senkinek nem szóltam egy szót. Este: takarítás. El akartam lógni, de sehogy se sikerült. Fél hatra kész lettünk, de (...) csak ketten maradtunk egy szomszéd kislánnyal. Mondom: „Gyere, Erzsike, kerüljünk el mindenkit, améрт nem vártak meg!” Tudták a kérők, hogy dolgozok, majd csak nyolc óra után jöttek. Sötétkék ruhámba öltöztem, a hajamban fekete pántika, úgy vártam a kérőket. Másnap elmentünk, beiratkoztunk, hogy három hét múlva esküszünk. Hát béirtak. A hirdetés alatt folyt az alkudozás: hol lesz a lakodalom, mi kell, kik lesznek a mozsikások, kiket hínak.

Én meg mentem dolgozni. Esküvő előtt kikéredzkedtem a gyár-ból, hogy holnap esküszünk. Kaptam három napot. Persze azt nem fizették.

1931. november 26-án volt az esküvőm, nagy lakodalmam. Letelt életemnek az első keserves húsz esztendője. Most már nem parancsol senki, magam gazdája leszek, azt csinállok, amit akarok. Anyóka adott egy hatvankilós hízót, hogy az a mienk. Édesapám nem jött el az esküvőmre, nem kaptam semmit tőle, csak a testvérei jöttek, azok hoztak lisztet, zsírt, tyúkokat, egy kis ajándékot. Kíváncsiak voltak, hogy milyen nálunk a lakodalom. Akárhogy is volt, de eljöttek. Nagy lakodalmat csinált anyóka mindkét lányának, szép házat épített, öreg édesapját, mostoháját eldajkálta. Mindent elért az életben, csak a boldogság került el, de azért holtig jó dolgú, jó énekes, jó mesemondó asszony volt.

Odavett férjestől a házába, amelyik miatt annyit nélkülöztünk. Öregapó még élt, így esküvő után egyszerre négyen lettünk. Egyik szobában mi, a fiatalok, a másikban meg ők ketten. Tüzelővel gyengén álltunk. Most fiatal, erős férfi került a házba, neki munka nem akadt egész télen, én hoztam a pénzt a selyemgyárból. Március elsején megállt a gyár, elcsapták a munkásokat, majd csak másik télen indult, arra nem lehetett várni. István, az uram, az elment a Papok erdőjibe csutakolni: azoknak a nagy fáknak a gyökereit kivenni abban nagy hidegben. Este hozott egy nagy zsák halkolt [fa tövén kiékel] (gyökérdarabot), avval tüzeltek anyókáék napestig, mire hazajöttem, meleg volt. Ő meg azt mondja: „Méges jó ez a fa, engem háromszor melegített meg, egyszer mikor vágtam, másodszor mikor hoztam, harmadszor milyen jó a kályha mellett.”

Öregapó volt a legboldogabb, ő már ágyban fekvő volt a gyengeségtől, olyan végelgyengülésbe' volt, nem volt beteg, csak ereje nem volt. Az uram ápolta, ahogy odakerült, ő húzott reá tisztát, levette, feltette az ágyba, elég nagy baba volt, mert úgy kellett gondozni, mint egy gyermeket. Magával tehetetlen öregember.

[A föld elnyelt volna]

Ahogy kitavasodott, jött a behívó, mert még nem volt katona. Itthon hagyták családfenntartónak. Nem volt béjelentve, hogy máshol lakik, hát növelje a testvéreit, az apjának segítsen. Örültünk, hogy nem kell

•

elmenjen még, hogy mennyit dolgozunk. Akkor ketten szóttuk a szép álmokat, de egy székünk se volt, se asztalunk, hát semmi. Elment a szigetbe dolgozni, minden este hozott a hátán egy kéve rőzsét, de azt úgy kiválogatta, hogy jó volt asztallábaknak, széklábaknak. Vettünk valamilyen deszkát, odaadtuk egy öreg esztergályos bácsinak, hogy csináljon négy széket, egy asztalt. A csinálásért adtunk, amink volt: pityókát, faszujkát, mákot – hát elszámoltunk.

A székek széjjelmentek, de arról az asztrólról eszünk ma is, amit az uram a hátán hozott a szigetből. Így valósult meg az én álmom: az ébenfa bútor, a sok csillogás – amit én kiterveztem. Álmaim netovábbja. Lett asztal, szék – de hol a többi? Állandóan biztatott: „Ne búsulj, mindent veszünk, mindenünk lesz egyszer, meglátod!” Ő jobban bízott. Igaza lett. Mindenünk lett, hat gyönyörű gyermekünk, olyan szépek, mint ami csak anyának lehet. Láttam én sok szép gyermeket, de az anyémekek csak szebbek voltak. 1933. február 27-én született Pistukám, 1934. július 18-án Teruskám, 1942. november 26-án Rudikám, 1944. július 4-én Sanyikám, 1950. december 6-án Tilduskám és 1953. augusztus 27-én Robikám. Azok senkié nem voltak, csak az ényemek. Mindent rejik [reájuk] áldoztam, a szeretetemet, az erömöt, az eszemet – mindent nekik, mindent értük. Sok gond, fáradság, álmatlanság, de volt mellettem egy támasz, egy bátorító, egy gyermekszerető apa – aki éjjel felkelt, addig hordozta őket, míg elaludtak. Ébren, álmomba' csak értük éltem, értük, a gyermekeimért.

De hála annak a jó Istennek, most visszaadja a kölcsönt. Azt se tudják, hogy keressék a kedvünket. Ha később talán másképp lenne is, nem mű leszünk az első; a legkisebb es húszesztendő. Most, mikor írom e sorokat, senki nem szabad semmi rosszat rólunk mondjon, de menjünk sorjába! Bánat, keserűség volt elég az életben, de ők pótolták a napfényt, a csillogó ébenfa bútort s a csipkézett, mennyezetes ágyat. Az a jó, hogy egyszerre csak egy született, így kijárt mindegyiknek külön-külön az anyai szeretet. Pistuka születésekor még semmit se tudtunk gyarapítani.

1934 májusában elvitték katonának, megdudorodott a régi öröm. Hát szereztünk két gyermeket katonaság előtt: egyik tizennégy hónapos, a másik három hónap múlva született. Berukkolt előtte, így hát

két gyermektől mozdulni se tudtam. Közel voltam az éhenhaláshoz. Dolgozni nem tudtam a két gyermektől, kenyérkereső meg nem volt. Szeptember 11-én virradóra kivágták a rablók a szobám ablakát, azon keresztül minden ruhát, ágyneműt, amit szereztünk, amit lakodalomkor ajándékba kaptam, elvitték. Nemcsak éhesen, hanem ruha, ágynemű nélkül, tűzrevaló nélkül mentem neki a télnek. Októberben megölték Sándor királyt, senki se tudta, mit hoz a holnap. Az uram levelét nem hozta a posta, semmit se tudtam róla. Azt gondoltuk, hogy újra háború lesz. Az élet megkorbácsolt, egészen össze voltam törve. A rablás után jelentettem, reggel háromkor a rendőrségen voltam: semmit ne bántsak, míg nem jó a komisszió. Egész nap futkároztam bé a rendőrségre. Kikérdeztek sokszor, mi volt, hogy volt. Három napig rángattak ide-oda, a végén én se tudtam meg soha semmit, de a rendőrség se semmit. Reggel háromkor otthagytam azt az alig egy hónapos babát. Háromszor kellett a városba menjek aznap; a bíróság, rendőrség, a boldog Isten tudja, hány irodába.

Délután négy órakor jutott eszembe, hogy nekem gyermekem es van. Egy egészen idegen asszony vette pártfogásba kicsi kis lányomat, de a fiucskáról nem tudott semmit. Tizennyolc hónapos gyermekem a sáncba kaptam meg elaludva. Összeszedtem őket, hazavittem. A kicsikét még szoptattam, avval az egész napi gyötrelemtől, futástól meleg tejjel. S hogy a baj nagyobb legyen, beteg lett a kicsike, de olyan, hogy úgy hányt felfelé, mint a szökőkút vize. Mindennap a várost meg kellett járni, hol ide, hol oda, nagyon meg akarta a rendőrség fogni a tetteseket, minden érdekelte, százféleképpen kérdeztek, de hasztalan, nem kaptunk semmit meg soha. Én meg a beteg gyermek ágya mellett éheztem. Ide kölcsön, oda hitel, a fejem se volt az enyém. Azt se tudtam már, hova vagyok adós. A gyermek egyre betegebb, orvosra nincs pénz. Istenem, hát meg kell nézzem az én kincsem, a szemem fénye szemem láttára meghaljon?! Szép őszi délután, ragyogó napsütés, levetkeztem ingre, kimostam magamról a ruhát, mikor megszáradt az ingem, tisztát vettem, a kicsikéről is, tisztába tettem, elvittem a falusi orvoshoz.

Akkortájt költözött oda doktor Voticki, kicsi, alacsony, kövér emberke volt. Bekopogtam, én voltam az egyedüli, senki se volt

•

abban a pillanatba ott. Kezdem én nagy szorongva: „Doktor úr, a kislányom beteg, legyen szíves, vizsgálja meg, de nincs pénzem.” „Akkor, legyen szíves, vigye a városba doktor Gondához, ő már régi orvos, gazdag, tud várni a pénzre.” „Nem viszem én sehova! Az is továbbküld – mert a pénz beszél, a kutya meg ugat –, de ha a gyermek meghal, a doktor úr lesz a felelős, mert én nem tudok rajta segíteni! S az embereknek nincs szívük, a szív helyén kövek vannak. Kértem én pénzt, de tudják, hogy egyhamar nem tudom megadni, így inkább nincs. A doktor úr es egy házzal továbbküld!” „Na jó, lelkem, hogy nincs úgy, hogy nincs?” „Nézze meg, doktor úr az óráját, hány óra! Még ma egy falást se ettem, mert nem volt mit, s mán délután négy körül az idő, s ha hazamegyek, se tudom, hogy mi...”

Az orvos megállt, mint a kőbálvány, állt, állt, nézett a szemembe percekig, majd tévován azt kérdezte: „Jól van, de mondja meg, mit ér, ha én megnézem, az orvosság pénzbe kerül. Mivel váltsa ki?” „Azt én is szeretném tudni... De sohse volt úgy, hogy valahogy ne lett volna!” „Na jó, megvizsgálom hitelbe, és adok egy üveg orvosságot, a vizsgálat tizennyolc dinár, az orvosság is tizennyolc, egy hétig várok az orvosság árára, a munkámra tovább.” „Rendbe’ van, rendbe’.” Beírta a könyvbe, megvizsgálta, adott valami ánisos vizet vagy mit, amit a kicsike nagyon szívesen nyalta. Egy hét múlva elvittem a tizennyolc dinárt. Nagy örömmel újságolom, hogy jobban van a gyermek. „Ami engem meglep, nem gondoltam, hogy hazáig kibírja. Hát most vesz-e orvosságot?” Kereken kijelentettem, hogy nem. „És miért nem?” – kérdi. „Őszinte legyek, doktor úr?” „Hát csakis azt várom magától!” „Nem szívesen, de ha úgy akarja, ám legyen. Ezt a tizennyolc dinárt tizennyolc házból kértem. Mindenütt azt mondtam, ez az egy dinár hiányzik. Ahol kettőt kértem, egyet se adtak.” „Na jól van, lelkem, akkor adok én. Egy évig várok a vizsgálatra is, meg az orvosságra is, míg a férje hazajön és munkába áll. De ne felejtse el a mai napot, jó?” „Jó” – mondom. Én eljöttem, de úgy szégyelltem azt a nagy szegénységet, hogy a föld elnyelt volna, azt se bántam volna.

Lassan meggyógyult a kicsikém, de soványka lett, sárga, ráncos képű, vékony lábúcska, de nekem mégis a világ legszebb kislánya volt. Anyósom egy héten kétszer járt városba, vitte a drága szép vaját, de

nekünk sohse jutott. Ő csinálta ki a vajból, túróból a konyhapénzt s amire kellett. Mindig bejött hazafelé is. Pistukának, Teruskának hozott egy-egy hosszú cukrot, egyre sajnálkozott, hogy milyen sovány az ő szép leánya, de egy falás étellel nem segített. Elég babonás asszony volt. Különben jól megegyeztünk.

Én a felső faluvégén laktam, ők meg az alsón. Hetente kétszer meglátogatott, tőlem meg megkövetelte, hogy vasárnap délután a két gyermekkel odajöjjenek, ha vénasszony hullt is. Olyankor volt sütemény. Üres hassal soha el nem eresztett, ez volt minden segítség. Ez is köszönet, utóvégre én csak menyé voltam.

Ahogy beszélgettünk, kitalálta, hogy a kicsike aggos, ki kell főzni. Addig, addig beszélt, hogy akkor megjavul a kicsike... Az megjavult volna, ha az anyának volna mit enni, de nem mertem mondani, annál büszkébb voltam, hogy tőlük kérjek. Inkább elmentem idegenhez, de tőlem egy panaszt sohse hallottak, hogy vagy az nincs – pedig semmi se volt. Beleegyeztem a kifőzésbe, de csak úgy, hogy én ott lehessek, nehogy kifőzzék a kicsikém, meghaljon. Hatalmas készülődés, megegyeztek az áraban, aludtetejet kapott az asszony érte. Hogy mennyit, az nem érdekelt, de, gondoltam jobb lenne, ha nekem adná. Hát napja volt [annak], akármelyik nap nem lehetett; háromszor kellett kifőzni olyankor a kerítést, ami arra volt csinálva, hogy könnyen le lehessen venni, mert három egyforma nevű asszony vagy leány kellett kerülje a házat. Mikor a konyha ablakához értek, megkopogják az ablakot, egyszerre kellett kiáltani a bűvös szavakat. A végén kérdi: „Mit főz, asszony?” Annyi jut belőle eszembe, hogy visszakiabálta nekik mind a háromszor: „Ezt is főzök, azt is főzök, aggot főzök, ifjat várok belőle.”

Egy nagy lábasba vizet melegített, a kicsikét a karjára vette, a gőz fölé tartotta, amíg a másik három Kati kerülte a házat, ő addig a bűvös szavakat állandóan mondta, de hangosan csak annyit: „Ezt is főzök, azt is főzök, aggot főzök, ifjat várok belőle.” Azért is nem jut eszembe, hogy félig mormolta a szavakat, de a Katiknak is kellett valami, mert ingyen nem kerültek a házat. Hát így háromszor kifőzték. Tovább sápadt maradt az én kincsem.

•

[Egy tehénből két tehén]

1935. február 12-én ért haza a katonaságból az apja. A kicsi lányának vettem egy szép, barna bőrből készített gyermekkoszt, magam készítette slingelt takaróval volt letakarva, csipkés függönyke rajta, ott aludta az igazak álmát. Ahogy hazajött az apja, nem a gyermekkoszhoz ment, hanem kinyitotta a megüresedett szoba ajtaját, bémélt, csak az ágyak, a sifon üresen álltak. De nem egyedül jött bé, teli lett a szomszédokkal a ház, leültek, beszéltek nagyban a katonaságot. A testvéremnek volt olyan tíz év körüli kislánya, neki is nagyon szép volt a kicsi húga, egyre várta, hogy hogy örül a sógor a Teruskánkknak, az meg, hogy hogy' jött haza: akkora tél volt, hogy a Duna vize bé volt fagyva, gyalog jött át a Duna jegén. Törődött avval a kicsi Margit! Gyermekszájval megmondta mindenki előtt, hogy: „A fene egye meg sógort, meg se nézi Teruskát?!” Hát ugrott, es felkapta az alvó babát, kipótolta, amit elmulasztott. De Margit nem akart kibékülni a sógorával.

A katonaságnak vége van, arra gond nincs többet. Kitavaszkodott, dolgoztunk, gyűjtöttük a pénzt, vegyünk egy lovacskát, mert minden nap gyalog a rétbe s vissza – hát elég volt az. Veteménföld volt, ki kellett használni, ott minden megtermett, de csak ötszáz kvadrátméter volt az egész. De ha tízkilónyi termést hoztunk haza, hát megnyúlt a hat kilométer gyalog le, gyalog haza. Hát összeegyeztünk a testvérem urával, hogy veszünk egy valamilyen gebét, hogy ne járjunk gyalog. Nekik is volt egy akkora darab földjük. Addig gyűjtöttük, hogy kilett a fél ló ára – mind elmentünk lovat venni. Megvettünk egy lovacskát. Olyan öröm!

Van ló, de nincs kocsis, szerszám, se istálló. Erre nem gondoltunk. Sógornak volt minden, szerszám s valamilyen kocsis is, istálló is, hát oda köttük a lovat, de ő is etette, ő dolgozott vele, ment fuvarba a malomba, vitt egy-egy szomszédnak, mikor némelykor nekünk kellett a ló – hát örökké el volt foglalva. Kell vigyen a malomba, ez-az – nemigen kaptuk el a lovat. Hát neki igaza volt, minden az övé volt, csak a lónak fele volt a mienk, de az se lett. Jól mondják, közös lónak túros a háta. Megegyeztünk, eladtuk a lovat, elosztot-

tuk a pénzt, mindenki vegyen, amit tud. Mán volt újra valamicske pénzünk, egy nagybácsimtól megvettünk egy hatalmasan kihasznált öreg szürkét. „Nálatok helyrejjő! Én sokat hajtottam, reggel háromtól estig fuvaroztam, nektek nincs föld sok. Elbír s húzza.”

Sohse fogtuk hét óra előtt bé, de a ló csak ment tönkre. Mikor három hónapja volt, hát megdöglött a szürke. Elég volt a lóból, mást veszünk, ha lesz pénz. Dolgoztunk újra, hogy legyen valamink, az élet könnyebb legyen.

Másik esztendőbe meg vettünk egy gyönyörű hasas kocát, egy hét múlva gyönyörű tizenkét malackát vetett elé, egy óra múlva megdöglött, a tizenkét malacka utánadöglött. Hát többet nem veszünk azt se.

Más esztendőbe vettünk egy szép hasas tehent, nemsokára bornyúcska lesz, a gyermekeknek meg lesz tejescke. Este lebornyúzott, reggel a tehént le kellett vágni, megszakadt, a húsát elmértük, de a bocikát eltemettük.

Akárhova fordultunk, semmi se sikerült. Dolgoztunk, mint az állatok, látástól vakulásig. Vettünk újra egy hasas tehent. Lehet, nem döglük meg mindegyik. „Akkor lesz ennek a tehennek bornyúja, mikor nekem” – mondja anyósom. Hát honnét lesz tej akkor? – gondoltam. Egyik egyet mondott, a másik mást. Adjuk el, míg le nem esik az ára! Hát nem adjuk, még várjunk, ahogy a gazdája mondta, még hiányzik három hónap.

Hát tévedett anyósom es, mert lett egy bornyúcska májusban. Kiment a csorda. Nem kapott az a tehen burjánnál egyebet, s amit legelt, adott tizenkét liter tejet! Fejtem. Két tejeskantát vettem, kezdetem hordani a városba a tejet, minden héten jött a pénz a tejből. Hát könnyült az élet, a gyermekeknek es volt tej. Apósomnak es eszibe jutott, hogy István fiának ad egy darab földet használni – de nem írassa reá. Hát jól jött, egy ezer kvadrátot. Az nem volt egy lánc. Béveltük búzával, hogy egyszer legyen kenyérünk. Csak úgy kaptuk el, ha búzát vetünk. Gyönyörű buza termett benne, a géprészen kívül nekünk megmaradt tíz méter negyven kiló – hát ekkora gazdagság, egész esztendőn kenyérünk van, nem kell búsulni a kenyeret!

•

De jól mondják, hogy a kutya akkor vesz meg, mikor legjobban menyen sora. Hát én es megvesztem. Tíz méter buza! Mi lenne, ha eladnánk a búzát, kapnánk belőle ezer dinárt – mert száz dinár volt méterje –, s vennénk egy másik tehent, lenne két tehenyünk, egész télen fejnénk a tehent, s a tejből vennénk kenyeret. Tavaszra a tehen megmarad, s a kenyeret se kéne búusulni – de ha megőröljük a búzát, megegyük, s akkor megint sehol semmi. Kezdtém mondogatni: „Hallod-e, jó volna, a búzát eladjuk, s vegyünk belőle tehent.” Dehogyn lehetett az urammal beszélni! Félt, hogy jövőre aztán nem kapjuk el a földet. Hát fel se lehetett hozni. Én meg azt se tudtam, mit csináljak. Jó szombaton apósom, viszi a búzát örölni. Ő kellett vigye, mert nekünk zsákunk se volt. Elszöktem – hogy István ne tudja – le apósomhoz, elkezdtem mondani, hogy mit terveztem. Először nem tetszett, hogy a kenyeret a szájunkból eladjuk, de én addig mondtam, hogy jószántából beléegyezett.

Szombaton hozza a zsákokat, bévítettük a városba, eladtuk, a pénzt zsebbe, elmentünk újra Ivanovára tehent venni. Hát vettünk egy kicsi, sárga tehenkét, az es hasas volt, kicsi semmiségecske volt, de négy lába volt; annyi tejet még adott, hogy mindennap tudtam kenyeret venni belőle. Márciusban borja lett. Hát úgy vettük az etetni valót, mert föld nem volt. Hát két tehent kitarítani a semmiből télen? Hát vettünk, de szűkösön. Alig vártuk májust, hogy kimenjen a csorda. Eljött végre! Mikor egy hete volt az a kicsi tehenke, amit a legelőn kapott, felszaporította tizenhat literre a tejet! Mindennap két kanta tejet vittem, s még otthon es adtam el. A két tehen csak adta a tejet. Kezdtünk még jobban spórolni, dolgozni: kifizessük a testvéremnek a fele házat – legyen házunk! Jobban spóroltunk, mint valaha. Hányszor leültünk, egy tojást megrántottunk, s hárman megettük... Három felnőtt ember egy tojás mellé! Jólaktunk málével.

1939. szeptemberben kifizettük felit a háznak, de a ház teli volt mindenféle akadályval, azt kellett rendezni. Volt még az örökválságból fizetni – de még a Kovács Péter és Janiszki Rozália nevéen –, át kellett írni Kovács Júliára, és szerződést csinálni, azt beszázalékolni; Kovács Péter és Janiszki Rozáliának letörülni a nevéet, ügyvéd, bélyeg... A két tehen es elment. Akkor Kovács Júliáról

Erős István és született Kovács Téreze névre a másik szerződést. Azt újra bészázalékolni. Most lett házunk, de oda a tehenyek, megint beköltözött a szegénység. Mikor hat hónapja volt, hogy elíráttuk a házat, kijött a szerződés, keresztül ment a telekkönyvön, nagy örömmel dicsekedem, hogy most már van házunk. A testvérem megbánta, kevesellte, amit kapott. Nyolcezer dinárt adtunk. S akkor azt mondta, ha még kétezer dinárt adunk, jó, s ha nem, soha nem nyugszik belé. De kétezer dinár ám pénz volt! Két tehennek az ára. Addig srófoltam az uram, hogy kétezer dinárért ne legyünk rossz testvérek, hát végre beléegyezett. De nekem se volt mindegy.

Felöltöztem szépen, a zsebbe a kétezer dinárt, odamentem. „Na, kivan a kétezer dinár, de nem adom oda, csak akkor, ha elmenyünk a község-házhoz, csinálunk egy írást, hogy se éltemben, se holta után az anyámnak nem követel a házból.” Anyóka se akart jönni a község-házhoz, hát összebeszélgettünk, ők nem jöttek, én meg nem adtam a pénzt. Ekkor már tudtam, kivel van dolgom. Hazamentem, levetkeztem. Egy idő múlva jönnek, hogy hát menjünk. Mentünk, de eggyel osztoztunk. A jegyző sajnálta, hogy olyan sokat költöttünk, most újra kiköltekezünk – lelkekre akart beszélni. Székely ember volt, közülnk való, úgy akarta, hogy ne költsek többet. Ezt a kétezeret is jószántunkból adtuk. De én ragaszkodtam, így aláírtuk, a két tanú – a jegyző meg hitelesítette –: anyóka, a testvérem és én. Nagyon jól csináltuk, mert idők múltán újra a régi nótát fújta, de ekkor már nem volt joga a követelkezésnek. Énnálam volt az én anyám, itt élt és itt halt. 1933-ban temettük el öregapót, azelőtt négy esztendővel mostoha öreganyámat is az új házban, öreganyám az első, öregapó a második, 1933-ban (Rudikám), 1952-ben édesapám, aki élete végére oda költözött. Édesanyám majd a hatvanas években. Azt gondoltam, most már én kell sorba jöjjek, mert az éveket [tekintve] én vagyok a soron, én kell hogy sorakozzak, de nagyot tévedtem. Kislányom 36 éves korában, ő hagyott a legnagyobb űrt az életemben. Így, a sok nyomor, dolog csak még ahelyett, hogy öreg napjaimra (...), még jobban nekifogtunk a munkának. Gondoltam, hogy [így] jobban felejték – de menjünk sorjában!

•

Most már van házunk, apósom is elhagyatékolta a kis vagyontkáját, így az urammal két hold és egynegyed lánca gazdája lettünk – mert mindennap bíztunk a könnyebb élet eléréséhez. Most meg a szántást, vetést, hordást mind vagy ledolgoztuk, vagy pénzért dolgoztattuk az ígát.

[Virágvasárnap bombáztak]

Nemsokára borzasztó hírek jöttek. Az emberek megint csak a háborút beszéltek. A rádiótól többet tudtak az emberek, de igazán senki sem tudott semmit. Majd virágvasárnap felöltöztem, kicsi lányom – a hétórás virágvasárnapi passzióra –, anyóka, Pistuka, Teruska, hát elindultak a városba. Mikor félúton voltak, megszólaltak a riasztószirénák, öt perc múlva senkinek se szabad volt az úton járjon, mindenki az óvóhelyre kellett menjen, mert öt perc múlva már ott voltak a német nehézbombázók. Fölöttünk elrepültek Belgrádnak. A fővárosunkat négyfelől támadták egy öt percben. Amit szabad szemmel láttunk, ahogy hulltak a bombák. Por és füst jelezte minden bombának a leesését. Mi akkor tudtuk meg, hogy kitört a második világháború. Csak a pusztaszó is elég, hogy háború. A nagyhét, óriási pánik... Nyolc órára hazaérkeztek anyám és gyermekeim. Összefogódtunk, most már együtt halunk meg. Elrepült a második, harmadik hullám. A népek a rémülettől zöldek lettek, senkiben nem volt szín, felnőtt, gyermek egyaránt. Akkor tudtuk meg, hogy Hitler nulla óra öt perckor megüzente a háborút. Senkinek nem lett öt perc alatt dolga. Lehúzódtunk az óvóhelyre, amit pár nappal azelőtt minden ház udvarán vagy kertben ki kellett ásni, elmaszkézozni, hogy az ellenség ne vegye észre.

Mire kijöttünk az óvóhelyről, az udvar tele volt gyönyörűen öltözött katonasággal, gyönyörű lovak egy-egy kertoszlophoz kötve, minden katonacska fedezék alá húzódtott, szalma mellé, kút mellé, ki hol érte. Ők is, mind mi, úgy reszkettek. Szép fiatal, húszesztendősek lehettek, egyforma, vékony, magas, délceg fiúk voltak. Mind, mind „királygárdistáknak” mondták magukat. Nem kértek semmit, nem bántottak senkit. Riadót fújtak nekik, és Pancsova felé kivezényel-

ték, majd a tisztek sorsukra hagyták. Nem tudták, mihez kezdjenek. Ott voltak késő délutánig, akkor lassan eltűnedeztek. Szegén fiúk, ki tudja, milyen sors várt rájuk, mert pár nap múlva híre járt, hogy elszökött a király. Egész héten bombáztak. Olyan időket éltünk, hogy egy nyugodt perc nem volt, nem lehetett tudni, hogy mit hoz a napnak akármelyik perce. Csak úgy dolgoztunk, hogy éppen éhen ne haljunk. Nagyszombatra készítettem árut a piacra, mikor az első német tank a Jabukai [Jabuka – Torontálalmás] úton berobogott. Az első tank után a többi minden oldalról. Nem kérdeztek semmit, senkit, nyitották a kapukat és hajtottak az udvarba. Egy óra múlva minden katona csokoládét ett.

Nem szeretem a háborút, se a politikát, egyikhez se értek, ezért a magánéletünkre térek.

A mi katonáink szegén lovakat a népkertbe kötétek, ők meg ki tudja, merre menekültek. Szegén lovakkal senki se törődött: napokig étlen-szomjan a fához kötve. A nép hozta a lovakat, mi is hoztunk egy kicsikét, megettük, de mivel nekünk se volt se jászol, se istálló odaadta az öccsének, dolgozzon vele, míg csinálunk valamit, ahova bekössük. Hát vesszöből, sárból valamilyent összetákolt az uram, hazahoztuk, de nemsokára jött a rendelet, hogy aki lovat hozott, vigye ki a nyomásra, ott megveheti, ha van pénze. Megvettük, olcsó pénzen adták, valameddig dolgoztunk vele. Egyszer megint jött egy rendelet, vigyük a lovacskát, mindenki, mert elveszik. Elvették szegén kicsi lovunkat. Kifizették, besorozták újra. Aranyos kicsi lovunk mikor meglátta az uniformát, négy katona nem bírt vele, meg az uram. Be kellett a szemét kösse, befogták a katonakocsiba, elvitték, sirattuk hetekig a lovacskákat. Áldott kicsi ló volt.

Ekkor már szervezkedtek ellentámadásra a mieink.

1944 júliusában született Sándor fiam. A németek egyik házban, az oroszok a másik házban. A falut hárman laktuk: a lakosság, a németek, az oroszok. Az oroszok – egy tiszt lehetett, bejött, és kézzel-lábbal magyarázta, hogy ne menjünk ki; mi civilek vagyunk, ha ő meghal, ő katona, de nekünk nem muszáj. Egy fél óra múlva újra jön, hogy a nők s a gyermekek költözzünk a falu túlsó végére. Én, anyám, három gyermek elmentünk. Az udvart, a kertet az délután lövészárokká ala-

•

kították. A harcban egy katona életét vesztette. El is temették, majd napok múlva elvitték és közös sírba temették. Lassan felszabadult a város. Minden erejükkel Belgrádot szabadították fel, és lassan helyreállt a közlekedés. Vége lett a második világháborúnak. Lenyugodtak a kedélyek, hazajött[ek] a Petőfi brigád élve maradt fiai, a hősi halottak hozzátartozói segílyt, a rokkantak, azok is valamilyen néven segítséget kaptak, és megindult újra az élet, a termelés. Mi meg dolgoztunk tovább. A létfenmaradásért kellett harcolni. A gyermekek iskolába jártak, Pista és Teréz lányom öt elemi és négy gimnáziumot végzett, akkor áttértek a szakmára. Pista még három inasiskolát és négy zenei osztályt végzett hegedűvel a kezében. Teruskám gépírónak készült, utána egy és fél évet varrodában és harmonikaórát végzett, bátyjával tizenöt évet dolgozott az Október 6. nyomdában. Pista mint betűszedő, Teruska meg (ulagačica) – magyarul gépbe rakodó, vagy hogy is mondják? Ezt a sok esztendő, tanulást, könyvet, ruhát, lábbelit, ételmet elő kellett varázsolni. Az álmaimból annyi maradt, hogy könnyebb kenyeret kaptak, mind az enyém. Keserű es, savanyó es, néha-néha panaszos es. Fogadásom tartotta, hogy ne fújja a szél, a nap ne süsse, eső ne verje. Elértem célomat, de sok nehézségek árán.

Át kellett térni a napszából másra, nem lehetett szolgálni. A család nőtt, szaporodtunk. Azt [a] kicsi földet kellett munkálni, művelni, a bejövetelet meg kellett spórolni, mert nem volt elég a földnek a termése adóra, élni, ruházkodni. Óriási erőfeszítés. Évente hat hónapig minden nap a fővárosban árultam, mert ott nagyobb árat fizettek, és többet lehetett eladni. Szerettem a virágot, ültetem, szaporítottam, évről évre többet termeltem, de nem lehetett lépést tartani a kellékekkel. Ez kell, ha törik, ha szakad. A falut a nyakamba vettem, házról házra megvettem minden virágot, másnap vittem Belgrádba. Így segítettem az uramnak a kenyérkeresésbe' húsz esztendőn keresztül. Az év egyik felét a belgrádi meleg piacon töltöttem, mert mikor meleg volt, olyan meleg volt, hogy őrjítő. Állni a napon tizenkét óráig, akkor csengettek, a piac vége. Télen meg azok a kőházak közt olyan hideg volt, hogy elátkoztam az életemet.

De mikor hazamentem, futtak előmbe segíteni, hozni, amit addig egyedül hoztam. A csillogó szemek! Elfelejtettem mindent, hideget,

meleget, a mindennapi utazást. Nem volt szabad szombat-vasárnap. Állat módján cipeltem. Sanyi géptechnikumba járt, négy zeneosztályt, Tilda fényképész lett és nyolc zeneiskola, Robika szobafestő lett négy zeneosztállyal. Nem volt szabad elfáradni – mint az óra, kinek a gazdája percig se engedi állni. A gyermekek segítettek, amit csak tudtak a tanulás után, én csak azt kívántam cserébe, hogy a szülői értekezleten ne kelljen pirulnom. Nem is kellett. Mindig jó tanulók voltak, így házunk mindig jókedvtől volt hangos. Minden kirándulásra, tengerre, ahova csak az iskola vitte őket, mindenhova eleresztettem, de én fizettem.

[Fehér kesztyűs látogató]

És egy nap felkeresett édesapám testvérhúgának a fia. Húsz esztendőig nem találkoztunk. Egy nap eszébe juttam, és annyira elfogta az utánam való vágy, egy csendes nyári délután kopog az ajtón. Én visszafordultam. A meglepetés, hogy vajon ki az a fehér kesztyűs úr, és mit akar? Gyönyörű vasutasegyenruha rajta, megszólalt: „Jó napot, kishúgom, nem ösmersz?” A szaváról rögtön tudtam, hogy ki lehet. Azt az örömet, a viszontlátást leírni nem lehet. Engem felkeres otthonomban a nagybátyám mint vasúti főnök! Ő is sok fáradtsággal küzdötte fel magát. Én leültettem, bocsánatot kértem – három nagy kéve kocsán előttem –, tüzeltem a kemencébe, négy szalmatálba elkészítve a tészta kenyérsütésre. Bévittem. A szobámba’ nem ültethetem le, hogy kormos legyen a gúnyája. Úgy beszélgetünk: ő ki, én be, míg végre bévetem a kenyeret. Úgy elrepült az idő, ő kérdezett, én válaszoltam, és fordítva. Egyszer csak sorakoznak haza az összes család. Anyóka erőst boldog volt a rég nem látott testvérbátyám [nagybátyám] láttán, visszaemlékezett a debellácsi életére, Pistuka, Sanyika figyelemmel hallgatták, Teruska, Tilduska rajta csüngtek, a bölcsőben meg ott feszeltgett Robika, tudatta, hogy ő es van, figyeljünk reá es, más szerette volna, hogy felvenni, de most ő nem volt a központ.

A [nagy]bátyám körülézett a szegényes, de boldog családon, mindenki akart a fontos lenni, mindenki egyszerre akart beszélni. Egyszer csak, mintha abban a pillanatban jutott volna eszébe: „Hej,

•

kishúgom, de boldog is!” „Hát az is vagyok, amennyire csak lehet.” „Hát úgy elnézem ezeket a beszélő, éneklő masinákat, neked ennyi van, nekem nincs egy se. Melyiket adnád nekem? Nekünk nincs egy se. Felnevelném, iskolába adnám, kitanítta[t]nám tenisztanárnak, tíz év múlva, húsz múlva fehér kesztyűs úri embert nevelnék belőle.” Megállt a torkomon a szó, végignéztem rajtuk: „Hát egyet se, arról ne is álmodjon, ez mind kell nekem, nincs egy se, amelyiket odaadnám semmi pénzért!”

Ő meg csak feszítette a húrt. Ha egyszer megpendítette, bizonyos volt a dolgába', látta a nagy szegénységet, és csillogtatni kezdte a gazdagságot, amiről én annyiszor álmodtam. Elvitte a gyermekeket a boltba, bévásárolt egy csomó édességet, fizetett, vásárolt, a gyermekek látták, hogy mennyi pénz – és ezután így lesz. Mindegyik elment volna, csak azt kellett volna mondja, te gyere. Ki es használta a hatalmát. Hát nekünk anyósom hosszú cukorjánál [többel], soha senki egy bombócot, vagy egy kaláccsal senki se kedveskedett. Egyre kérdi, melyik jó el. Hát a két nagy nem jöhet számításba. Sanyi, Tilda vagy Robi. „Tudod, nekem a kislány nem kell! Nekem csak nadrág kell, csak fiúról lehet szó. Én választok, rá hagyom mindenem. Tudod, a debellácsi házam tíz hold földdel, nekem az nem es kell. Nekem nemsokára meglesz a nyugdíj, a gyerek lesz a gazda. Én azt a bölcsőt választanám! El se vinném most, szoptasd ki, mikor elválasztod, akkor vinném el, hogy úgy neveljem, ahogy én akarom.”

Egy törrel döfött meg. „Nem, nem, semmi világ kincséért se ezt nem adom! Maga felnöveli úrnak, engem s a családot öt-hat esztendő korába' úgy elfelejt, mintha a világon se lennénk. Ha nagy lesz, szégyellni fogja majd apját-anyját. Lehetek én még koldus es, ahogy elindultunk a gazdagság felé – mondom én felsóhajtva, visszagondolva a múltra –, szegénynek születtem, annak kell megdögleni.” Mindent ígért, mindent, szép szóval kicsikarta, hogy én azt mondtam: „Sanyika tízesztendő, ő mán nem felejt el. Úgyes tíz esztendő múlva viszik katonának, aztán megnősül, többet úgyse az enyém, a feleségének s a családjának él – hát esetleg öt.” Meg es bántam, de késő volt. Kapott az alkalmon, hogy mán viszi is, de én nem adtam, míg az első áldozást el nem végzi, és egyszerre lesz a bérválás. Halasztgattam, meg se

akartam sérteni. Belélováltam magam, hogy bár egy gyermekemnek háza lesz, földje lesz, esetleg eltart, ha öregek leszünk.

Azután sűrűn meglátogattak, mindegyiknek hozta az ajándékot, méterbe' női ruhát a nagylánynak, a kicsinek babát, italt az apjának, még anyókének es, kapott, amit hozon. Persze ő észre se vette, volt miből. Addig-addig, egy szép nap eljött a búcsúzás napja, a fájó lelkem meggyógyította a tíz láncc föld s a ház. A gyermek boldog volt, csillogott a szeme, hogy most ő a rumenkai [Rumenka – Piros] állomás főnökének a fia lesz. Úgy kell mondja, hogy „tatica” és „mamica”, mű meg maradunk anyóka, apóka. Elment a gyermek, másnap mán mind sírtunk, nem érdekelt a tíz láncc föld. Ha egy kicsit jobb étel került az asztalra, elsirattuk: hogy szerette ezt Sanyika! Hát csak jobb lesz ott neki, nyugtattuk meg magunkat – de megbántuk mind a ketten.

Megígérték, hogy sűrűn jönnek, hát jöttek, soha üres kézzel. Hát lassan belényugodtunk, én es elmentem. Minden szép, minden jó. A gyermek, mikor ott voltam, csak velem szeretett aludni, de hát úri házban nem lehet – soha egy percig ketten nem voltunk, hogy kérdezzek valamit vagy ő panaszkodjon.

Elvitték, ő is mán másnap megbánta a hirtelen uraságot. Ki akart menni játszani, nem volt szabad. Szépen késsel, villával enni... – egyszerre rab lett a négy fal közül. Csak akkor mehetett el, ha elküldték bé a faluba Rumenkára pálinkáért. Ha egy kicsit odamaradt, verést kapott, amit otthon senkitől se kapott. Ott kapta az első verést, s a többit. Rumenka az állomástól pár kilométer, ha este jutott eszükbe, hogy pálinkahiány van, akkor este kellett a sötétben menni, két méter magas terebuzák közt vitt az út. A gyermek félt: alig tízesztendő, éjjel a határban – de ha késett, újra verést kapott. De nekünk az ajándék tovább jött. Elvitték gyönyörű szép ruhába' a moziba; jó film kellett legyen, mert sokan álltak a pénztárnál – ő meg unalmában azon a vaskorlátón úgy hintáztatta magát, hát hazamentek; újra megverték, hogy szégyent hozott rájuk, mert mit szól a doktor bácsi. Hát kapogattott! Bérratták negyedik osztályba. Megmondták a tanító néniknek, hogy nekik ez nevelt fiuk, s hogy külön figyeljen fel, a gyermek minden hibáját nevelje ki belőle, és mindent mondjon el, hogy viselkedik az iskolában. Hát többször bécsúszott egy négyes

•

vagy hármas, olyankor mán nem megverték, hanem kékre verték. A tanító néni megígérte, hogy értesíti taticát. Tatica meg mindennap munka után elsétált az iskolába tereferére a tanító nénihez. Ezen a napon úgy félt a gyermek, hogy féltében kiment a Duna hídjára, beléugrik a Dunába, majd a Duna vize, az hazahozza. De olyan zivatar volt, hogy az esőtől nem lehetett látni, bőrig ázva ott kuporgott, míg egy járókelő meglátta. „Te gyerek, mit áztatod magad? Eridj haza!” Láta rajta a gyönyörű szép fehér ruhát, piros nagy mászlival elől a nyakánál, tudta, hogy gazdászülök gyermeke lehet. Addig vallatta, hogy kicsoda, micsoda, míg kézen fogva hazavezette a tízesztendő életunt, szép fiamat. De itthon még akkor se tudtunk semmit. Fél-évenként hazajöttek, az ajándék az jött.

[Ángyika ármánykodása]

Egyszer megint reám jött a sor, én mentem el Noviszádra. Akkor mán vettek Noviszádon házat, a debellácsit eladták, az árából gyönyörűen felépítették a noviszádi házat. Sógor, a nagybátyám apja meghalt. Hát mivelhogy vasúti főnök volt, nem volt joga a tíz hold földre, eljöttek: „Na, kishúgom, írjuk rád! Öt láncon felül földem írjuk rád, úgysis a fiadé lesz. Rá nem lehet írni, mert kiskorú, s ha netalán a gyerek nem maradna nálunk, akkor te biztos aláírsz, hogy el tudjam adni.”

Hát jó – de én nem vettem észre ebből a beszédből az igazságot. Nem az volt, hanem az volt, hogy – ángyom találmánya – nem akarták ők senkire se hagyni, hanem lassan eladogassák és felélik. Elég az, hogy – ahogy én gondoltam – két lánc reám írva, ez mán a Sanyikáé, hát jól tettük, hogy odaadtuk, lassan a gyermek nevére kerül. Én nem ismertem ilyen nagyban ezt hazug, pióca, nagy világot, akik a másik kárán élnek világukat. Nem volt elég, hogy rám írták, hanem a mi kategóriánk is ugrott. Tudtuk, hogy nagyobb lesz az adónk, de hát mit nem tettem volna meg azért a gyermekemért, akit ellódítottam önként a családi háztól.

Alig múlt esztendő, jöttek, hogy menjünk a bíróságra, mert eladták a földet. Hát jól van, úgysis marad még a gyermeknek, s ha föld nem es marad, hát marad a ház. Nyáron én voltam a soros elmenni. Hát

fogadtak minden jóval megtráktálva, szép beszéd, a gyermek örül nekem, én is a viszontlátásnak. Pár napra voltam hivatalos, a nagybácsi szolgálatba ment, mi meg csak úgy süttünk-főztünk, ettünk.

Ebéd után leültünk, szépen nyugodtan beszélgetünk, ángyika ügyesen fordította a beszédet az ő érdekére. Azt mondja, elárulom őt a bátyámnak. Hát ha ő megbízik bennem, hát csak nem árulkodok. „Tudod mit – mondja –, a gyermeket vidd haza! Én nem éhezek a más gyermeke miatt.” Hát meglepődtem, hogy ennyire juttak, hogy éhezni kell. Hát akkor velem éheznek az én fiam is! Hát éhezett az ángyom! Mindent dolgoztatott vele: felmosott, mosogatott, hát egyszóval mindent csinált. Meg is tanult minden házi munkát. De mikor a diót törte a gyermek, akkor kiültette a hidegre, és kellett füttyülni. Hát nincs az embernek füttyülő jó kedve, kivált, ha még az elemi iskolát végzi, és diót kell törni. Hát ángyinak volt annyi esze, hogy ő soha meg nem verte, de mihelyt vízért vagy fáért küldték, a panasztól meg nem állt szája. El akarta marni, de ez nem sikerült neki. Hanem inkább jól megverte. De [nagybátyám] hallani se akart arról, hogy [a] gyermekről lemondjon, így ángyi más hűrt pendített: az anyaszívet. Elmondta, hogy éheznek, hogy veri a nagybátyám, s ha nem hozom haza a gyermeket, megöleti a testvéröccsével, aki rablógylkosságért húsz esztendőre raboskodott.

Én meg rögtön öltöztem, fogtam a gyermeket, hogy rögtön haza. Akkor meg könyörgött, hogy legyen eszem, ne tegyem őt a föld alá. Ha Jancsi megtudja, hogy ő mit mond, akkor megöli, őt viszik a temetőbe, Jancsit a börtönbe... „S akkor mit csináltál? Hanem maradj itt addig, míg előre van látva, még két nap, addig kitalálunk valamit.” „Hát ángyika, te találgass, nekem nincs elvető gyermekem! Én nem bánom, csináljatok akármit! Én, míg gyermek voltam, éheztem eleget, de ahogy férjhez mentem, úgy intéztem, hogy legyen valami az asztalon. Azután is volt rossz idő, amikor kiraboltak, de mikorra a gyermekek akkorák lettek, hogy kérték a kenyeret, az bé volt szerevezve, ők, ha szegényesen éltünk is, de ők nem éheztek, s ha éhezni kell, éhezzen otthon, s nem itt, mindenkitől távol!”

Minden percben más tervvel állt elő, az agya dolgozott. Végül én azt mondtam: „Semmi hazugsággal nem állok elé, én az igazat

mondom, azt, hogy megbántam, hogy odaadtam, s most viszem haza, és kész!” Ő csak le akart beszélni erről, de én nem hagytam magam. Az én gyermekem valaki útjába’?! Az a gyermek, ami nekem hiányzik, s amit százszor megbántam, hogy odaadtam.

A nagybátyám erősen kitartott, hogy neki nem fáj, ha mán viszem, vigyem! De mikor eleresztette a vonatunkat, a piros sapkás vasúti főnök a két kezét a fejére kapcsolta, szaladt be ordítva, s a küszöbön összerogyott. Hogy micsoda szenvedést állt ki, azt később elmondta. A felesége úgy járt, mint aki másnak vermet ás, s maga esik belé: az urát akarta, hogy hamarabb meghaljon, és ő ment el a Szent Mihály lován. Tízliterszámra vitte a pálinkát, úgy tett, hogy mihelyt meghallotta, hogy valaki pálinkát árul, az ára nem számított. Egyedül akarta élvezni a szép noviszádi házat.

S mikor ángyi halála után elmondtam az igazi okot, hogy mért vittem haza, nem hitte el. Az nem volt igaz. Az ő felesége egy jó asszony volt, aki neki nagyon hiányzik. Én meg reáhagyom, s élje világát, ahogy tudja.

Most mán a mű házunk is olyan, mint a vers mondja: ha úgy egyszer a király is látná ezt a házat, azt mondaná, elcserélem érte palotámat, de én bizony azt felelném, nem lehet, királyom, nincs e háznál szebb palota az egész világon! Nekem ez a legszebb, és boldog is vagyok, ha nem gondolok a bajokra, ha az életnek a jobb oldalát nézem. A népek kérdezték, mért hoztam haza, mért csinálók újra szegént belőle. Én meg azt mondom, jobb szegényen boldog lenni, mint gazdagon boldogtalan lenni.

Mikor hazaértünk, a falu végén befordultunk, híre ment, hogy Sanyit hozza haza az anyja. Az egész család futott elénk. Többet nem volt bánat a házunkban – olyan énekszó, vidámság... Csak az keserített, hogy Sanyika többször vette a szememre, hogy ott, ahol volt négy darab kenyér, jutott volna az ötödiknek is. Máig se hiszi el, hogy a gazdagságot, a jólétet akartam neki. S most se tudom kiválasztani, hogy melyiket szeretem jobban. Amelyik bajba’ van, az a legkedvesebb. Ha a másiknak bánata kerül, akkor azt. De ők ezt nem értik. Majd ha az ők fejükön a hajszálak kezdnek fehéredni, és én akkor mán nem leszek, akkor elhiszik, hogy mindegyiket

egyformán szerettem, s hogy csak őket szerettem, s értük mentem ezer poklon keresztül.

De ha ezt a könyvet elolvassa valaki, azt a tanácsot adom minden szülőnek, ha annyi gyermeke lesz, mint a rosta lika, akkor se adjon oda senkinek. Vegyen mindenki ott, ahol a gyermeket nem pénzért, hanem szerelemért adják egymásnak cserébe. Ahol meg semmiképpen nincs, az meg nyugodjon belé a sorsába! Úgyse tudja senki úgy szeretni, mint az anyja, csak béképzeli, bészugerálja, hogy ő szereti. Nem szeretet az olyan, hanem megszokás. De akárhogy is legyen, vannak mindenféle anyák, de azért legtöbb a jó anya. Én es jónak tartom magam, de azt csak a gyermekeim szájából szeretem hallani. Velem minden megtörtént, nem kell a szomszédba menjek. Hatvan hosszú esztendő alatt bizon sokszor álmatlanul hánykolódtam, nem tudtam, mit is hoz a holnap, kilátástalan nap, szorongva, bánatban – másnap, mikor elvesztettem minden reményt, olyan fordulat állt bé, hogy újra kedves lett az élet.

[Ludak haszna]

Kitavaszkodott. Nincs semmi. Télen mindent megettünk. Szolgálni, gyárba menni nem lehet, hát másfelé kell fordulni. A főváros közel... De kora tavasz kéne legyen, de a hó szakadatlan esik. Egy-két nap szép, újra havazik. De a sok éhes száj csak azt kérdezi, mit eszünk. Hallgassatok, míg elmúlik a hó! De én se tudtam hallgatni. A kertem örök hagymával volt teli, csak a szára látszott ki megdermedve. Hogy vigyem a kertbe őket? Hát nekem es hideg van, de muszáj. Kiszedtem kétszázötven kötést, elvittem Belgrádba, tíz dinár egy kötés, eladtam mind. Ne búsuljatok, lesz mit aprítani a tejbe mostantól.

Három hónapig hordtam vonaton, autón, ahogy sikerült. Mán az utasok félték a büdös hagymaszagtól. Mikor nagy rakás van egyben, biz' annak nincs jó szaga! Hát nem volt valami kellemes tavaszi munka. Sok esztendőbe' a hagyma kivett a sárból.

Addig-addig, hogy újra vettünk egy tehenkét. Az újra mindennap pénzt hozott a házba, de béállott a zsír-, húshiány. Az embernek pénze volt, akkor se tudott venni. Hát egy fél kiló zsírért fél nap

•

kellott állni – hát ez nem kibírni való! Panaszodom a szomszéd bácsinak: „Gergé bácsi, hát most jöttem haza a sorállásból, alig állok a lábamon a reggel hat órától.” „Hát, ha buta vagy...” „Hát ezt nem vállalom” – mondom. „Pedig kár – mondja –, egy parasztasszony találja fel magát.” „Hogy találjam fel magam?” „Azt, hogy, gondolod, a lúdzsirtól meghalnátok-e?” „Mán hogy halnánk – mondom –, ludam sincs!” „Pénzed van-e?” „Hát az van. De nem hoznak azt se a városba.” „Hát ha [a hegy] nem menyen Mohamedhez, akkor el kell menjen Mohamed! Olyan nagy valami [el]sétálni Ivánovára? Míg álltál sort, fele útját elhattad volna. Egy lúdnak a zsírja, ha megtömöd, egész heti zsirt pótol.”

Hát igaza volt Gergé bácsinak, hogy nem jutott ez nekem szembe?! Hát haragudtam magamra. Béláttam, hogy tényleg buta vagyok, de mégse vagyok olyan buta, hogy ne fogadjak szót. Szót is fogadtam. Másnap korán reggel már Ivánován voltam gyalog. Hazafelé félve kellett jönni, nehogy elvegyék a ludakat. Megtömtem, többet nem voltam zsír szükében. A közmondás azt mondja: sok lúd disznytó győz. Hát egy kicsit ez igaz. Tömögtem a ludakat, de elhasználtam azon módon a zsirt, a húst – de a zsírosbödön üres már. Mán itt a tél, mi lesz velünk? Gondolkoztam, itt valamit tenni kell.

Hát újra kiestem egy hatalmas butának. Anna, egy rokonunk, akin valamikor én segítettem – akkor én kacagtam ki, hogy milyen buta vagy –, most ő visszaadta a kölcsönnyt, csakis közmondásval: „Trézsi, hát nem tudod, hogy sok lúd disznytó győz! Felszabadult a piac, szabad hozni ludakat, szóval mindent. A sztarcsoviaiak úgy hozzák a kész tömött libát – vegyél minden szombaton bár négyet, állj ki a sarokra, kétszáz dinár élve egy kila. Eladod a máját, a húását, a tollát, a dolgoért ingyen marad a zsír.”

Hát neki es szót fogadtam, pedig fiatalabb volt. Mind elmentünk, vettünk ketten tíz libát, ő csinálta az övét, én az enyémet. Vasárnap vittük a városba házról házra. Egynek a húását otthon hagytam, az összes zsirt, hát így gyűlt a lúdzsír, úgy belé vegyültünk, hogy minden kedden, csütörtökön, szombaton vágtuk a ludakat, egyik szebb, mint másik. Karácsonyra két lúdnak akkora májika volt, hogy a tángyerba nem fért. Az egyike kilencven deka, a

•

másike száztizenöt deka. Hát ez csudaszép máj! Az egyik megmarad karácsonyra. A máj az kifizette az egész lúdnek az árát. Hát jutott hús, tepertyű. Igaz, dolog az volt, hetente tizenöt-húsz, volt, hogy huszonötöt vágtam. Megtelt mind a két bödön, két nyolcliteres dunsztoséveg, a fazakaim, amerre fordultam mindenütt hús, zsír – mán a nyakamon jött ki.

De mán volt tíz kila tollam. Mit csináljak, hova tegyem, mán más húst szerettünk volna enni. Egyszer jó a tollas zsidó, hát egy csomót alkudt, de elvitte a tollat. Annyi pénzt kaptam belőle, hogy vettem négy szép malacot. Hát csak vágjuk a ludakat tovább, de annyi volt a bél, az a zsíros mosogatóvíz, abban megfőztem a lúd belit, odaadtam a malacoknak, azoknak meg kinyílt a szemük. Úgyhogy olyan szépek lettek, senki se hitte el, hogy olyan fiatalok. Mán nyáron korán el kellett adjuk, úgy meghíztak. Hát abból megvettük a másik télre való téli gúnyát, lábbelit. Hát hatalmason kimásztunk a bajokból!

[Apám megvállik a csizmájától]

Egy szombati napra megvettem újra tízet. Szépen kitakarítottam a lakást, hát nem akartam bent piszkolni, kivittem őket. Mondom, künn kopasztok, de nagy volt a hideg, vissza kellett költözök. Ahogy a forró vízbe belé mártottam, a tollbűz... Olyan beteg lettem tőle, hogy semmit se tudtam csinálni. Ajtót, ablakot kinyitogattunk, de én feküdtem a ludaimval, odaüzentem Annának, hogy jöjjön rögtön, kopassza meg, tegye rendbe, adja el, mert én most meghalok. Hát orvoshoz nem jártam, de egész héten nyomtam az ágyat. Így lett vége a libaszazonnak. De mai napig es, ha ludat vágok, úgy érzem a szagát, hogy nem szívesen csinálom, ajtó, ablak nyitva, akkor is érzem. Beteg vagyok a szagától.

Így éltünk, neveltük a gyermekeket, jobb jövőt akartunk biztosítani nekik, mint amilyen nekünk volt, de heába volt minden erőlködés, semmire se mentünk. Egy-egy darabka földet vettünk örök áron, ezer kodrát [kvadrát = négyszögöl]. Akkor évek múlva megint. Hát gyűlt, de lassan, mert ezer baj környékezett. Akármit tartottunk,

•

minden fordítva esett ki. Édesapám eljött, meglátogatott, hozott a gyermekeknek édességet, szerették es erőt, mert itthon ritkán jutott, ő meg nem sajnálta a pénzt. Ha jött, hozott, üres kézzel nem jött, de ez a gyermekneveléshez nem volt segítség. Ezt béliáta, hogy végre kéne adjon valamit. „Hát fiam, tudod, van vagy húsz méter krumplim, hozd el!” Akkor mán Glogonba [Glogonj – Galagonyás] lakott. Olyan olcsó volt a krumpli, hogy huszonöt dinár is volt egy méter. „Hozd el, fiam, közel vagytok a városhoz, hátha télen felmegy az ára, egyétek tavaszig. Ami marad, azt eladjuk.” Megegyeztünk, hát lett két nagy kocsi, de az ára tavaszra is az maradt. „Etesétek meg a malacokkal!” Úgy is lett, volt mit enni a malacoknak.

Többször felkocsikáztunk Glogonba, elég hosszú út. Édesapám valahogy elé akart hozakodni a sok gyermekkel, de sehogy se tudta kisütni, hogy is hozza fel. Hát az úton sikerült neki. Azt mondja: „Nagylányom, gondoltál te arra, hogy mit adsz a gyermekeidnek, ha megnőnek?” Hogyne gondoltam volna! Azon töprengtettem sokszor, ha egyedül voltam. De neki nagy hirtelen azt mondtam: „Adok annyit, amennyit én kaptam.”

Én es elhallgattam, s ő es. Ki tudja, mit gondolt? Én megbántam, hogy olyan szeleburdin viselkedtem, egy darabig hallgattunk, aztán más téma jött a beszélgetésünkbe. Erről többet nem beszéltünk, de azután sűrűbben eljött, adott valamit mindig. De pénzzel nem segített soha. A gyermekek állandóan rajta lovagoltak, mindent megengedett nekik. De pénze nem volt ekkor. De kéne valamit adni a gyermekeknek. Volt egy szép pár csizma a lábán, azt mondja: „Fiam, keressél gazdát ennek a pár csizmának, el akarom adni.” „Hát mán mért adná, nyakig érő hó van, hogy megy haza?” Hát vesz egy pár facipőt, majd abba' hazamegy. Nem lehetett lebeszélni. Na, ha véglegesen elhatározta, megveszem én. Ekkor mán nem volt a pénznek értéke, hát megegyeztünk hatezer dinárba'. Mihelyt a pénzt a kezébe kapta: „Pista fiam, gyere öregapámhoz, Teruskám, te is! Amelyik nagyobb tudja kiáltani, hogy »öregapám!«, az kap ezer dinárt.” Na, lett olyan zenebona, hogy csak na. Szegény gyermekek, ahogy torkukon kifért: „Öregapám!” – ő meg mosolygott. Azt mondja csendesen: „Hiába, csak Teruska kiáltott nagyobbat.” Kivette lassan az ezrest, odaadta.

De Pistuka körülugrálta: „Nem igazságos, öregapám, én kiáltottam nagyobbat, újra kiáltunk.” „Na jó, kisfiam, lássuk! Üljetek szépen az ölembe, most meglássuk az igazságot.”

Szegén gyermekek szeme kidülledt, olyan hangot adtak – hát ezer dinár az ára! Hát tizenkét bíró se tudta volna eldönteni, de ő azt mondja lassan szótagolva: „Tényleg Pista fiam kiáltott most nagyobbat.” Kihúzta az ezrest, odaadta Pistukámnak. „Most mán vége legyen!” – mondom. Dehogy lett vége! Most Teruska kezdte az igazságtalanságot – ameddig el nem fogyott a pénz. Én meg mondom: „Most mezítláb maradt, a pénzt es elszórta, most mit csinálunk? Vegye vissza a csizmát!” „Nem, fiam, azt én odaadtam, a pénzre meg rádolgoztak a gyermekek.” Tartott egy prédikációt, hogy gyermekek, a pénzre rá köll dolgozni, az nem repül csak úgy a levegőbe. Becsületes munkával kell megkeresni a pénzt. Ez volt az első segítség, ezt ők keresték, azt vettek vele, amit akartak. Persze tanév közepe felé voltak, s a második félévre megvették a könyveket, de boldogabbak voltak, mint aki kővárat épített.

Ezután többször segített, de mindig újat talált ki, hogy rádolgozzunk. Minden esztendőben valamit adott, de érte kellett menni. Míg egy őszi napon bétoppant, repültünk a nyakába – ő meg csendes maradt. Leültettem, hogy enni készítsék. „Ne készítsél semmit, nagylányom, inkább vessél ágyat, nagyon beteg vagyok.” Amit tőle soha nem hallottam. Megijedtem, mert ő nem kényeskedett, soha egy sóhaj vagy egy jaj, egy nyögés el nem hagyta a száját. Azt mondja: „Kipihenem magam, aztán elmegyek Susarára ([Šušara – Fejértelep]). Amíg beteg leszek, vagy csak tavaszig.” „Hát innét ugyan egy lépést se, amíg beteg! Ha jobban lesz, akkor mehet, ahova akar, de betegem nem.” „De, édes lányom, én nem neveltelek, most te se vagy köteles egy beteg öregembert a nyakadba venni, anyád se nézné jó szemmel.” „Itt marad, és kész! Nincs mese, elvégeztük, csak nem menyen idegenhez. Arról szó sem lehet!”

Lefeküdt, kipihente magát. Másnap mentünk terebuzát szedni a páncsovai határba, árendás földünk... Nem tudtuk otthon tartani. „Törni segítetek, de vágni a szárat, azt nem tudok.” „Hát nem is kell, ez az utolsó darab, aztán jöhet a tél.”

•

[Boldogulás apránként]

El es jött lassan a tél, az én apám mindig betegebb. Orvost hoztunk, az meg nem áztatott, megmondta, hogy nincs segítség. Négyfajta betegséget állapított meg. Napról napra betegebb. Már lelátszott róla, órák kérdése. 1952. harmadik hó negyedikén elaludt örökre.

A húgom a harmadik faluból eljött a temetésre, de a halott édesapjára egy virágszálat nem hozott, se nem kérdezte, hogy van-e pénzünk. Csak a mostohalánya, az én anyáról való testvérem, akit valamikor fél lábra állított, amért nem hangosan kérte a kenyeret – az kérdezte, van-e pénzetek a temetésre. Mivel nem volt, ő hozott, ő adott kölcsön, hogy a mostohaapját eltemessük.

Nem volt többet, aki tanácsot adjon – mert ha akárhogy is volt, ha ritkán jött, de a tanácsot, amit adott, az örökké jó volt. Világjárta ember, kilenc nyelvet beszélt, egy olyan embernek sokáig kéne élni, ha mi szabnánk meg. Ronda, hideg kora tavaszi napon, március negyedikén temettük el a legjobb embert, az én apámat. Ha nem nevelt, akkor is csak azt tudom mondani.

Volt saját földje a debellácsi határban, a pancsovai úton egy fél lánca, a glagonyi úton egy háromnegyed lánca – azt végrendeletileg reám hagyta. Harminc kilométer távolságról dolgoztunk, de minden esztendőben a termés egy részét ellopták. Végre elhatároztam, hogy eladom, de apám örökké azt mondta, fiam, csak egyszer adod el az apai örökséget. Nem az a legény, aki eladja, amit apjától kap, hanem az, aki vesz hozzá. Hát én nagyon ragaszkodtam a földhöz. Sokkal jobb földek a debellácsi határban, mint itthon, és könnyebb a munkálása. Az egyiket, a háromnegyed lánca eladtam az unokatestvéremnek, a fél lánca meg a testvérhúgomnak. Így nem ment idegennek. Itthon vettem közel a faluhoz a háromnegyed helyett egy lánca, s fél lánca helyett háromnegyed lánca. Így gyúlt lassan a földcskéink száma.

Jött az idő a műtrágya értékesítésére. A nép félt tőle, sokan a műtrágyát, amit kötelező volt venni, el sem szórták, vagy a zsákban maradt, vagy kidobták. Én utazni szerettem, nyitott szemmel jártam, amit nem tudtam, kérdeztem. Hát egy utamnál, mikor odaértem az unokatestvérem házához, nyílt a nagykapu, a kocsijött, mesz-

sziről intettek, hogy jöjjenek műtrágyát szórni. Akkor láttam először a kocsin kimenet, mindent apróra kérdeztem, ők meg feleltek: hogy van haszon, megéri, ők már az idén többet vesznek, mint amennyi elő van írva. Hazajöttem, elmondtam, hogy mit láttam, mit tanultam, mi is vetünk nagy hozamú búzát, eszká-egy [SK1] kukoricát, műtrágyát. Az első termés már meghozta az eredményt. Annyi gabonánk lett, hogy megérte az újat. Másik esztendőben már nem gondolkoztunk, a szövetkezettel szövetkeztünk, jutott nekik is, nekünk is a termésből. Vettünk egy gumikerekű kocsit, az első, ami jó, ami megkönnyítette az életünket. Annyit fel tudtunk rakni terebuzából, amennyit aznap leszedtünk. Este hazahoztuk. Máskor délben hazahoztunk egy kocsival, este kilenc-tízre kocogtunk haza, s akkor azt se tudtuk, mihez kezdeni: egyik a jószághoz, másik a főzéshez, jó késő lett, mire lefeküdtünk. Kétszer[re] se hoztunk annyit, mint gumikereken, este időben itthon vagyunk, minden esztendőben jobb termést érünk el, minden esztendőben valamit tudunk jajítani a házunk táján. Akármit megakasztunk, az minden a könnyebb élethez vezet, csak az a kár, hogy nem elébb tértünk át a több vagy magas hozamú vetőmagra. Sajnos, hogy lassan mindenhol fáj... Most, ha fiatalok volnánk, csak földműves lennék. Nagyon szeretem a természetet. Az egyik tábla buza szebb, mint a másik...

De a közmondás azt mondja: nem te vagy a gazda, az idő a gazda!

[Az önéletírás egy zsilettel kivágott lap után folytatódik.]

[Szerző a sűgőlyukban]

A kultúréletemről semmit nem írtam, pedig szívem-lelkem teli volt élni vágyással. Múltak az évek, egyre többet raktároztam a fejemben; énekek, dalok, magyar nóták, népdal, sláger és ki tudja, még mi minden. Más nemzetiségű dalok... Szóval mindegyiket szeretem. Színpadon énekelni, színdarabot játszani, nézni, moziba járni... Sok kabarét néztem, mindent, ahol volt valami előadás, szerettem megnézni.

Nem volt nehéz nekem a hét kilométeres utat megtenni a karamizla [vízhordó rúd] a hátamon, hat hónapos gyermek a hasamon,

•

a kosárok teli földiepervel. Siettem haza, mert nyolc órára a városban szép film játszott – még odáig három kilométer, haza a másik három. Mikor hazamentem, még néha elmeséltem, hogy mit láttam, majd csak aztán jött a pihenés. Reggel újra fel a vállamra a karamiszlát, bémentem megint a városba eladni az epret – de azért sohse panaszkodtam, hogy elfáradtam.

Az első színdarab a falunkban *A botcsinálta doktor* volt. Azt nem láttam, de a készülődésről sokat hallottam. Színpadot csináltak, a függönyt is, úgy összeszedtek abroszokat, abból csináltak függönt, de ki tudta, hogy az mi. A testvérem anyókéval járt a dalárdába. A dalárdisták hezzatartozói a főpróbára ingyen mehettek. A faluból összeszedték a székeket, minden szék számozott volt. Másnap, mikor az előadás volt, hogy ki melyik helyet kapta, arra üljön, mindenkinek olvasták a nevit, s az bévitt egy vagy két nézőt a főpróbára.

A második a *Tolonc* volt. Mivel ketten jártak nálunktól a dalárdába, a testvérem mellém ült. Hát én egy helyben nemigen bírtam ki sokáig, hát ugyancsak fészkelődtem, nem győzött csitítani a testvérem. Színdarab ide, színdarab oda, fogalmam nem volt, csak a nagy zaj. Ültették a rendezők a nézőközönséget a helyére, míg megtelt az a nagy terem. A közönségnek nem jutott szék. Kétoldal’ a fal mellett teli volt az ablakok, teli az ivó, ajtót nyitva hagyták, asztalt húztak, arra felálltak. Ez olyan sok idő volt számomra, örökkévalóság. A testvéremnek több baja volt velem, mind egy századosnak a katonáival. „Nézzed azt a függönyt, s hallgass mán! Egyszer – várjál – hármat csengetnek, akkor felhúzzák a függönyt, akkor kezdődik a színdarab.” Nézttem a függönyt, nézttem, nem láttam semmi rendkívülit rajta. Elálmosodtam, még a szívem is aludt. A testvérem szerette volna, hogy végignézzem, egyre ébresztgetett. Egyszer csak felálltam, nagyon mérges lettem: „Hát te, Anna, nézzed azt a függönt, ha úgy tetszik, én menyek haza. Ne félj, én soha többet el nem jövök, nézek én egyebet, ami nekem tetszik.” Mentem volna ki, de úgy teli volt a terem, hogy nem tudtam kimenni. Csendet kértek, de hangosan, hogy mindenki hallotta. „Haza akarok menni, én nem nézem azt rongyot!” Ott kacagott mindenki, a testvérem csitított.

Még egyszer a harmadikat csengették, nagy lassan emelkedett fel a függöny. Egy hetven- vagy nyolcvantagú dalárdista sorban álltak; volt olyan, hogy nem es látszott, a karmester hangot adott, kezét ide-oda intett, valami csendes morgás volt, egyszer csak hirtelen a két kezét fölemelte, egyszerre énekeltek mind: „A kígyónak, ha sziszeg, a világnak nem hiszek, én csak neked hűszeek, én csak neked hiszek, neked h-i-szek. Keskeny út az ösvény, a babám de fősvény! A csókot nem adja, ölelni nem hagyja, jaj de fősvény!”

Utána meg egy gyorsat. Később megtudtam, hogy négy hangon énekeltek, vegyes karnak hívták: szoprán, alt, tenor és a basszus. A tenor kezdte: „Bort, bort, bort ide, csaplárosné, lelkem, ma-a megint részegnek kell lennem, ha tíz liter, ha csak egy, mindenképpen egyre megy. Szid érte az asszony, ha már mindegy, legalább becsípek, az legyen a hasznom, ha-asznom.” Megismételték, a karmester meghajlott, a függöny legördült – hát én a gyönyörűség mennyországában jártam! Egy-egy mondat kottával együtt a fejemben maradt, azt mondogattam addig, míg újra csöngették az elsőt. Bezzeg kiszökött a szememből az álom. Tanultam az éneket, ahogy eszembe jutott. A harmadikat csengették, csend lett. Jön! Felhúzták újra a függönt: gyönyörű városi szoba volt a színtér.

Rózi néni volt a *Toloncba*’ a főszereplő, Angyal Liszka. Miska sógor meg szerette volna szeretni. Rózi néni fehér vigánába’ [viganóban] volt, én addig csak rokolyába láttam, sohase volt kifestve. Miska sógor egyre könyörög: így Liszka, úgy Liszka. Én meg mondom: „Miska sógor, ez nem Liszka, ez Rózi néni.” „Hallgass – mondja a testvérem –, ma este Liszka.” „Ja, úgy akkor jó!” „Csak nézzed és hallgass!” Hát hallgattam, néztem. Négyfelvonásos volt, hosszú szünetekkel – de én nem voltam álmos! Mikor kész volt, legördült a függöny, megköszönték a népnek, hogy olyan szép számban megjelentek, a nép kezdett kiözönlöni, én meg még csak fel se keltem. „Én nem megyek haza, én nézem tovább! Semmi beszéd – én itt maradok.”

Hát volt velem baj elég, nem tudtam aludni el, egyre mondtam, hogy: „Rózi néni tíz pakli gyufának levakarta mérgét: az talán megöl.” Úgy sajnáltam, másnap elmentem, megnéztem, hogy beteg-e. Ők meg szívből kikacagtak, s készültek, hogy estére újra leadják.

•

Szidtam sógorom, ne mondja: „Liszka!” A szomszédban volt egy Liszka ló. És ők mondták, hogy ez nem valóság, ez játék. Ma este újra játszódna. Na, nekem se kellett több, hogy én este eljövök. „Nem lehet, este fizetni kell!” „Hát fizetek!” De gyermekeknek nem volt szabad bemenni. De mivelhogy mindenütt van kivétel, hát itt is lett, vagy protekció: hát engem csak béloptak (pedig fizettek értem). De – szóval – nem látták, hogy én gyermek vagyok. Senki se vállalta a felelősséget, úgy lett elkönyvelve, hogy beszéltem. Bántam is én azt, a színpad és a székek közt lehúzódtunk, mert még akad több gyermek es, akit elhoztak. Hát a rendezőség es szemet hunyt; igaz, felnőttnek kellett legyünk, egy szó vagy rendetlenség, s akkor repül[t] a társaság. Hát inkább illendően viselkedtünk. Később már megengedték, mikor látták, hogy jól viselkedünk. Állójegyet adtak, de leültünk a padlóra, ki hogy tudott.

Másik esztendőben tanulták *A falu rosszát* és a *Sárga csikót*. *A falu rosszát*, Finom Rózsit lerajzoltam. Olyan jó volt a rajz, hogy a tanító bácsi felfigyelt a rajzomra. A *Sárga csikó*ban a testvérem volt a női főszereplő, segítettem tanulni. A falunkba' pár esztendőre annyira felvirágzott a színdarabok száma, minden télen két színdarabot osztottak és tanultak. Én annyira beléjöttem, hogy volt fogalmam, hogy azt valaki írta: úgy tanították, mint minket az iskolában.

A kettő közt én gondolkoztam, hogy es lenne, ha én színdarabot írnék. Egyre azon törtem a fejem, de el voltam foglalva, már akkor szolgáltam. A tizenkettő esztendőt a szolgálatban töltöttem bé, így csak lopva, hogy senki se tudja, írtam a színdarabomat. Azt nem érte fel a kobakom, hogy magam vagy mások életit írjam, hanem egyszerűen öregapó meséiből írtam. De a cimboráimnak kijelentettem, hogy írok, és ők a próbát nálam nélkül csinálják, én csak vasárnap délután vagyok szabad. A felnőttek télen csinálták, mű a legforróbb nyárban, mű szabadtéren kellett játszódjunk, nem adott senki helyet nekünk. Hát csináltunk magunk. Kis Varga Rózsiéknál játszottunk mindent. A nagy udvar, szérűvel egybe', ott hunyókáztunk, lapacsoltunk, szóval ott szabad volt. Anna néni, a Rózsi anyja, minden vasárnap délután elment táncot nézni, a szomszédba' volt a korcsma, kuglipálya. Szerette a táncot nézni. Mű

meg ott játszódhattunk, haza-hazanézett, hogy nem-e borítsuk fel a házat. Sokszor szidott, mint a bokrot, de meg se hallottuk, tudtuk, hogy csak mondja, a szíve nem olyan, mint a szája.

Nagyon-nagyon jó asszony volt, de az ura, Anti bácsi, az még százszor jobb volt! Ha a szalmát széjjelgyúrtuk, a szénában elbújtunk, mikor félbehagytuk a játékot, ő szépen rendbe rakta. Volt mit utánunk csináljon. Sokszor voltunk húszan es az udvarban, olyan apró boszorkánkák. Most, mikor én elértem azt a kort, csak gondolkozom, hogy tűrte el férfi létére azt a nagy lármát. Az soha egy szót, egy betűt nem szólt, se jót, se rosszat. Úgy viselkedtünk mind, mintha otthon lettünk [volna]. A köszönésen egyebet mű se, ő se nem mondtunk. Dolgoztatott, egész délután otthon volt, ő sohase ment sehova. Gazdaember. A nagy szerű teli buglyákkal, öt szalmakazal, tavalyelőtti szalma – hát volt nekünk hol játszódni. Az udvaron cséplőgép, Dresch-elevátor, pakkos kocsi.

Mire a színdarab elkészült, addig ki kellett nézni, hogy hol lesz a színdarab. Téglát hordtak már pénteken, szombaton, nagy volt a készüllet. Az istállóajtót, deszkát raktak, hogy az színpadnak nézzen. Hát nem volt a jószágnak hideg, mert nyár volt. Cipeltek, díszítették a színpadot, a szobaasztalt kihozták gyönyörű rózsás bársonyabrosszal, amit más asszony meg nem engedett volna, de Anna néni szemet hunyt. Nem akarta zavarni a játékunkat, nem vette észre, hogy a gyönyörű bársony, rózsás abrossza játékszer lett a mű színdarabunkban.

A szereplők: Varga Durubec Erzsébet volt a tündérkirály, a koronáját egy szalmakalapból csináltam, amelyiknek a karimája se volt, esze volt szakadva, de a gyöngyöktől, papírvirágoktól nem látszott. Ezt én szolgálat közben megcsináltam. A király öfelségének a ruhája hosszú ing volt, derekán aranypapír pántika. A királyné Király Mária, annak a ruhája egyforma volt a királyéval. Asztal mellett ültek, s tanakodtak, hogy szerezzék vissza elrabolt leányikot, akit a boszorkányok raboltak el. Az Varg'anti Erzsébet volt, a szolgáló meg Varg'anti Rózsika. El kellett menjen boszorkánországba, hogy visszalopja a királykisasszonyt. Volt három boszorkán, éppen nagy mulatozásba' kapta a szolgáló: örvendeztek a tündér-királykisasszony elrablásán.

•

Énekelve táncoltak, ugráltak a sikeren, azt énekeltek, hogy: „Fehér faszujkaverág, ne jöjj hezzám, napvilág, gyere hezzám setétbe, hadd üljek az öledbe!” Valóságos boszorkánymódon viselkedtek, az az ugrálás, hogy ők bétanolták, még engem es meglepett, az író.

Egyben én voltam a sűgő. Minden ruhámtól megfosztva, egy hosszú ingbe' kucorogtam a polyvaáztató ládába'. De az jó volt, a ruháim kellett a szereplőknek, én aműgy se látszódtam. Két ló-pokróc volt a függőny, s a csikó csengettyűje volt a csengő. Minden elékészítve, megkezddődhet a színdarab. De nézőkről elfelejtettünk gondoskodni – de még annál több lett. Éppent vasárnap délután volt, az emberek, akik a gépet pucolták, látták a nagy készülődést, hát odasorakoztak nézni. De mű nem zavartattuk magunkat, mű végeztük, amit elkezdttünk. Anna néni bífutott a korcsomába, s az asszonyoknak szólott: „Gyertek, az Úristenre kérélek, nézzétek meg, mit dolgoznak ezek a leánkák!” Hát egy csomó asszony, leány, legény, aki hírt kapott, hát jöttek. Mű elkezdttük a színdarabot, hát ment szépen, zökkenő nélkül addig, míg a boszorkányok tánca elvégződött. Szépen csinálta a három boszorkány. Akkor jött a tündérkirály szolgálója, szépen énekelte azt az éneket, amit ötödik osztályba' tanultunk, hogy: „Felleg borult az erdőre, zord vihar lesz majd belőle, zord vihar dúl a szívembe, mióta elhagytál engem.”

Annyira megtetszett a boszorkányoknak, hogy egyszerűbe' megfogadták szolgálónak, a tündér-királykisasszony mellé. „Hát tudod-e, mi lesz a fizetésed, ha jól viselkedsz? Kapsz egy láda aranyat, s ha nem, ez lesz a jutalmad” – mindegyiknél volt egy gyufásskatulya, abba' egy-egy nagy varasbéka – amit még én se tudtam, az író, a sűgő. Kinyitották a skatulyát, a békák oda belégyömöszölve, jó nagyok. Ahogy a katulya kinyílt, azok kiugráltak, először [a] bársony, rózsás asztalterítő abroszra, onnét meg velem szembe, a sűgőládjába. Lett olyan sikolytozás, én kiugrottam a sűgőládjából, akik a függőnyt tartották leeresztették a függőnyt, a női nézők elfuttak. Anna néni lekapta az asztalról a bársonyabroszt: „Azt a Szent Péterit a leánkáinak, nem esszebékázták a szép abroszom!” – s kész volt a szidás. Kész lett a színdarab, nekünk rendbe jött a szénánk, otthagytunk csapot-papot, ahogy volt, amit egy hétig tisztogattak a suflákba' [kamra, sufni],

mindent. Szegény Anti bácsinak volt dolga, míg mindent a helyire hordott, de egy árva szót se szólt, hogy vigyük vissza.

Voltunk vagy húszan, mindegyik kereste a gúnyját, hogy öltözünk fel szépen, s mennünk a nagylegénytáncba. A színdarab előtt Rózsi kihozott egy szalmatál buzalisztet s egy csomó piros papírt, amivel kifestjük magunkat. Hát előre a piros papírral kipirosítottuk magunkat, s akkor lisztvel jól kifehéřítettük az arcunkot. De Rózsi, a cseléd akkor se tetszett magának. Megvizesítette az arcát, s jó vastagon beszórta lisztvel – hát így már jó volt. Mire vége volt a színdarabnak – hát nem volt vége, de a békák annyit csináltak, hogy vége lett –, hát odasorakoztunk a kúthoz. A pirosságot könnyű volt lemosni, de a Rózsi arcán vastagra száradt a tészta. Egyre mosta, de az odaszáradt. Ki kellett volna áztatni, de nem volt üdő, mert odahallatszott a muzsikaszó, s mi es biztattuk, hogy siessen. Hát ő siettibe' odaeresztette az arcához a körmeit, minden köröm után kezdett a vér szivárogni. De az se volt baj, mentünk a nagylegéntáncba, más leánkákat kilöktek a nagy legények, de münköt sorba' szépen felkértek táncolni.

Úgy tudtunk mind táncolni, hogy soha többet nem zavartak ki a nagylegéntáncból. Körülbelül én voltam a legőregebb, s én se voltam még tizenhárom esztendő. Olyan nagyra tettük magunkat, hogy még a férjhez menni valók se voltak olyan nagyleányok. Hát eleget áskálódtak ellenünk, nem értek el semmit, csak azt, hogy még jobban táncoltattak a legények. Az nem volt elég, kezdtünk járni téli esteken a dalárdába, ott aztán, hogy pontosan jártunk, vagy hogy híre ment a színdarabunknak, a tanulni vágyásnak, hát felkaroltak. Hangpróbát csináltak, egy se volt falcs. Legtöbben a szopránt énekelték, én meg az altba' énekelttem.

Színdarabok előtt bevezetőül a dalárda énekelt. A dalárdistáknak nem kellett fizetni s a színdarabot végignézhettük, utána reggeli tánc. A színdarabosoknak volt egy külön nótá, abba' másnak nem volt szabad táncolni, de örökké több volt a férfi szereplő, így münköt elhúztak táncolni. Hát volt irigység. Mű mindenütt ott voltunk, a *Cigán Rózsi* című színdarabot mikor tanulták, hát kellett hatnyolc fiatal leány, akik az öreg cigányt csipkedték, kigúnyolták. Béválasztottak münköt, fiatal leánkákat. Jaj, jaj, volt beszéd a fa-

•

luban, de azért eljöttek megnézni, olyan jól bétanyítottak, hogy a hertelendi színdaraboknak híre ment. Sok volt a pancsovai nézőnk, Belgrádból pedig akkor még csak hajóval lehetett a Dunán közlekedni, két-három óráig jött a hajó, de megnézték a színdarabjainkat.

Alig tizennégy esztendő voltam, mán párszor mint dalárdista a színpadon, úgyhogy mire játékra került a sor, mán énekeltem, szokott voltam, és nem voltam lámpalázás. Szóval nyugodt voltam, s a játékom a kritikusok megdicsérték. Így fokozatosan belészoktam. A próbákon es voltak nézők, az előadáskor úgy éreztem, hogy így van rendjén. Hatan csipkedtük a vén cigánt, és énekeltek, hogy: „Jártál-e mán Devecserbe, ültél-e mán gerebenbe? Ugyan mért kérdi kend, hiszen úgyes tudja kend, Devecserbe gerebenbe, rózsás kertbe, cifra szűrbe, heti vásár, tollaskosár, fekete gyűrűs pipaszár.” Ezt a színjátszást sokszor meg kellett ismételni. A pancsovai színjátszó társulat meg kihirdette, hogy filmen is lehet nézni. Első héten a *Cigány Rózsit*, másik héten *A falu rosszát* és a *Sárga csikót*. Mi, dalárdisták ingyen kaptuk a jegyeket. Volt, aki nem jött el, mert a szülei nem engedték el, mert az mozi, az valami rossz volt, és oda csak rosszak jártak, s aki oda jár, az rossz. De mivel édesanyám s a testvérem is kapott jegyet, én es kaptam. Az egész család ment a moziba, hogy legyen több fogalmunk és szívesebben csináljuk a reánk bízott szerepeket.

Hát óriási sikere volt, szebb volt mint a színdarab. A színdarab vagy szobában, vagy udvaron történt, vagy a nagy kútnál, de a mozi a természetet is mutatta. Mind a három filmet megnéztük, és nagyon tetszett. Ezt a dalárdának köszönhattük. Akarta a vezetőség, hogy a nép kulturálódjon, de némelyik csökönösen ragaszkodott a múlthoz, hogy apáink se jártak, mégés éltek. Ez ugyan igaz volt, de kétfelé vált a falu népének az észjárása: így, aki járt színdarabokba, moziba – hát nem jó szemmel nézték. Nekem sikerült, mert anyóka látta mind a három filmet, s azután, ha volt jó film, akkor el szabad volt mennem, de csak háromtól ötig, hogy a rossz nyelvek ne tudják mondani, hogy este járunk a moziba. Aki oda járt, az kivételesen rossz volt, de én nem törődtem a nép szájával. Egész héten hol itt, hol ott dolgoztam, hát a vasárnap az enyém volt. Ezért nem kaptam

főbb szerepeket, csak olyan tömegjelenetekben léptem fel. Az időm nem futta tanulásra.

Ha pár szavam volt is, de ott voltam minden színdarabban. A *Felbő Klárába*’ a Katica szerepét kaptam, a *Szökött katonába*’ megint. Minden télen szebb és szebb színdarabot adtunk, s ha meghallottam, hogy Debellácson tanultak valamit, hát oda es elvitt a lábom. Ott láttam az első operettet, a *Sárga pitykés közlegént*. Azt már Debellács fizette, a karmestert, vagyis Budapestről került oda, aki betanította. Hát sokszor elég sokba került a vonatjegy az előadásé[rt], hát sokszor könyörögnöm kellett, míg elcsúsztam. Az nagyon szép volt.

A gyermekeimnek es meg volt engedve minden kulturális lépés, mind az öt játszott a színpadon és énekelt. Ezért még máig es rossz vagyok sokak szemében, amivel én nem sokat törődök. Ötszáz dalt, éneket vagy slágert tudok dalolni. Hamar tanultam, egy-két hallás után már ment. Egy lakodalomba’ még öt-hat dalt is tanultam, így összegyűlt, a fejembe’ el van raktározva. Szeretek énekelni erőst, de másokat hallgatni es. Ha van valami előadás, ott szeretek lenni. Az uramval megkaptuk egymást, ebből a szempontból erőst összeillünk: táncolni, mulatni, társaságba járni – ezt szeressük mind a ketten.

*

[Külön franciakockás ív első páros oldalán – az alján sérült lapnak az első oldalán – nótaszöveg-, valamint az alábbi mondatoktörések.]

Ezt még Debellácson tanultam: „Aleluja meghótt a Gyurka / Eltemették békájukba, / kipállott seggejuka.”

„Jár a kosár, mi jár benne? Aranyalma, aranykalász, neked adom Hodi Misát.” Ezt háromszor ismételték, de mind a háromszor más fiú nevét, amit sohse hallottam azelőtt. Akkor kérdi: „Kit teszel a tűzbe? (...) [...] teszel az ágyba?” Természetes egynek maradni kellett, azt tettem az ágyba. Fene tudja! Kicsi voltam, ők is kicsik, de azért kinevettek, én meg szégyelltem magam. Akárhogy hívtak, én

•

sohse játszódtam többet a „jár a kosár”-t, csak mint néző, s többiek ezért is kikacagtak.

[Rang a labda]

Ezt nem lehet elvitatni: ahogy hazajöttünk lakni, két falu gyermeke lettem. Hiába volt sok pajtás, visszavágytam Debellácsra. A mű kicsi házunk még szebb lett, húzott a szívem: csak haza, haza! Pedig itt játszhattam körömszakadásig.

Voltak nagyobb lányok, okosabbak, hét hájjal megkent lármafák. Olyan játékokat tanultam, hogy azt csak még a felnőttek is elbámulhatták volna, ha egyáltalán törődtek volna a gyermeksereggel. Ki törődött velünk! Ha éppen evés ideje volt, egyik-másikot hazakiáltották enni, a többi maradt. Hát ott volt nálunknál a megállj, onnét mentek haza, hogy tíz perc múlva oda jöjjenek vissza. Csak azt nem értem, hogy volt türelmük arra a nagy lármára felnőtteknek. Igaz, az asszonyok szóttek-fontak, székely varrottast varrtak. Ehhez mindenhez csend kellett, így az utcalármával nem törődtek. Az [a] nagy por! Sokszor nem láttunk a portól. Egy hosszú ingecske rajtunk, egy kocsánszálót a lábunk közti kaptunk – az volt a ló –: ki jobban tudott porozni. Hát ezt, ha észrevették, ezért az ostorval megindították a bandát.

Elillantunk, de később jobbra fordultunk, nem húztunk ujjat a nagyokkal. Akkor meg elkezdett mindenki a saját tengelye körül forogni. Énekelve mondtuk (de általában mindent énekeltünk, és én kitűnő tanuló lettem a játékban): „Szédi buda bácsi, nem kell nekem kácsi, egye meg a bácsi.” Hát vége-hossza nem volt a ricsajnak. Jött egy a libák közti, azt mondja: „Cibaracka bíró!” Aki kitalálta, az a bíró. A sáncok ki voltak minden ház előtt ásva, hogy esős napokon a sáncba húzódjon a víz, így a sánc volt a bíró háza. Egy húsz játékos – hát ebből fogjon meg, ha tud, egyet, hogy az legyen a bíró. De a bíró, míg egyet kergetett, a bíró házában mindent csináltak. De a bírónak védni kellett a házát, senkit meg nem tűrt. Mihelyt a sáncba visszaért, ugráltak ki a sáncból, nehogy ő kelljen legyen a bíró. Hát megtanultunk ügyesen ugrálni.

Akkor sorba álltunk – olyan sor volt, mint a lénia –, meneteltünk: „Száz liba egy sorban...” Egynek eszibe jutott a rendet elrontani („Elöl isten, közből király, hátul jó egy lombos cigán”). Isten s király mindenki akart lenni, de lombos [lompos] cigán, a még senki. Senki nem vállalta, hogy ő volt az utolsó, de valakinek lenni kell. De hogy a jó futókkal es ki legyen babrálva, egy elkiáltja magát: „Elöl úr, szarban túr!” Hát ezt még úgyse... Lett olyan kavarodás: most meg ne első lenni! Estünk eleget, mert sohse tudtuk, hogy melyiknek jut eszibe, mikor mondja valaki, de arra számot tartottunk, így egymást a nagy szorgalomban elüttük. Akkor, aki földön ült, az ott es maradt, aki állott, keresett magának párt. Egy göröngyöt vagy vessződarabot vagy papírt, kinek mi keze ügyibe került, azt fogta, s ledobta a földön ülőnek, s azt mondja: „Add fel, szolgálám, a korsót!” Még százszor es elkérte a korsót, s [a] szolgáló örökké feladta addig, míg az uraságot át nem vette a szolgáló, s ameddig belé nem untak. Érdekes, hogy egyik se ragaszkodott az urasághoz vagy a szolgálóhoz.

Akkor meg: „Ki lopta el baltát?” Hát ezek ártatlan játékoskák voltak, amit napjában sokszor eljátszottunk. Egymást megfogtuk párosként, egynek nem volt szabad párja legyen. Futunk egymáshoz, karjába kapaszkodtunk, avval a másikhoz. Állandóan énekeltek, gyorsan: „Ki lopta el baltát, ki lopta el baltát?” Egyszer csak elhallgattunk, s mind leguggoltunk. Csak akinek nem volt párja, az volt a balta. De az meg es futamodott, amerre szabad volt az út. De végül is a balta fizetett reá, mert mikor utolértük, mindegyik csípett egyet rajta, vagy a haját húzta. Mikor jól kikapkodtuk, újra kezdtük előlről. Sohse lehetett tudni, hogy ki lesz a balta.

Elég hosszú ruha volt a divat, csak éppen lábunk feje látszott ki a hosszú ing alól. Volt, akinek rokolyája es volt. Elmentünk a sánkra csihányért [csalánért]. De ugyan össze kellett keresni egy marok csihánt, mert tavasszal majd minden házban volt pipecske [kiscsirke, csibe], s gazdasszonnak gondja volt, hogy a darába csihánt vágjon, mert jobban fejlődtek a pipék. De nekünk es kellett, mert a „csóré báránkákat” nem lehetett csihán nélkül kihajtani.

Hát eszejártuk a falu végén a határsáncot csihányért. Akkor visszajöttünk, mert nálunknál volt a megállj. Akkor csináltunk

•

egy jó nagy kört, a rokolyacskánkot felhúztuk térgyig, borzasztóan mutogattuk, hogy itt a csóré báránka. A középen volt a hajtogató. Neki es csak szabad kézzel volt szabad megfogni. Ahol látta legmagasabban a rokolyát felhúzva, odaugrott, kezdte csapkodni, ahol érte. Mindegyik lekucorodott, a lábát takarta – de a kezit nem tudta eltakarni: ha a láb nem kapott, kapott a kéz. De harag, az nem volt szabad, mert a csóré báránkát ki kellett hajtogatni. Hát mindenkinek kijutott személyválogatás nélkül a csihánból, ahol érte. Az biza elég jól süttött, viszketett, sokszor nyálozgattuk, tapogattuk, amíg a tüze meg nem szűnt; s hogy el ne sírjuk magunkot, inkább énekszóra kerültünk („Csihán csípte, kutya marta, Orbán gyógyította”), és biztosak voltunk, hogy meggyógyul. Ki kicsibbet kapott, annak Orbán hamar meggyógyította – a másik, a’ még sokáig tapogatta a csihánval megvert lábát vagy kezit. De ezt önként vállalta mindegyik, nem volt, aki kiállt a sorból. Ezen mindenki keresztülment. De ez is játék volt.

Játszottuk a hosszú ugrást: ki hosszabbat ugrott, azt jegyeztük. De sokszor egy-egy araszval a bíró hosszabbat írt – hát akkor fellázadt mindenki, letettük a bírót, másikat választottunk. Az se volt különb: a testvéreinek többet rajzolt a porba. De mán a magasugrásnál nem ment a csalás! Fától fáig kötöt köttünk. Ha nem tudta átugrani, elszakadt. Vagy elesett. Eleget erőlködtünk, mindegyik nekiment a legmagasabbnak; az aztán nem soknak sikerült. De az aztán elismert magasugró volt.

De akkor jött a fára mászás. Kiválasztottunk egy olyan fát, amit két kézzel át lehet érni. „Na, ki tud fára mászni?” Hát az aznapra elég volt, mert sokan voltunk, s mindegyik sorba kellett jöjjön. De az nem soknak sikerült – úgy is akartuk, hogy ne sikerüljön: körülfogtuk a fát, mindegyik az ő hangján mondta: „Mássz, kicsike, csússz vissza!” Ezt szakadatlan mondtuk addig, míg el nem kacagta magát. Ha egyszer elkacagta magát, ott mán vége volt, hogy felmásszon a fára.

Aztán hintát köttünk egy kiálló ágra. Mindenki elsőnek akart felülni. Egyik kötelet vagy láncot szerzett, a másik felkötötte, harmadik: az ő házuk előtt van a fa; a másik – erősebb... Így hát sorsoltunk. Ujjal mutattuk az eredményt („Két kakas összenéz, kérdi tőle, mit

emészt. Tücsköt, bogarat, mindenféle szamarat”): lerakott mindegyik két ujját a másik térdére. De annyi ujj volt, hogy se szere, se száma. De minden keze ujjára rea kellett mutatni, nem volt személyválogatás. „Pad alatt patkó, hátán Lackó; Ciber, liber, négy lábon jár; Kis utcában süt a nap, beharangozott a pap. Gyertek, fiúk, iskolába, öltözzetek papruhában, ec-pecc, kimehetsz, holnap délre bejöhetsz; Egyedem-begyedem, kallantyú, nem vagyok én félnyakú. Csak vagyok, csak vagyok isten kovácskája, Szent Pál lovát patkolom, sárga szeggel szegelem. Irmán, fodormán, hajtsd ki innét Sütő Péter Pál; Egyedem-begyedem, tengertánc, hajdú sógor, mit kívánsz? Nem kívánok egyebet, csak egy darab kenyeret; Pestre ment egy hintó, benne ült egy ringyó. Hej, ringyó, ropogó, fehérvári bugyogó, bugyburutty!” – ezt amíg az utolsó ujjacska is elfogyott (mert minden versecske végén az ujját elvette az utolsó). Az ült elsőnek a hintára. Hintáztunk estig. De annyin voltunk, hogy nem jött mindegyik sorba.

Máskor meg laptáztunk. De bé kellett szerezni a laptát. Hát ez tavasszal volt lehetséges, mert tavasszal hányja el a szőrétehen s a ló. Mikor pucolták, kefélték a szőrt, esszeszedték, akiknek lovak vagy tehenyek volt – jó sok szőrt összegyűjtöttek. Csináltak egy kicsi, terebuzaszem nagyságú laptát, akkor megvizésítették, tenyerükben állandóan nagyobbították, amekkora laptát akartak, de jó keményre. Akkor spárgával eszevissza kötözték, olyan keményre, hogy ha odavágták haragból a laptát, hát fáj is.

De a gazdagabbaknak mindenre jutott. Vettek a városból szálllaptát. Hát az valóságos vagyon volt! Csak az játszhatott vele, akinek hagyta a gazdája. A szegényebbek csak fájós szívvel kísérték a szemükkal, a lapta hova, merre repül.

Én nem álmodtam, hogy valaha laptám lesz. Hát így leccseztünk. Hátba, vagy hezzáértünk a másikhoz, kiáltottuk, hogy „Leccs, s futunk!” Akit a leccs megütött, az volt leccs. Mán futott, hogy valakit érjen utol, hogy ne ő maradjon a leccs. Hát feltaláltuk magunkot.

Egyszer egy tavasszal Domokos néni vett selyemhernyót. Egy egész katulyával – de az olyan kicsi volt, hogy egy irkalapon elfért. Néni meg bízott, hogy felöltözteti a gyermekeit a jövő télre a gubók árából. Én még nem láttam selyemhernyót. Hát kisebbek voltak a

•

hangyánál. Nem kellett, csak egy marok eperfalapi [eperfalevél] egy ételre. „Rózi, hozzál egy marok lapit!” Máskor Erzsit küldte. Én meg kisompolyogtam, s hogy nézhessem, szedtem lapit. Mire észrevették, mán vittem. Néni nem szerette, ha nézték, azt mondta: „Megigízitek!” Egy tojást tett közéjük, azt nézzék, s akkor nem igízik meg. De abból a kicsi hernyókból olyan sok lett, hogy mire az első kialakult, mán egy asztallap teli volt. Én mindennap hűségesen vittem a lapit, csak láthassam a hernyókat. De minden alvás után levedlett a bőrük – akkor tisztába kellett tenni, vagyis válogatni. Olyankor sok kellett, de volt sok eperfa. De sok volt a faluban a hernyó, elhajtották a szomszédok a lapisedőket. Mindenkinek volt valakije, akinek tartogatta a lapit, úgyhogy az országutakra kellett menni szedni. De akkor minden évésre kellett egy nagy zsák lapi. Háromszor-négyszer etettek naponta. De mikor a négyet kialakulták, akkor asszony, ember, gyermekek, ki csak fára tudott mászni, mindenki csak vette a zsákot: ment lapit szedni.

Hat hét alatt fel kellett menjenek (ez azt jelentette, hogy begubóztak). Hát én gubót segítem a szalmáról. Nyárfaágakat, seprűfüvet raktak nekik, hogy legyen, ahova a gubót rakják. Nyolc napig dolgoztak, ontották magukból a selymet; és akkor bábbá alakultak. Akkor a selyemgyár megindult. Szedték, vagyis vették a gubót, és bizonyos forróságban megfűttek a bábok. Csak amit kiválasztottak magnak jövőre, azt hagyták meg. A bábból pillangó lett, és mindegyik párt keresett magának. Minden párt külön zacskóba tettek, kitojta magát a tojó, és akkor elpusztult.

Domokos néni elvitte, eladta a gubót, számításán felül kapott. Vett mind a két kisebb lányának, Erzsinek, Rózsának egy-egy széllaptát, hogy ne könnyörögjenek egymásnak, legyen mind a kettőnek. De vett nekem is ajándékba! Igaz, hogy reádolgoztam, mert hűségesen szedtem a lapit. Én voltam a világ legboldogabbja! Ez volt az első ajándék és utolsó. Mikor az iskolába vittem, egyszerre nem nézték a szegényes rongyot rajtam, egyenlő lettem az osztálytársaimval. Mindegyik kereste a kedvem, s akkor vettem észre, hogy mit jelent gazdagnak lenni. Egyszerre megváltozott mindegyik, akinek nem volt laptája.

[Más gyermekjátékaink]

De azzal se lehetett örökké játszódni. Az iskolában, a szünidőben állandóan játszottunk. A nagyobbaktól tanultuk az ének szövegét, a kottáját. Mindegyik szerette a játékot, de énekelve.

„Szembe, körbe, sötétbe, Rózsika van a körben. Majd küldünk egy felváltót, ki elvégzi a játszást.” Körbe álltunk. A kör közepébe bekötött szemmel állt Rózsika vagy ahogy hívták. Mikor elhallgatunk, egy közülünk elkukkantotta magát. Ha megismerte, mondta a nevét. Akkor újra énekeltük, hogy „Eltalálta, eltalálta a nevét, elismerte, elismerte a helyét. Szembe, körbe, sötétbe, Rózsika van a körbe”. Majd küldünk egy felváltót, ki elvégzi a játékot. Kukk!” S nem találta el, akkor úgy énekeltük, hogy „Nem találta, nem találta a nevét, nem ismerte, nem ismerte a helyét” stb.

Akkor megent körbe álltunk, összefogódtunk. Egy a körben, egy meg kívül: bent a galamb, kívül a sas. „Nyissuk ki a galambházat – a kezünket közben fölemeltük, hogy a galamb kiszálljon –, hogy a kigalamb kiszálljon. Szálljon ki a sík mezőre, ottan talál legelőre.” Akkor a galamb kiszaladt, a sas üldözőbe vette. Ha elfogta, akkor ő lett a galamb, egy másik a sas, de ha vissza sikerült a körbe futni, akkor leeresztettük a kezünket, beeresztettük, a sasnak nem volt joga többet. Míg ők kergették egymást (vagyis a sas), addig énekeltük. De hogyha a sas üldözi, hamar be kell bocsájtani: „Gyere haza, kigalambom, buzaszemet kapsz majd itthon.”

„Vadkacsa fürdik fekete tóba, anyjához készül Lengyelországba. Aranyos a háta, ezüstös a lába, fordulj ki, fordulj, aranyos kis lányka!” És [a] körből mindig kifelé fordul egy kislány. Ezeket a játékokat csak kislányok játsszák. Körbe állnak, kézen fogódnak, egy kislány megy a kör körül, és éneklük mind: „Hol jársz, hol kelsz, nagy Erzsébet asszony? Itt járok, itt járok, szép lányokat keresek. Szabadkai piacon almát árul egy asszony. Ettem is belőle, vettem is belőle, nagyon jóízű volt, most már evvel elmehetünk – egyet kivesz a körből –, soha vissza nem jöhetünk. Apátoknak, anyátoknak sárga sarkantyúja, lánytoknak, legénteknek gyöngyös koszorúja.” Éppen az előbbihez hasonlóan játsszák: „Hova jártál,

•

Szent Erzsébet, innen-onnan aluja? Lányt jöttem kéretni, szebbiket, jobbikat, karcsú magasabbikat. A mi lányunk nem eladó, csak a házba illandó, csak házba illandó. Ki se merjük bocsájtani száz aranygyűrű nélkül, száz aranygyűrű nélkül. Egy hintóban hat ló legyen, mind a hat ló szerény legyen. Kar kezembe, Mária lányunk, apátoknak, anyátoknak sárga sarkantyúja, lánytoknak, legényteknek gyöngyös koszorúja.”

Ebben a játékban is körbe állnak, összefogódnak. Egy a körbe. „Érik a meggyfa, hajlik az ága. Alatta vagyon barna kislányka. Kapd bé, szüvem, kapd bé, akit szeretsz, kapd bé.” Egyet elkap, avval körbe forog, de akit bekap, az lesz a következő játékban a körben. „Ezt szeretem, ezt kedvelem, ez az én édes kedvesem. Ha pendülne, pendülne, cérna volna, selyem volna, mégis kifordulna.” „Ég a gyertya, ha meggyújtják, mikor a szép táncot járják. Járjad, járjad, jó kislány, hadd dobogjon ez az utca. Állj ki most!” Ezt ugyanúgy, mint az előző játék: összefogódnak egy a körben. „A szénának, szénának, széna szakadéka. Benne forog kis menyecske, egyem-begyem be futja, paripát forgatja. Ne híjhatok engem zsidó Ilonának, csak híjhatok engem Rózsa Ilonának. Zsinárom, zsinárom, a tavaszi kecske, csörögő menyecske. Zöld paradicsom, lilium, jól tudod, rózsám elhagyom. Zsinárom, zsinárom, a tavaszi kecske, csörögő menyecske, ugorj ki belőle!” Ezt is az előbbihez hasonlóan kell játszódni. „A szénának, szénának, széna szakadéka. Benne forog kis menyecske, nyújt, nyújt fonalat, a nyálával nyálazza, a begyével begyezi. Egyem-begyem, jó barátom, ölelj, akit szeretsz. Ezt szeretem, ezt kedvelem, ez az én édes kedvesem. Cidrom-bodrom, sárga bodrom, cidrom-bodrom, sárga bodrom.” Ebben a játékban csak körbe állnak, kezet nem fognak. „Ádámnak volt két fia. Se nem ettek, se nem ittak. Mindig úgy tettek, mint én: fejeikkel »büz, büz, büz«, lábaikkal »düz, düz, düz«, tenyerükkel »taps, taps, taps«.”

Ezt a játékot szépen, érdekesen játszottuk. Egy lekucorodott. A rokolyáját felhúzták, mindenki egy kézzel fogta. Egy kerülte őket, és énekelték: „Cim-cim drálom, trombitálom, trálászon trálom, medve zuzálom, álom, bálom, petruzsálom, hap csuldi kalácsom.” Minden ének után egyet maga után húzott. Mikor az utolsó volt, annak

megfogta a kezit, kérdezte: „Ki holt meg?” Másik mondja: „Papné leánya.” „Hány órakeremetik?” „Fél tizenkettő.” Akkor mindenki mondja és fogja, mozgassák, meg leboncsák a földre, hogy elessen. Közben mondják: „Bimm-bamm, bimm-bamm.” Akkor elfut mind-egyik. Az meg a legközelebbet kergeti. Addig a többinek van ideje visszafutni oda, ahol ült vagy kucorgott a cim-cim drálom.

Akkor jön a *Bújj, bújj, zöld ág!* Párosával bújnak a páros kéz alatt: „Bújj, bújj, zöld ág, zöld levelecske, nyitva van az aranykapu, csak bújzatok rajta!” Ugyanígy játsszák, hogy „Új a csizmám, most vették, most fényes a sarka, azért vették azt nekem, hogy ugráljak rajta. Bújj, bújj, zöld ág...” stb. Akkor megint körbe állnak. Mind-egyik előtt áll a párja. Egy a kör körül járva énekel: „Beültettem kiskertemet a tavasszal, rózsá-, szegfű-, liliommal s szép virággal. Ki is nyíltak egyenként, el szeretném adni mind, de most mindjárt.” Aki körbejár, az megáll, az eladónak megfogja a kezit, és énekelve mondja: „Én megveszem virágodat, ha eladod, ha az árát te magad is nem sokallod. Versenyfutás az ára, uccu, fussunk utána, de most mindjárt.”

Akkor a másik játékba' leülnek sorban a flaszter szélire. Egy áll az egyik fánál, áll az angyal a másik fánál. Az ördög fél lábon ugrálva odamegy, aki áll, ahhoz. Persze azelőtt már súgott mindegyiknek, aki ült, egy virágnevet, azt kellett kitalálni. Odaugrált, megállt, mondja: „Cim-cim, bumm-bumm, aranyos, gyémántos – gyöngyvirág.” Ha nem volt az a virág, akkor azt mondta: „Kiszárad a kertből.” Visszasántikált a helyire. Akkor jött másik. Az ördög, persze az ördöghöz egy se akart menni. Addig találgatták, hogy az utolsót is eltalálták. Egyik az angyalcsoport, s akkor az ördögcsoport. A súgó meg köztük húzott egy vonást, ő vigyázott a rendre. Sorban, egymás derekát fogva – most már nem számított, hogy ki ördög, ki az angyal, hanem melyik erősebb – az angyal összefogódott az ördöggel: mindegyik csapat azon volt, hogy vonalon áthúzza. A végén vagy mind ördög lett, vagy angyal.

A következő játék: a falhoz sorakoztak, a hátukat a falhoz vették, a gazda állandóan mérte, hány méter selyme van, a vevő meg el-ellopott egyet, már mind ellopta. Odaálltak a fa mellé. Mikor az utolsót is ellopta, akkor ment a gazda keresni, s azt mondja: „Mi csörög a

hiba [hiuba]?” „Dió.” „Na, ha dió, gyertek, méterjeim, tépázzuk meg a tolvajt!” De az mán egérutat kapott. Olyan futás volt, hogy döngött belé az utca. Mikor megfogták, jól megcsipkedték.

A[z tán] *libáztunk*. Volt a gazdasszony, két fánál két farkas, a libák a legelőn. De hazafelé a farkasok közt kell hazamenni. A farkasok egyet-egyet elfogtak, folyton kicsibb lett a libacsapat. A gazdasszony kikiált: „Gyertek haza, libáim!” „Nem merünk.” „Mitől félsz?” „Farkastól.” „Hol van?” „Híd alatt.” „Mit csinál?” „Mosdik.” „Mibe törülközik?” „Lombos kutya farkába.” „Gyertek haza, libáim!” Akkor hazafut, akit el nem fognak a farkasok. Ez így megy addig, míg elfogy az utolsó liba.

A *szitázást* is nagyon szerettük. Párjával összefogódtak a szita elől tíz lépésre, háttal a csapatnak elkiáltotta magát: „Szitát!” Akkor az utolsó pár meg kellett kerülnie a szitát. Az meg kileste; amelyiket gondolta, hogy meg tudja fogni, azt kergette. Itt igen jó futók játszottak.

Aztán jött a *hirizés*. Itt öten játszottak. A macska a középben, tőle balra kettő, a másik kettő jobbra. Párt kellett cserélni. A macska elkiáltotta magát: „Hirivel!” Akkor futtak, hogy párt fogjanak – de a középben a macska. Ha elfogott egyet, aki pár nélkül maradt, az lett a macska. Ugyanezt a játékot játszódtuk, két macska volt. Itt az volt a különbség, hogy mind a két macska egyet kellett megfogni. Ha egyik macska fogta, de a párja odaért a másik macskánál hamarabb, akkor tovább ők voltak a macskák. Ugyanezt játszódtuk négy macskával. De ehhez mán nagyon jó futó kellett legyen mind a nyolc játékos, aki bízik magában, hogy ő a legjobb futó. Egy közepes futóról szó se lehetett, mert mind a négy macska meg kellett fogja a menekülőt. Ha egy nem ért oda, maradtak tovább macskának. De ez nézők nélkül nem létezett. Olyan futás, hogy még a sportversenyt is megnyerték volna. De sikoltás, kiabálás...! Mindegyik akart fogni, viszont a másik – egy pár szembe futták, de a macskák kiszemelték, hogy melyik után fusson mind a négy; de azt suttogták – csel is volt, csapda –, tették magukat, hogy az után futnak, közben, amelyik nem gondolta, azt fogták meg. Ez a játék próbára tette a csapat erejét, ügyességét, hogy találták fel magukat. Itt a felnőttek kiültek a kapuba, egész

délután nézték. Ezt csak vasárnap délután játszottuk, ugyancsak a nagybőjtben, húsvét előtt, ha száraz idő volt. Ha hideg volt, nem számított, még akkor se, ha fújtak a nagybőjti szelek. Úgyis lekerült rólunk a kabát vagy a nagykendő. Úgy kimelegedtünk, hogy nyáron se jobban.

Akkor játszottuk, hogy *Üsd a harmadikot!* Körbe álltunk párjával, de a párunk előttünk állt. A vállára tettük a kezünket. A körön kívül egyiknél egy elég jó bogos korbács: öt-hat zsebkendőt összebogoztunk; az bizony jól működött. Akit elért, az nem várta, hogy másodszor is kapjon. Az első futó, akit kergetett, mikor beállt valamelyik elé, (...) a zsebkendő, az ütte a harmadikot, aki nem várta meg, hogy kapjon – ahogy tudott, futott. Ha elérte, akkor átadta a zsebkendőt, s az kergette tovább.

Akkor volt egy hasonló játék, ott kettő volt egymás előtt. Énekeltek: „Jön a róka, ne nézz hátra, tüzet viszen a markában. Meg ne fordulj, szépen állj, mert a korbács közel jár.” Akkor egyet kiválasztott, azt megütte. Az meg esze nélkül futott körbe, beugrott a párja elé, s akkor a párja kapta el a tüzet. Így ment a cserélkezés.

Akkor játszottuk, hogy *Ipintika, pántika*. Ezt tulajdonképpen négyen játszották, de ha húszan voltak is, mind játszottak. A húsznak nem volt más dolga, csak kacagni vagy az arcát fintorítani. Egynek a két kezét megfogta kétfelől, a negyedik meg az ujjával majdnem az orrát érte. De nem volt szabad odaérjen, csak nagyon közel járt az ujjá, s mondta: „Ipintike, pántika, ma mit ettél? Szart ettél, tyúkszaros pogácsát süttél.” Ha elmosolyodott, akkor kiállt: ő kész. Jött a másik helyette. De ha komoly maradt, akkor a játék ment tovább. Megfogták a kezét, előre-hátra rángatták énekelve, hogy „Gyér, szita, gyakor szita, nézz az égre, tőpj a földre!” Ezt mondták többször, hogy a többi tudja az arcukat fintorgatni, hogy kacagja el magát. Ha elkacagta, akkor úgy mondták: „Gyér szita, gyakor szita, nézz az égre, tőpj a földre, zurr bé pokolba!” Avval bérepítették [a] pokolba. De ha nem kacagta el magát, akkor úgy mondták: „Gyér szita, gyakor szita, nézz az égre, tőpj a földre, zurr bé mennyországba!” Ez kicsinek sikerült, s akinek sikerült, borzasztó büszke volt. Ez így ment, míg mindenki sorba jött.

•

Akkor jött az *Ádám–Éva*. Ezt mindenki maga magán csinálta. A homlokára tette az ujját, akkor az orrára, akkor az ajakára, utoljára a szájába. A homlokára mikor tette: „Ádám”; az orrára „Éva”; az ajakára: „Ábra-”; a szájába: „-hám”. Akkor újra a homlokára („Meleg”); az orrán („cipó”); az ajakán („ide”); a szájába („hamm”).

Ebben a játékban nem volt szabad beszélni. Ki kellett tartani, akármilyen beszélgethetnékje volt. Egy mondta a mondókát, a többi meg rettentően akart hallgatni, s komoly lenni. „Csirip, csirip, pad alatt, macska csinál ágy alatt, kinek látszik fehér foga, bíró veszi hasznát. Bíró vagyok, Balázs vagyok, nekem se szabad belékottyantani. Aki belékottyant, megeszti a világ kutya-, macskaelemózsiáját!” Akkor figyelték, hogy melyik nem tud komoly maradni, ki kacag, arra ujjval mutattak. Mindenféle grimaszt csináltak, míg valamelyik megszólalt. Akkor az zálogot kellett adjon, amíg némelyiknek már három záloga is volt. Akkor kettő összesűgött, hogy mire van ítélve. Háromféle volt a feltétel: ugatás vagy ugrálás, vagy csókot kellett adjon, akit mondtak, annak. A zálogot hátulról megfogta – de ezt senki se tudta, hogy kié: „Akinek a záloga a kezemben van, mire ítéletek: ugasson vagy ugráljon, vagy a szomszédját megcsókolja?” Hát amire ítélték, itt nem volt kibúvó. Akkor a következő zálogot vette, arra másik három kérdést tettek. Így némelyik maga magát ítélte el.

Akkor szemkötőztünk: egynek béköttük a szemét, úgy kellett fogjon valakit maga helyett. Kellott figyeljen a dobogásra. „Búzárt vittem a malomba, mind azt mondják, kukorica, rizskása, gyöngykása...” Összefogtuk a kezünket hátulról ketten, mikor mondtuk „rizskása”, kifordultunk – mikor mondtuk „gyöngykása”, visszafordultunk. Különben sétálva mentünk. Sorba – vagy jobban mondva körbe – jártunk énekelve: „Jaj, de híres város ez a Párizs, franciául beszél a számár is. Nem beszél ott magyarul sem a kocsis, sem az úr, csak mi ketten.”

A vadkacsát ugyanígy játszottuk, de a végén fordult minden dal végén egy, amíg elfogyott az utolsó: „Vadkacsa fürdik fekete tóban, anyjához készül Lengyelországba. Aranyos a háta, ezüstös a lába, fordulj ki, fordulj ki, aranyos kislányka!”

Leültünk sorba *kicsi gyűrűzni*. Volt papír a keziben, sorba ment, akinél volt a kicsi gyűrű. Mindegyiknek a kezibe tette az ő saját kezét, de úgy, mintha tényleg a kezibe tette volna. A másik meg mellette figyelte, hogy melyiknek adta a kicsi gyűrűt. Azt kellett mondja: „Ne, neked es kicsi gyűrű, dugd el jól!” Ezt ahányan játszottuk, mindegyiknek mondta. Mikor végigért, a másik keresni kezdte, de a következő szavakkal: „Itt a pipa, itt füstöl, ettől kérem, ez adja!”

Ezt a játékot közösen fiúk és lányok játszottuk: sorba fogódzott tíz-tíz gyermek, de volt több is, az utcát keresztbe fogtuk, egymással szembe álltunk, egymás kezét erősen fogtuk. Az egyik sorból elkiáltotta magát egy: „Király, király, adj katonát!” A másik csoport visszakiabálta: „Nem adok!” „Ha nem adsz, hát kiküldöm az ágyúgolyót!” Akkor egyet kiválasztottak, amelyiket gondolták, hogy elég erős, elszakítja a kezeket – és akkor az ő csapata eggyel szaporodik. De ha nem tudott vinni, akkor utánakiáltották, hogy „Eridj, szopjál még egy kicsit!” Sokszor egymásra hulltak, de akkor se tudott vinni. Másik meg olyan erővel nekifutott, hogy mán előre elengedték a kezeket, s akkor nagy bölcsen magával vitt egyet. Az egyik csapat fogyott, a másik szaporodott, ahogy az ágyúgolyónak sikerült.

Ezeket a játékokat mind-mind 1918 után tanultam. Sokat voltam gyermekek közt, úgyszólván velük nőttem. Szerettem őket. Ők töltötték be egész napom. Vidámak, daloló jókedvűek voltunk mind. De megesett, hogy valamelyik elrontotta a játékot, veszekedéssé fajult a dolog. De nem verekedtünk soha. Csak nyelvünk, az éles volt: akinek a nevével jól lehetett csufolkodni... Például „Ádám – ördög ül a hátán!” Istvánal: „Istán-Pistán, báránláb.” „Rózsi, Rózsi, rossz kocsi, bolond, aki megveszi.” „Anna, bánna, vaskanna.” „Mári-bári, kalári.” „Erzsi-berzsi, büdös bögre.” „János – álmos.” „Marci, a vén macskát hajtsd ki!” „Lajos, a fara olajos.” „Béla, Béla, zupposcka, beleült a hamuba, egyik fele elégett, úgy kellett, úgy kellett, mért ült belé a hamuba!” Minden névre kaptunk csúfolódó nevet, sokat közülük el se bírná a papír, így hát, hogy meg ne szégyellje magát, hát nem írom rá. „Sándor, kis kutyaival táncol.” „Lidi-pidi” – ez kutyanév volt. „Jóska, kell-e sóska?”

[A gyermekáldás körül]

István, Lajos, Marci, Jóska, Mária, Rózsi, Anna, Erzszi – négy férfinév, négy női név, amelyek közül minden házban volt egy. Ezek voltak a legkedvesebb, legelterjedtebb nevek. A mi házunk a 367-es házszámot viselte, de e nyolc névből minden házban volt egy. Volt olyan család, ahol mind a nyolc név volt. Egy fél század elteltével alig keresztelnek ebből a nevekből. Most minden gyermek Ica (illetve Ilona), Eszti, Irén, Ibi, vagyis Ibolyka. A férfinevek: Sándor (Sanyi), Tibor (Tibi), Károly (Karcsi), György (Gyuri). Most a csufolkodás sem divat. Művelődnek a gyermekek is, vagy jobban mondva megvan minden kényelem. Legtöbb helyen apa, anya dolgozik, s a gyermekek nincsenek rászorulva, hogy kenyeret meg epret egyenek...

Minden ház előtt eperfa volt, azt ingyen lehetett enni. Most még azt is szedik mind ki: nem kell többet az eperpálinka, és nem iszik úgy a nép.

Akkor, a régi világban két báb[a]asszonya volt a falunak. Német mind a kettő, de a magyar szót tökéletesen beszélte, és csúfolódva mondta, hogy eperszedéstől kilenc hónapra nem győzik a gyermekeket fereszteni, annyi van. Volt is: nyolc-tíz minden házban, sőt sok helyen tízen felül. De ahogy szaporodott a gyermek, a föld nem tartott lépést, az csak annyi maradt, sőt még el is úszott egy-egy darab. Így a nép falunkban, jobban mondva a magyarság leszegényedett. A rétet minden esztendőben elvitte a víz, vagyis a termést, de a jókedvet nem vitte el. A nyomorúságot is jó néven vették, mert ahonnét idetelepedtek, az ott még rosszabb volt. Egy-egy keresztelést vagy lakodalmat csináltak – ott aztán borban az igazság, hát ott durrant ki a jókedv.

A keresztelésen kezdeném a jókedvet. Hát ahol az öt jóllakik, a hatodiknak es jut. Nem féltek a gyermekáldástól: hát ha lettek, hát ettek. Egyszer jobban, máskor szűkebben. Sok babonát is tartottak. De azt inkább a tanulni vágyók keltették, s ügyesen babonamóddal tanítgatták egymást, hogy nehogy megsértődjenek: ezek a babonák jól beváltak. Az iskolázatlan nép tudta zabolázni a rászorultakat. A fiatal asszonyka nem sokat törődött, hogy ő most babát vár. Így

van az rendjén, férjhez megy, és gyermek lesz. Azt szokták mondani: hamarabb jó egy gyermek, mint egy új rokolya. Ez legtöbbször igaz is volt, a gyermek megszületett, s nem jutott rokolyára, mert mindennap másra kellett az a kicsi pénz, amit valahonnét oda sodort a sorsa. Hát a pénz az egy vándor, aki állandóan vándorol.

De az újszülött egészségére inni kellett. Ha valaki visszautasította volna, hát egyenesen bűn lett volna. De olyan rigmusokat mondtak...! Fogták a pohárt, ki okosabb volt, az aztán úgy megáldotta, ha fele beteljesedett volna, az is jó lett volna. A kicsi babát még saját édesanyja se volt szabad néznie vagy elbámuljon benne, mert megigízi. S ha síró volt a baba, hát vették a vizet, kilenc gyufaszálat félig elégetve a vízbe dobtak. Ha a víz fenekére leszállt, a gyermek meg volt igízve. Imádkoztak és keresztet vettek a vízre, avval mosták a szívecske körül, [a] két kezecskét, a két lábacska. Ha az nem segített, elfújták a fejit. Hát hogy mit mondtak, ezt nem sikerült megtudni, ez titok maradt számomra, elvitték a sírba. De azt láttam, hogy a homlokához ért a szája, és imitálta, félrefordulva a babától, a töpést, háromszor, s akkor újra kezdte előlről. Ettől a „nagy orvoslástól” vagy meghalt a gyermek, vagy nem. Ha meghalt, akkor későn jött a segítség – ha jobban lett, akkor használt, hogy elfújták a fejit. Ha a gyermek sovány, kicsike volt, akkor az aggos volt, azt ki kellett főzni. Ezt máshol már megírtam. Ha nagy volt a feje, azt elcserélték a szépasszonyok vagy a boszorkányok, míg kiment az anyja, ha egy percre is. Egy kissöprűt a bölcsőn keresztül kellett tenni, ez megvédte, akkor kimehetett az anyja. Addig a küszöböt nem léphette át, vagyis az utcára nem volt szabad kimenni, míg a gyermek meg nem volt keresztelve.

Nagy sürgés-forgás, sütés-főzés, mert holnap keresztelés lesz. A komákat megvendégelni kell. De sok esetben húsz-huszonöt pár koma is volt, egy kicsi lakodalomnak is beillett, de ezt ki kellett bírni. Viszont a komák ajándék pénzt tettek a párnába, s amikor elmentek a komák, akkor számolták össze, mennyi gyűlt. A keresztelésen az vitte keresztvíz alá, aki leghamarább odament. A koma[a]sszony öltöztette, pókálta bé. Amit hazulról vitt, nagy teveszór ruhát, kendőt, abba szépen párnástól együtt belékötte. De az olyan szépen

•

csinálta, hogy mikor a karjára vette, akkor igazán nagyon szép volt. A keresztanyának nagy becsülete volt. Ezt meg is mondták a férfiak: hogy milyen takaros, s hogy mán neki is illene egy saját gyermeke a karjára. Aztán a keresztanya okosságától függött a további beszélgetés, nagy jókedv közt. Mire lassan készülődni kezdtek, hogy mikor a pap a prédikációt elvégzi, érjenek oda.

Mikor indultak, a keresztanya mondja: „Keresztelelment viszünk, keresztényt hozunk.” Nagyon szépen felöltöztetve és nagy, teveszőr kendőbe beletéve kilépett a kiskapun, és mindenki tudta, hogy a babát keresztelni viszik. Négyen, hatan, sőt tízen felül is a keresztanyák elkísérték a templomba. Hát ha volt húsz jó barát, akit a gyermek anyja vagy apja szeretett, azt mind meghívta komának. Ezért volt szükség arra, hogy aki leghamarább odament, az lett a keresztanya, a többit úgy hívták, vagyis egymást úgy szólították, hogy „komatárs”. A pap szép beszédet mondott a keresztelés előtt, jobban mondva a komaasszony a karján [a babával] prédikáció után ment előre az úrasztalához, míg a pap lejött a szószékről. Ketten álltak az úrasztala elé, akárhányan mentek: a keresztanya és egy, aki vitte a keresztelő vizet, s letette az úrasztalára, míg a pap egy szép beszédet mondott a hívek tanulására, és hogy a hitközség megszorodott egy újszülöttel. Mikor az imát elmondta, mondja: „Én megkereszteltem az Atya, Fiú és Szentlélek nevébe’, ámen.” Akkor az orgona a kórusban megszólalt, és énekeltek kimenőre, de a keresztanyák mentek a paplakra, hogy ott bevezesse a pap az anyakönyvbe. A keresztanya a papnak ajándék pénzt adott, és hazavitte a babát.

Mán akkorra a keresztapák jókedvűek voltak, a fülük töve kezdett melegedni, de ügyes kellett legyen a keresztanya, hogy becsaphassa az édesapát. Ez így volt szokásba’, hogy [a] jókedvet fokozzák, jó napot kívántak a házigazdának és az otthon maradt komatársaknak és komatársnéknek – „Keresztelelment vittünk és kereszteltet hoztunk” –, és hamar bétette az asztal alá a gyermeket e szavakkal: „Akinek legkedvesebb, vegye ki!” Ez természetes volt: az apa vette ki, mert az anya meg a komák ott voltak – az ágyból le nem jött: ő beteg asszony volt, neki feküdni kellett. Az anyós vagy édesanya, vagy a legközelebbi testvér vagy rokon fogadta és kiszolgálta a

komákat. Sokszor virradtig voltak a keresztelőben. Mikor mentek haza, a gyermek párnájába tették a pénzbeli ajándékot – ugyanis csak pénzt kapott a gyermek.

Ahogy nőtt a gyermek, húsvétkor, karácsonykor a keresztyjától kisebb-nagyobb ajándékot kapott, hogy tudja, ki a keresztyja. Mikor konfirmált, vagy ha katolikus volt, akkor elsőládozó volt, akkor nagyobb ajándékot kapott: de mikor férjhez ment a lánygyerek, akkor egy gyönyörű, lúdtollból készített párnát kapott. De mindenki félreállott, mikor hozta a keresztyanya a párnát. Ez szép és nagy ajándék volt. A fiúgyermek az minden alkalomkor egy felpántikázott malackát kapott, de az hathetesnél fiatalabb nem volt, inkább nagyobb. De akadt olyan is, aki csak akkor adott ajándékot, mikor a lakodalma volt – de akkor mindenki megadta a keresztyanyai ajándékot. Itt nem volt kibúvó, meghítták, el kellett menni még akkor is, ha közben haragba estek. Mikor lakodalom lett, akkor kibékültek.

[Milyen egy lakodalom?]

A lakodalomról hát mondjak el néhányat – mert ahány ház, annyi szokás. Hát a legelső lakodalom, amelyikben voltam, Kuruc Ágnes és Kuruc Erzsí lakodalma volt. Gazdag ember két leányát adta férjhez. Az egyiket, Erzsit, más faluba vitték, Székelkevére, de itthon tartották az esküvőt és a lakodalmat. Hát mint hétesztendő gyermek mindenhol ott voltam – de azért csak a menyasszonyokhoz közel, hogy minden lépésüket lássam. És ők voltak legszebben felöltözve. Egyforma ruhájuk volt, koszorú... Szóval mint gazdaember nagyon nagy lakodalmat csinált. Ennekem nagyon szép és jó volt minden.

Mikor búcsúztatták a szülőktől, a két vőlegény ott állt, és kikérték a menyasszonyokat, mindenki sírt, s hogy a sírásból nevetés legyen, a két násznagy vicces verseket mondtak egymásnak. A vőlegény násznagya kikérte, a menyasszony násznagya kiadta. De hogy ne legyen könnyű dolga a vőlegény násznagynak, hoztak egy öregasszonyt menyasszonynak, és az, minden hájjal megkent székel asszony, aki mán a pléhet is feltette az orcájára, mindenképpen

•

csipeszkedett a vőlegénybe, hogy ő a menyasszony, sok minden szerelmes szavára emlékeztette. De a násznagy a vőlegény helyett beszélt. Akkor előbújt egy másik, nagyon csúnyán öltözve, sántított rettenetesen: hát ha az nem jó, hát ő mért ne lenne jó? Hát őt se vállalta a násznagy. Akkor előlovagolt seprűn egy harmadik, de az aztán, mint a pióca, belécsipeszkedett a vőlegénybe, hogy harmadik az Isten igaza, és hogy mért nem kell, mért hagyja el hűtlenül, mikor ő milyen szerelmes. Olyan szavakat mondott, hogy a vőlegények belépirultak – mert nekik nem volt szabad beszélni –, a násznagy találékonyasága mentette ki őket a szorult helyzetből. Végre negyediknek jött a két menyasszony, és akkor a két násznagy is kibékült egymással. Mondja: „Kiadom hát násznagy társam kértére a gyönyörű menyasszonyainkat” – és elbúcsúztatta édes szüleiktől. De itt igazán sírtak a szülők, úgy, mint az ifjú párok. Még a násznép közül is voltak, kik megsiratták.

S hogy sokáig ne sírjanak, a mozsikások keresztbe tették a vonót – olyan ropogós csárdást mozsikáltak, utána egy ricást, hogy csak úgy porzott az nagy ház, pedig padlós szoba volt. Nagyon szépen voltak öltöztetve, gyönyörű – tornyos koszorúnak mondták –, gyönyörűszip selyemrózsák és rózsabimbók, és fillér nagyságú tükröcskével díszítve... Ahogy léptek, a tükröcské a napsugártól csillogtak. A rékli belékötös volt. A rokolya is elég hosszú volt, a karincán körül csipke fodrosan varrva, elől réklin – szóval a mejjin – koszorú, s a koszorú alatt csak úgy repültek a minden színű szép pántikák! Ahán leánycimborája volt, mindegyik egy pántikát szúrt gombostűvel, de úgy, hogy az le ne essen, mert ebben a gúnyában táncolta késő éjjel a menyasszonytáncot, s hogy az szépen ott maradjon. Fűzős cipő. Nyulánk, magas két szép fehérnép volt. A fiatalabb kicsit kisebb volt.

Akkor mentünk az esküvőre, minden szépet kiabálva a menyasszonyokra. De a vőlegény násznépe [a] vőlegént dicsérte, a menyasszonyt a sárga földig lefestették: egyik fogatlannak, a másik pállott szájúnak. Hát nem maradtak adósa egymásnak. Elöl vitték a ruhapálcát – én ezt azután sehol se láttam –, utána mentek a legények lóháton, felpántikázva, akkor a menyasszony s a vőfélyek, a nyoszor-

lyósok, s akkor a vőlegény, ő is a vőfélyeivel, a nyuszolyók, majd aztán jött a násznép énekelve. Az út közepin mentünk és jöttünk, hogy a nézőknek is legyen hely. Ha néhol előtűnt egy leány, aki nem volt hivatalos, akkor kiabálták: „Ez a leán, jaj, de nézi, menyasszony szeretne lenni, ujjuju!” Vagy ha legén volt, akkor azt mondták: „Vőlegén szeretne lenni!” Nagy zeneszóval az esküvőre s vissza.

Mire visszajöttünk, szalmakötelekkel a nagykapu... – nyitva volt ugyan a kiskapu, az szabad –; hát ez a lóhátos legényeknek volt készítve. A legmagasabb szalmakötél két méter magasra volt kötve – hogy melyik legény ugratja át a lovával, az lesz a nap, vagyis a lakodalom hőse. De egy se ugratott át, mert közben odasuttogták, hogy erős drót van a szalmakötél közepén, és vigyázzanak, hogy a ló szügyit elvágja, s hogy nehogy valami bajuk nekik is legyen. Így aztán a lovas legények egymásnak kacsintva elvágtattak haza. Gyönyörű lovak! A selyemkendők, pántikák csak úgy lobogtak! De a házigazdának az orrára penderítették, de az, természetes, mit se tudott róla, így a kicsi kapun ment bé a tenger nép. Egy-két tánc, s akkor mentünk a korcsomába, ahol terített asztal várt.

Ebbe' a lakodalomba' láttam először s utoljára násznagykalácsot. Ez a násznagy tiszteletére volt készítve, de mikor jöttek a kontyolóra, akkor azt is a kontyolókaláccsal, tyúkkal elfogyasztotta a násznép. Mindenki, akinek csak kellett vagy jutott, megkóstolta a kontyoló- és a násznagykalácsot. Az olyan font kalács volt, de úgy fel volt bokrétázva, olyan szellemesen feldíszítve, mintha emeletes ház lett volna, s azok a pirinkó kerek tükrök úgy csillogtak...! Kiválasztották a legnagyobb embert, az magasra emelve körülhordozta a termen, mielőtt felszeletelték.

Ez volt az első lakodalom, amit láttam. A másodikba nem voltunk hivatalosok, hát elmentünk, a Templom utca sarkán vártuk. Azok is az út közepin jöttek. Az első sorba' volt a menyasszony, nyuszolyók, vőfények mellette az egész utat elfoglalták. Ennek úgy mondták, hogy menyünk hazait nézni. Hát ez a hazai Benkő Juli volt. Ez rakott fejvel ment az esküvőre. Ez tulajdonképpen azt jelentette, hogy még a haja se látszott, az egész feje fel volt rakva, ezen repültek a pántikák, a mejjin. Később jártam Sándoregyházára lakodalomba, még később

•

Debellácsra, vagyis Torontálvásárhelyre. Sándoregyházát is székely nép lakta, de Vásárhely az másfajta magyar. A mi falunk is nagyobb része magyar, de mégis mind a három falu magyar, minden lakodalom lakodalom, és a három falunak háromféle szokása.

Hertelenden még ma is egy asztalhoz áll a násznagy két üres tányérral a kezébe', és a zenészek egy bizonyos hangzású akkorddal csendet parancsolnak, hogy a násznagy hangja érthető legyen, és felkéri a népet, hogy aki az örömszülőknek szán valamit vagy a hazai leányasszonynak, az járuljon oda az asztalhoz, ahol már ott ülnek az örömszülők, a vőlegény és a menyasszony. A pénzajándékot, azt a szülők kapják, abból pótolják a kiadást. Hát így a pénz a szülőké. De ha valaki ruhát, edényt, bútort vagy bármi legyen az – az a menyasszonyé és a vőlegényé. Násznagy mindenki nevét bemondja: „Méges halljon szót kigyelmed, vőlegény urunk és menyasszony asszonyunk, melyen szép ajándékával kedveskedik kigyelmeteknek (és itt az ajándékozó nevét mondja). Köszönjük szépen az adott ajándékot. Arra igérik magikot, hogyha csinálnak lakodalmat, visszafizetik, s ha nem, hát fizesse meg a jóisten.”

És a menyasszony mikor táncolja a menyasszonytáncot, ott csak pénz jöhet számításba. Ez aztán a menyasszonyé. A menyasszony édesanyja odaáll a kötényébe', vagy a karincát köt, hogy abba öntse a pénzt a násznagy a tányérból. Feláll egy székre, és lecsendesíti a násznépet: „Csitt, csendesség, a Jézus neve dicsérettessék! Kedves násznép, kérem, a menyasszony panaszkodik, hogy nincs pénze. Mibe takarja be gólya hozta kisfiát? Nincs se párna, se ingecske, se pókakötő, se pelenka, se cucli, s megfázik a kicsikének gyenge testecsskéje.” Ezért hát elkezdődik a menyasszony[tánc]. Elég komoly áron adják el a menyasszont. „Eladó a menyasszony!” A többi mán nem ad annyit. Egyet-kettőt lép, máris kiáltja, hogy: „Kié a menyasszony?” Hát elég szépen keres a menyasszony, amíg megint jön, aki leülteti a menyasszont. Az is komoly ár. Egy percg se ül, mán megint eladó a menyasszony, míg jön a vőlegény, és ő még többet kell, fizessen, mint más. Van úgy, hogy nem is adják oda; de a menyasszony fáradt, és akkor csellel szódavizet spriccel a közönség szemébe, és ellopja. Úgy is volt, hogy a fátyolt letépték, nem adták

ki semmi pénzért, még akartak táncolni, és a vőlegény lefigyelte a pontos helyet akkor, ahol a menyasszony táncolt, gyorsan kifújta a lámpát, a vőlegény meg ellopta a menyasszonyát.

Nálunk a hivatlan vendég vagy néző nem jön be a bálterembe. Sándoregyházán, mikor leülnek vacsorázni, mindenki ül. Akkor kosárral a kezében két vőfély és a násznagy szépen kéri, hogy ki mit szán a menyasszonytáncba, kinek, ahogy a nevét kiáltja, legyen pénz vagy ruhanemű vagy edény, azt a táncoló a menyasszony hátára teszi, és fogja a kezében, hogy mindenki lássa, hogy mit adott. Egyet-kettőt fordul, és leteszi az asztalra az ajándékot. A nézők, vagyis a hivatlan vendégek vacsoráig éppen úgy táncolnak, mint a hivatalosak, csak se nem isznak, se nem esznek. (Torontálvásárhelyen meg még lakodalom előtti napon mindenki elviszi az ajándékot, senki más nem látja, hogy mit ad a másik.)

A lakodalom napján visznek tortát, és este mindenki a saját süteményét eszi. És amit nem ettek meg, vagy nem fogyott el, azt másnap aprósüteménnyel együtt hazaviszik. Üresen nem viszik a tálcát haza még akkor sem, ha elfogyott, mert egymást a jó barátok megkínálják, és mindenki jobbnál jobb süteményt készít. És a férfiak borpénzt adnak a házigazdának. A menyasszonytáncba' éppen úgy táncol a vőlegény is, mint a menyasszony. Ott csak dobja a tányérba a pénzt, már veszi el a menyasszonyt vagy a vőlegényt. Ha sokáig táncol valaki, a násznagy elkiáltja magát, hogy sántít a menyasszony vagy a vőlegény. Ezt azt jelenti, hogy fizessen már. Én azt gondolom, hogy ez a legszebb, mert ők azt mondják, az első pénz, amit együtt keresnek; és a menyasszony legtöbbször papucsba' táncol.

Ez egy különös szép menyasszonytánc: a vőfélyeknek, vagyis a legénybarátoknak alkalmat ad, hogy a vőlegény rovására lakodalom után egyet jót mulassanak. Kinézik a kedvező pillanatot, egyik legény felkapja a rugdalózdó menyasszonyt, amelyik körömszakadásig védi a papucsát, hogy el ne lopják a lábáról, de a túlerő győz, a másik meg lelopja a lábáról. Akkor, aki bele akar kapcsolódni a játékba, az mindenki szalad a papucsvívő legényre, leteperik – ő odadobja egy barátjának. És ha közben a menyasszony rokonai visszaszerzik a papucsot, akkor a menyasszony tovább járja a táncot. De a vőlegény

•

nem szabad a papucsot keresse, neki csak fizetni kell, ha a vendégek közül valaki vissza nem szerzi – és elég jó árat kérnek érte.

A lakodalom mindenhol szép, de ez nekem nagyon tetszett: utóvégre mért ne mulatnának a legények a papucs árából.

[„Galambnak párt...”]

De azért mégis az én lakodalmamat tudom leírni leghűebben, mert abba’ én voltam a főszereplő. Hát kezdem a lánykérésnél.

Hát nekem nem volt férjhez mehetnékem, mert az én tulipántos ládámnak a fája még el se volt ültetve, sehol semmi, csak éppen ágyam meg egy sifonom (szekrény) volt, s az is üresen, nem volt egy törülközőm se. Hát mivel tudtam, hogy nincs, így halogattam a lánykérést, amíg aztán egész komolyan megmondtam az okát, semmim nincs az égvilágon – ez hihetetlennek hangzott, mert akkor is dolgoztam a selyemgyárba’ –, és nincs is kilátás, hogy valamikor is legyen, mert elnyelt a házépítés mindent. Házunk, a szép kétszobás, az utcára négy nagy ablak, üresen. Hát nem volt baj, majd veszünk ketten mindent. „Nekem sincs semmim... De majd veszünk ketten mindent.”

Nem tudtam elképzelni, hogy én férjhez mennek és asszony legyek. Hát nem örültem, de az anyám nagyon félt, hogy vénleány leszek, és egyre biztatott. Teljesen mindegy volt, hogy kihez menyek, csak menjek, mert a tizenkilenc esztendőm aratáskor eltöttem. Most november. Hát addig biztatott az uram, hogy végre nem mondtam semmit. A hallgatásom bizonyos beléegyezés lehetett. Azt mondja: „Jól van, szombat este jövünk kérni, három hét múlva megesküszünk, mert [a] törvény ezt így írta elé.” Szerdán kérdezi: „Szóltál az anyádnak?” „Nem.” „Hát hogy jövünk akkor, kitől kérünk?” Csütörtökön újra kérdi. Mán elhatároztam, hogy visszalépek, és nem megyek férjhez, beállok apácának, megszököm hazulról. Azt se tudtam, hogy csináljam a szökést, nem volt semmi, amibe kapaszkodnom.

Odalép az anyámhoz: „Juli néni, szombat este jönnénk lánykérrőbe, ha ideadná Trézsit.” Édesanyám meg „nagyon” kérette magát:

a nyakába ugrott, és azt mondja: „Nem bánom, édes fiam, csak ne verd meg soha!” „Nem is verem meg soha.” Megvolt a szent egyezés – én meg ordítani tudtam volna: fájt, hogy olyan rettentően eladó voltam. Hát így szombat este jöttek a lánykérők. Hát nem nagy ceremónia volt: „egy galambnak párt kerestek...” – amit szívesen oda is adtak. Az ő rokonsága, az én rokonságom szűk körű murit csaptak: elbeszélgettek, mindenki mosolygott, énekeltek – csak a menyasszony volt szomorú... Ki vette észre? Mindenki a poharával volt elfoglalva. Amúgy is: az arcom csattant ki a pirosságtól. Éjfél utánig tartott a jókedv, míg lassan szedelőzködtek.

Másnap 8-kor mentünk iratkozni a községházba. De apám nekem nem volt... Itt a jegyző jó pénzért elintézte, hogy ne is hívják az apámat. Így beírtak. Nem is tudtam, hogy nincs apám. Azt se tudtam, hogy kellett volna apám beléegyezése a házasságomhoz. A törvényeket se nem ismertem, se nem törődtem velök. Így én mit se tudva, beiratkoztunk a községháznál. Háromhéti gondolkodás, ha valamelyik visszalépne – ez falunkban nagyon ritka eset volt, hogy egyik vagy másik visszalépjen. Akkor elmentünk a paplakra, hogy ott is beiratkozzunk, és a szószéken a házasulandókat kihirdetni három vasárnap délelőtt. A református templomba' lesz az esküvő – közbe' a vőlegény is a katolikus hittanra járt, mind a ketten katolikusok vagyunk. De anyósom református volt, ő ragaszkodott, hogy a fia református templomba' esküdjék. Hát nekem eszembe se jutott, hogy minden oldalról az álnokság, a ravaszság dolgozik.

Hát a református pap, akinek az apja hozta ki nagyszüleinket Bukovinából, elég becsületes volt, és megmondta, hogy két katolikus nem eskethet meg a református templomba'. Így hát anyósom megígérte, a fia tudta nélkül beírták reformátusnak; és egy kérdés, egy feleletet se kérve, titokban tartották, hogy senki se tudta, csak anyósom meg a pap. Esküvő előtt való délután, mintha akkor jutott volna az eszébe: „Gyere, fiam, menjünk el a paphoz, hívatott.” Mikor odament: „Nézd, édes fiam, nincs esküvő, ha nem veszel úrvacsorát...” Hát vett. Ezzel meglett, hogy ő református. Csak hogy megeskítsen a pap. Így minden akadály el lett hárítva az útból, anyósom megmutatta, hogy mit tud, a pap meg azt ígérte,

•

hogy az esküvőlapot beküldi a városba, a katolikus hitközségbe, és lelkemre beszélt, hogy az mindegy, melyik templomban esküszünk. Itt is Miska sógor nagy befolyással intézte a dolgokat. Azt mondta, hogy ő mint presbiter elintézte, mintha én is református lettem volna. Én meg semmit se gyanítottam, csak a református templomban esküszünk. Fel se tűnt, olyan ügyesen elintézték.

A három hét leteltével, az utolsó vasárnapon hítták a vendégeket. Nekem mindegy volt, kit hínak, oda se ügyeltem. Anyóka elment [a] vőlegény szüleihez Miska sógorral, hogy kit hínak ők, kiket hívunk. Egyik is hetvenöt párt, így a másik is – így mondták. Pedig az nem azt jelentette, hogy hetvenöt pár, hanem annyi család, azoknak a gyermekei... Még a pókás [pólyás] babát is elhozta, akinek volt. Arra a részre volt egy külön szoba, ahol a babát vigyázták. Az anyjának szóltak: „A kicsike sír!” Az bément, megszoptatta, s ment tovább mulatni.

Így aztán megegyeztek szépen, hogy egy korcsomába híjják a vendéget, együtt fizetik a korcsomát (pakura-, petróleumlámpások égték). Együtt fizettek mindent. Ahogy apósoméék akarták, úgy lett minden. De Miska sógor volt a gazda, vagyis násznagy, ő hívta fel a figyelmet, hogy kell felkészülni egy ilyen nagy lakodalomra. Aadtak a boltosok mindent hitelbe, de a sógorom szakállára: ha valamit nem tudnának lakodalom után kifizetni, akkor sógor fizet. Így aztán összeírták a névsort, és vasárnap hívogattak. A násznagy egy vőfélélyel házról házra járt, felpantikázott bot a kezükben, amelyiken bokréta. Szerencsés jó napot kívántak a házigazdának, mindenki bevezette a szép tisztaszobába, megbecsülés végett; akármilyen szegények voltak, akkor is elmentek, még ha kölcsönpénzből, akkor is. Csak [ha] betegség vagy valamilyen haláleset jött közbe, akkor nem mentek – de küldtek valami ajándékot.

Úgy verselt a násznagy: „Igen szépen felkéri Erős József és neje, hogy e hét folyamán István fiuk menyegzőjét megtarcsák, mint szívesen látott vendéget általam ezennel meghívják, és el is várják (szombaton vagy csütörtökön és kedden – ezen a három nap volt csak a lakodalom, más nap nem jött számításba). Mint szívesen látott vendég szíveskedjenek megjelenni.” A vőfény odalépett, és a kezébe

hozott pántikás évegből [pántlikás üvegből] megkínálta. Akárhogy kínálta, tudták az illetet: egy cseppet. Itt jobban csak imitálta az ivást, mert a következőnek is kellett jusson. A többi vőfények a legényeket hitták, a nyuszolyók meg a leányokat. Ez azért volt, hogy a legényeknek megsuttogták, hogy melyik leánt híjják el a számára. Ez egy kicsit titok volt, de volt olyan is, aki nyíltan megmondta, ha ezt a leányt nem híjják el, akkor ő se menyen. Volt hat vőfényem, hat nyuszolyó, ezek csak aranypilizték [aranyszínű szalaggal átkötték] a szászfüvet, s a lakodalom napján feltűzték a vendégek mejjire, ki hogy jött. Ez a szászfű [meténg] olyan örökzöld virág, máshol nem volt található, csak a temetőben, s ha nagy hó volt, a hó alól is kiszedték. Szegén nyoszolyók, sokszor majd megfagytak! S ha nem kapták meg, akkor rozsmaringot vettek – de mindenképpen felbokrétázták a vendéget.

Én nem tudtam élvezni leányságom utolsó napjait. A selyemgyárban dolgoztam mint kötőleány reggel héttől este ötig. Mire hazaértem, hat óra volt, akkor már rég sötét volt. A ház teli vendégekkel: segítséggel. A levestésztát gyúrták, serítették, laskatésztát vágták, mások a kalácsot sütték, a tyukokat vágták – hát kész felfordulás volt. Egyik énekelt, másik nyakalta az itókat... Éjjél előtt nem volt lefekvés egész héten. Nem gondoltam, hogy olyan nehéz menyasszonynak lenni!

Minden este jött a vőlegény. Neki könnyű volt: az őszi munkát elvégezték, este akármilyen későn feküdt, reggel hagyták aludni, hogy legyen kipihelve. Én kaptam három nap szabadságot: szerdát, csütörtököt és pénteket. Csütörtökön volt az esküvőm, előtte egy nap, utána egy nap. Előmbe jöttek a gyárba: lépjek vissza. Ezt mondták, azt mondták... Én azt mondtam: „Én elhatároztam, ha fát vágnak rajtam, akkor is kitarok.” Lehet, nem emberevők. De mikor este egyedül lefeküdtem, akkor sírtam... Hát ez az a boldogság, amiről olyan sokat álmodtam ébren ezer gyönyörűséget, boldogságot, szerelmet? Hát ez a valóság? Vajon mindenhol így van ez? Nekem csak a dolog jut, a küzdelem, még menyasszony koromban is...

Eljött a siratóeste, az esküvő előtt este. Hát akkora úgy összegyűlt a dolog: mindent lepakolni a kocsmába, egy ott kell aludjon,

nehogy mások egyék meg a vendég[ek]nek szánt ételt. A nyoszolyóim, vőfélyeim mind a kedvem keresték: hát úgy illik, a menyasszony szomorú legyen? Én meg fáradt voltam, majdnem sírtam, mikor láttam leánytársaim igyekezetét, hogy felvidítsanak. Hát eltört a csiporka... „Hát megbántad ezt a lépést?” Mindent bántam, még azt is, hogy születtem. Vágytam csendre, nyugalomra. Igazi siratóestém volt, tiszta szívből sírtam. Végre hajnalra magunkra maradtunk.

[Szépnek láttam magam]

Alig hunytam le a szemem, s máris virradt, keltett fel az anyám: „Kelj fel, fiam, nemsokára jönnek az asszonyok felöltöztetni.” „Ne jöjjön senki! Majd magam öltözök.” De még el sem mondtuk, mán hárman-négyen jöttek a menyasszonyt öltöztetni. Addig jöttek, hogy alig fértek a házba.

Akkorjában jött divatba, a menyasszonyi koszorút felváltotta a fátyol. Én is ragaszkodtam, hogy mirtuszkoszorúm és fátyolom legyen. Máskor egyedül öltöztem: igaz, a tükrömmel. Ahány szoknyát magamra vettem, azt mind megnéztem, még meg is táncoltattam a tükör előtt, hogy vajon szépen repül-e – most meg mindent más... Hát ezt bírni kell. Muszáj volt segítenem, olyan lazán kötték rám a szoknyáim, az úton mind elszórtam volna. Végre megengedték, hogy én kössem meg a szoknyákat. Végre – tán órák hossza is volt, vagy csak úgy tűnt, mikor – a felső rokolyám felvettem. Gyönyörű, ráncba szedett rokolya, vagy – akkor mán úgy mondtuk – lerakott szoknya; a réklím, az is erőst szépen varrva, gallérgyári, vagyis készen véve... Nem sokan költöttek olyan gallérra, azt külön megbámulták – hát utóvégre többször nem leszek menyasszony, most kiteszek magamért, amit eddig éltem, spórolás, szegénység, hát ez most ne látszódjon rajtam!

Hát nem látszott.

A fátyolt, azt biztosan tudom, hogy egy óra hosszat babrálták: így nem szép, másképp, egy szép... megint elrontották. Egynek szép volt, másiknak nem – hát én egyedül tizenhatszor is kész lettem volna! Végre a menyasszonyi koszorú is a fejemre került. Hát akkor

egyszeribe' mindenkinek nagyon szép lettem. Annyira dicsértek, hogy nem kértem belőle. Az arcom égett, piros lettem, lángolt, égtem szégyenemben: szégyelltem a nagy szépségem. Szaladtak, hozták a kistükröt. Nézem magam – hát nem csalódtam: én is nagyon szépnek láttam magam. Kértem a nagytükröm, amelyikbe' talpig látom magam. Hát ma én leszek a falu tárgya, ha szép vagyok, vagy nem...

Hát kaptam azért magamon igazítani valót. Ott maradt az egyetlen ékszerem: a kis aranyláncom a keresztrel. Ez volt az ékességem; és egy gyönyörű gyöngysor. Azt nem a pénzem bánta. Egyszer eljártam a verseci búcsúra, a hegytetőn találtam. Nem akadt gazdája, így az enyém maradt. De az annyi színben csillogott, ahogy a nap akarta. Igazi drágagyöngy volt, én nem is tudtam az értékét. Csak majd húsz évvel később, mikor Teruskámnak adtam, és egy ékszerész udvarolt neki az mondta, hogy micsoda nagy érték. Hát még ez is felsorakozott reám. Sohse szerettem az apró csecsebecsét, megvoltam nélkűlük. A fülemben egy piros kövekkel díszített arany fülbevaló, de a fátyol a fülem is eltakarta, így csak a láncocskám ragyogott, s a gyöngy.

Hát én igazán szépnek láttam magam. Pedig semmit, illatszert nem engedtem se arcomra, se ruhámra. Ezt kikértem magamnak. Én anélkül akartam szép lenni. Az arcomról a pirosság el nem tűnt; mert mindenki csak a szépségem dicsérte: „De rég láttam ilyen szép menyasszont!” Mindenki kezet fogott és megcsókolt. Annyi csókot kaptam, hogy egy hosszú kocsira reáfért volna. Én meg mindenki csókját éreztem az arcomon, legszívesebben lemostam volna... A szerencsekívánatoknak vége-hossza nem volt. Ezt én mind csak úgy, mintha munkán lettem volna – hát ez is a programhoz tartozik...

Nyolc óraker nagy zeneszó mellett vagy kísérettel jött a vőlegény násznépe. Kikért a násznagyuk, az én násznagyom odaadott, és kezdte a menyasszonybúcsúztatót. Azt hittem, fából faragott bábu vagyok, éreztem, hogy szívem sincs, és egyszerre csak sötét lett előttem a világ, semmit és senkit nem láttam a könnyeimtől, mire megfogott gyöngéden az anyám, és megcsókolt, utamra bocsájtott. Ő is sírt – de én tiszta szívből sírtam, sírtam, elvesztettem azt a kő- vagy faszívet. Megenyhültem, s elfogytak a könnyek, egy perc alatt átváltoztam. Engedelmes lettem: amit mondtak, csináltam,

•

sorra csókoltam a vendégeket. És ekkor a két násznép egyesült, de azért mégis mindenki tudta, a menyasszonyhoz tartozik vagy a vőlegényhez.

A vőlegény vendége rákezdte az úton kiabálni: „A menyasszony pendelye félig fel van feselve!” Az én vendégeim persze nem maradtak adósok: „Menyasszonyunk nincs kifestve, mégis szebb, mint a vőlegénye!” Vőlegény népe: „Az én cipőm sorkatlan [sarkatlan], a menyasszony fogatlan!” „Az én cipőm vágott szárú, a vőlegén tátott szájú, ujjuju!” „Vőlegényünk házasodik, a menyasszonyhoz támaszkodik!” „Az én tyukom bogojás [boglyas], a vőlegén de kurvás, ujjuju!” „Fejünk felett fecske száll, menyasszony sem többet lány, ujjuju!” „Aki kiállt a kapuba, piros rózsa a markába!” „Ez a kislány, jaj, de nézi, menyasszony szeretne lenni, ujjuju!” „Aki eztet irigyli, a nyavalya törje ki, ujjuju!” Hát csak úgy tromfoltak, míg a korcsomába értünk. Közel jöttek, hogy halljam. Hát akármi dicséretet vagy gyalázatot kiáltottak, azt mind mosolyogva zsebre tenni... Utóvégre nem muszáj menyasszonynak lenni! Szabad megszökni is – aki mer... De nagyon szépen szólt a zene, a nép nagyon szépen énekelt, vagyis dalolt. Én azt figyeltem. Csak az volt a borzasztó, hogy nagyon szépen kellett viselkedni, csöndesen mosolyogni, mikor a zene úgy szólt, hogy a szívem is, minden csepp vérem táncolt volna! De nem illett.

A kocsmához érve az örömszülők az ajtóban vártak. Újra a verselés és ének: „Gyere ki, te örömanya, nézd, mit hoztunk! Ezért a szóke lányért fáradoztunk. Ha nem tetszik, visszavigyük édesanyjának, édesanyja felneveli gyöngyvirágnak.” Egy-két táncnótát, ropogóst muzsikáltak, és készülődtünk az esküvőre, hogy idejében érjünk vissza az ebédre. Először a községháznál volt a törvényes esküvő. Oda csak a két tanú s vőlegényem apja – pedig nem ő volt az apja, de az is aláírt, hogy ne legyen akadály; anyósomnak az első ura, attól elvált, de nem törvényesen, apósommal nem tudtak esküdni – Varga Samu írt alá Erős József helyett. Hát pénzért apát, anyát lehetett venni. Az igent elmondtuk, aláírtuk a házassági szerződést, és akkor mentünk a templomba. Ott nagy lassan, méltóságosan jött a pap, az orgona szólt és a kántor kezdte, s a nép áhítatosan énekelt: „Im bėjöttünk nagy örömmel, felséges Isten, a te templomodba, felséges

Atyaisten.” A pap felment a szószékre, hosszú prédikációt mondott oktatásunkra, hogy’ viselkedjünk: Istent ne bántsuk, szépen éljünk stb. A pap lejött a szószékről. Az úrasztala előtt álltunk fogva egymás kezét, egy könyörgés – és egymás jobb kezét kellett megfognunk –, a pap előre mondta az esküt, utána mondta előbb ő, a vőlegényem, utána én: „Én, Erős István, esküszöm az egy, igaz Istenre, hogy akinek kezét fogom, szeretem, hozzá hű leszek, sem egészségében, sem betegségében hitetlenül el nem hagyom, hanem teljes életébe’ hűséges segítő társa leszek. Isten engem úgy segítjen!” „Mondjad te is, ker[esz]tény nő!” Én is elrebegetem az esküszavakat, amit meg is tartottam teljes életemben. Utána a paplakra mentünk, hogy az anyakönyvbe is beírjon.

[„Eladó a menyasszony!”]

Visszaérve a kocsmába, akkor kezdődött az igazi lakodalom. „Kicsi nekem ez a ház, kirúgom az oldalát, ujjuju!” „Aki nem tud mulatni, menjen haza aludni!” Na, aztán hajrá! Mindenki mutatta, hogy nem kell, hazamenjen. „Aki nem tud ujjantani, nem kell annak semmit adni!” A jókedvnek nem volt határa. Mikor a násznagy szépen kérte, hogy „Ki-ki tisztességgel az asztalhoz üljön”, lesorakoztak az asztalok mellé, megebédeltek. Teli hasval még jobb kedvre derültek. Annyi volt a nóta, hogy egész nap, egész este nem fogytak ki a dalból. Mikor nem muzsikáltak, az asszonyok a bálterem közepén énekszóra táncoltak.

Mindenki énekelt és táncolt, aki leöblítette a torkát: a férfiak, legények, leányok, gyermekek, az mind táncolt egész éjjel szünet nélkül. Este nyolckor újrakezdte a násznagy: „Csitt, csendesség, a Jézus neve dicsértessék!” Erre mindenki elcsendesedett. „Kedves násznép, kérem, aki az örömszülőknek valamit szánt, vagy a menyasszonynak, az jöjjön ide, ehhez az asztalhoz ajándékbémondásra!” Két porcolántányért a kezébe’ tartott, abba tette mindenki az adott ajándékot. A pénzajándékot kapták a szülők, hogy a költségeket fedezzék, a menyasszony meg mindent, ami nem pénz volt. Minden család száz dinárt adott – az abba’ az időbe’ egy méter búzának az

•

ára volt. Ha száz pohárt kapott a menyasszony, az az övé volt. Hát odaültem az asztal mellé, mellém a nyoszolyóleányok, akik elvették az adott ajándékot, megvigyázták. „Mégis halljon szót, menyasszony asszonyom, milyen szép ajándékával kedveskedik ez es ez – mondta a nevét az illetőnek. – Kegyelmednek arra ígéri magát, hogy több ezer ennyit ad vissza, s ha nem tudná visszaadni, fizesse meg a jóisten! Köszöni a menyasszony s a vőlegény az adott ajándékot!” S mán mondta másik ajándékát.

A vőlegényem kapott két malackát, egyet a keresztapjától, egyet a nagybátyjától; kilenc inget. Én kaptam négy malacot a keresztanyámtól, egy gyönyörű németes párnát, mindenki adott kisebb-nagyobb ajándékot, amire én álmodt se láttam. Gyűlt-gyűlt az ajándék, egy kosár, kettő, három, négy, öt... Minden, ami egy konyhába kell, az minden volt. Felsőruhák, alsó karincák, törülközők, kendők, takarogató kenyeret letakarni, óra, edények... Annyi ajándékot kaptam, jobban örültem, mint a lakodalomnak, ahol én voltam a központ. Erre nem számítottam. Nem is jutott eszembe, hogy egyáltalán kapok ajándékot. Volt két testvér – nemhiába hívják némelyik férfit székely góbénak, de vannak az asszonyok közt is hét hájjal megkent asszonyok –, hát fából csináltak egy fiúcskát. Hát az fiúgyermek volt. A legényeket odasorakoztatták, kitanították, hogy szegény fejem leszegyenítsenek. Ez nekik mind játék volt. Mikor száz papirosba beletéve, csak gyűlt a papír, mire végre kipottyant egy fiúcska... A vőlegény velük kacagott. Lehet, jobban engem kacagtak. Én meg se hótt, se eleven nem voltam, úgy szégyelltem magam. Mindent mondtak: hogy az első fiú lesz... Minél jobban pirultam, annál nagyobb lett a jókedv. A násznagy is pödörte a bajuszát, hogy a zsvaj egy kicsit csendesedjen, közben ő is jókat kacagott. Jaj, bár a vőlegény is szégyenkezne! De az csak mosolygott.

Az ajándékmondás után feltálatk újra a vacsorához: tyukhúsleves laskatésztával, utána disznyóhúspaprikás, akkor hozták a sült tyukhúst salátával, akkor utoljára jött a töltött káposzta, utána a sütemények. Vacsora után, éjfél után megint lett dolga a násznagynak. Meg se kérdezték, akarok-e menyasszonytáncot táncolni: „Csitt, csend, csendesség, a Jézus neve dicsértessék! A menyasszonyunk szájából

elhallik egy jajszó: mit tegyen, mikor a háznál nincs pénz, se semmi? Mibe takargassa bé gólya hozta kisfiát? Se pókapárna, se ingecske, se főkötő, se pókakötő, se haskötő, meg pelenkára való sincs. Hát elkezdjük a menyasszonytáncot, hogy legyen miből vegyen szegény.” Egy székre ültettek, a testvérem odaállt a násznagy mellé: ha teli lesz a tányér, majd ő a karincájába megvigyázza. „Eladó a menyasszony!” Csárdást, még hozzá gyors csárdást mozsikáltak. Egy fél dinárt, egy dinárt dobtak a tányérba.

Én, aki a táncért elmentem volna Amerikáig, hát élveztem a menyasszonytáncot. Én repültem! De repítettek úgy, hogy hát ne panaszkodjak én se, más se, mert pénzért többet sohse táncol. Hát jártuk. Sokszor négyfelé húztak, olyan gyorsan mondta, „Marikáé a menyasszony!” De repült a Rózsika pénze. „Rózsikáé a menyasszony!” Két táncos férfi, mán jó harmincas években voltak, összebeszéltek: „Te leszel a guzgán [patkány], én a hörcsök, te fizetsz nekem, én neked. De vigyázz, más ne tudjon táncolni!” „A guzgányé a menyasszony!” Odaugrott, mint a szélvész, repült, ugrott. „A hörcsöké a menyasszony!” Míg a násznagy: „Leül a menyasszony tíz dinárért!” Egy percig se ültem.

Hát négy méter búzát tudtam volna venni a menyasszonytáncpénzből. Megjött a vőlegény. Haragudtam: szerettem volna még táncolni... De tíz dinárért megvett, kifutott velem együtt a bálteremből. Akkor vittek kontyolni.

[„Ide a kontyot – ide a gondot”]

Hát én addig sohse láttam, hogy tulajdonképpen hogy megy végbe a kontyolás. A vendégeknek meg hordoztak a kontyolókálácsot, minden vendéget megkínáltak, és tyukhúst, amelyik ki volt választva – a legszebb tyúk, az kell a kontyolóra. Hát addig, míg a kontyolás tartott, addig újra: ki tud több viccet. A menyasszonyvendég kínálta, azok kötelessége volt: „Kóstold ezt [a] tyukhúst, ez finom!” A másik: „Hát, csupa finom – láttam, mikor a döglött tyukot készítettétek. Mán háromnapos dög volt.” „Hát nektek még ilyen sincs, a vőlegény nem ura venni egy tyukot.” „Az vesz – de nem ilyet! A dereka el volt

•

törve, kiment a formájából.” A vendégek odamentek, hogy hallják, hogy csufondároskodnak egymással. Volt, aki látta, hogy egyik nem tud jó viccet, hát átvette másik akkor. De a tyuk, akármilyenek mondták, elfogyott. Akkor fősvénynek mondták – a másik vissza: „Hát egy hete nem ettetek, vártátok, hogy mü hozzunk ennetek.” Ez addig tartott, míg a menyasszonyból menyecske lett.

Hát elvittek a szomszédba nagy csendben. Zárt ajtóknál átöltöztem. De a ház asszonynéppel tele volt. Se egy leány, csak mind ördögbordák. De mire megpihentem a sok ide-oda rángatástól, úgy szakadt le rólam a víz, hogy hárman is törülték rólam az izzadságot. Nem volt szabad innom egy csepp vizet. Ők mán biztos tudták, hogy egy csepp víz a halálom lenne. Hiába kértdem szépen egy cseppet. „Majd sorjában, leánykám, várj egy kicsit!” Hát vártam. Azelőtt nem tudtam elképzelni, hogy mért vannak a kontyolón olyan sokáig. Minden rosszat gondoltam a menyasszonyokról, csak arra nem gondoltam, ami az igaz. Nem volt sietős az asszonynépnek a kontyolás, ők mán tudták, hogy mi következik, megemlegeti sokáig a menyasszonytáncot... Egy dinárért vagy fél dinárért kell, ha egy lépést is. Hát én a háromszáznyolcvan dinárért annyit táncoltam, legalább ötszáz kézen mentem keresztül, hát az sem mindegy, egy fél órában vagy negyed, ki tudja... Azt ki is kell pihenni. S addig a vőlegény kerülhetette a házat, hogy beeresszék. Nem volt olyan szép vőlegény vagy előkelő – itt nem volt személyválogatás –, leskelődhetett a lefüggönyözött ablakon, ami már előre el volt készítve, de lelkiismeretesen, ez örök titok a vőlegények részére. Míg teljesen meg nem pihent, addig csak a szóáradat, kacagás... És nekik is kellett pihenni egy kicsit, tereferélni, s a menyasszonyt ugratni, a vőlegént váratni. Mikor teljesen megpihentem, többé nem izzadtam, akkor ugyancsak szemügyre vettek, milyen az újasszonyruhám. A vőlegény kellett vegye az első fejkendőt, és arról már meglátszott, hogy van béválva a szülőknél: minél szebb, drágább volt a kontyolóruha... A fejkendőt hitták kontyolóruhának. A ruhát, amibe öltözött, az rokolya s rékli, de egybe' gúnyának mondtuk.

Akkor aztán kezdődött a kontyolás. Tízszer is feltették, lebontták, míg végre megegyeztek, hogy jó. Hát akkor jó erősen oda-

csapkodtak a kontyhoz, mintha oda akarták volna szegelni. Akkor megállt előttem, újra odacsapott jó erővel, előbb a kontyra: „Ide tettem a kontyot – s ide előlről odalegyentett a homlokra – ide a gondot. Mától fogva nem leszel egyéb, mint gondhordozó. Akármilyen jó dolgod lesz, gondod az mindig lesz: az uradra, szüleire, gyermekeidre. Csak a koporsóban szűnik meg a gondod. Ezt jól figyeld meg, ez minden asszony sorsa. Mindent figyelj! Mikor a drága először kilépi a hámistrá[n]gból, ne légy málé maróka! Vagy téged szeressen, ahogy fogadta, vagy senkit! Erre vigyázz! Mert mikor fut a más macskája után, ott a boldogság felborul, méreggá válik a legtisztább szerelem. Az egyik szemed a keziére, hogy alattomban a gabonát ne hordja itókára, a másik szemed a lábát, hova jár, mit csinál.” Hát ilyen jó útravalókkal látták el az új menyecskét. Biztos mindegyik a maga tapasztalását mondta el.

Végre elküldtek a vőlegényért s mozsikásokért, hogy visszakísérjék a bálterembe az új párt. De mielőtt jöttek [a] mozsikások, leültettek egy székre, s két ördögborda, kitanult, rafinált két asszonyt kétfelől mellettem – ez volt a vőlegényszégyenítő, ami nem is árt a férfiembernek: bár egyszer piruljanak istenigazából. Mind a hármunkat fehér lepedővel leterítették, akkor zárták ki az ajtót, bejöhet a vőlegény. A három letakart alakból válassza ki a feleségét. Hát ugyancsak szurkálták a lepedőt. De hogy mégis ne szégyellje erőst meg magát, amíg gondolkozott, hogy melyik es lehetek, a nénje a szemivel intette meg, hogy melyik vagyok. Odaugrott, a lepedőt lekapta rólam – a másik kettő a nyakába ugrott, alig tudta lerázni magáról a két ragadályt. Mint a csiriz, úgy viselkedtek. Közben nagy kacagás, lárma közt odaértek a mozsikások, visszakísértek a bálterembe. Ott újra kézfogások, csókok számtalanja. Az új pár, ketten kezdtünk táncolni, az új asszonyt, vagyis a menyecskét, hogy is járja a táncot. A nyoszolyólányok, a vőfények, mikor az új pár belépett, levették a koszorút, bokrétát: itt már nincs szükség, nincs menyasszony, menyecske van. És mindig azt muzsikálták, hogy „Nemsokára menyasszony lesz ebből a lányból, magas kontyot kerekít a hajából. Vékony, karcsú a dereka, suhog rajta a fehér szoknya. Ezt a kislányt szeretem, ez lesz az én kedvesem, ez lesz az én csárdás kis feleségem...” Hajrá, a zene, jókedv!

●

Kezd hajnalodni, terítik az asztalt, hozzák a reggelit – früstöknek mondtuk –, a jó zuzákból; fej, láb, máj – a jó savanyú levest. Mire eltakarították, jött a gunártánc. Ezt a völegénynek is kellett táncolni. Olyan jókedv lett, mintha most kezdődne a lakodalom. Sorban, párjával kört csinálnak, a kör közepén a gunár, egy hasáb fa a kezében. Egy kétfülű kosár is a közepén, abba ültetik a gunárt. Valcert muzsikálnak – úgy hitták: németes –, ahogy a gunár a darab fát földre dobja, mindenki párt cserél. Földre dobja a fát, odaugrik egy fehérnéphez, elragadja, akkor az a férfi pár nélkül maradt, az lesz a gunár. De minden gunár a tányérba kell tegyen kimondott összeget. Ez a mozsikásoké, ezt a vendégseregtől kapják. Ez [a] gunáros. Mikor a mozsikások megunják, vagy látják, hogy a zsebek ürülnek, akkor a tárogatóval kezd gáogni. Abban a pillanatban a gunárt belenyomják a kosárba, a vállukon kiviszik – hát ez az igazi gunár. De van olyan gunár, amelyik körömszakadásig védekezik, hogy meg ne tudják ültetni. Olyan férfikavarodás, mint egy világháború! De végül is egynek sem sikerül megúszni, a túlerő győz.

A gunáros után lassan szedelőzködik a vendég: az asszony népnek fejni kell, vinni a tejet, a jószágot ellátni. A férfiak még ott lábatlanokodnak, míg az asszonyok dolog végeztével haza nem viszik.

Mán reggel nyolc-kilenc óra közbe', az új pár eltűnik valamelyik rokonhoz. Haza semmi esetre sem, mert utánuk mennek, és rossz taricskát felszalmáznak, abba' viszik vissza az új párt. Már virradt. Reggel ugyancsak akad áruló, hogy hol aluszik az új pár. A menyecskének megengedik, hogy felöltözzön, mert a szép, gömbölyű kart vagy szép lábat, azt nem szabad látni – erre még boros fejjel es vigyáznak –, a szép asszony vagy az új asszony nagyon meg van vigyázva. A férfiaknak gondjuk van arra, hogy senki az új asszonyt se meg ne sértse, se meg ne bántsa. Az urát a taricskára kötik, ha az ellenkezik, de ha nem ellenkezik, akkor szépen bánnak velük, szépen felültetik, és a feleségét szabad az ölébe' tartsa. Ha hideg van, az új férj is szabad felöltözzön. Úgy viszik vissza a bálterembe az utcán végig, nagy lármával, énekkel, kacagással, a falu szeme láttára. Elkísérik még a hívatlan vendégek is, és akkor megtisztelik a nézőket is. Ezen minden házaspár keresztül kell essen. Csak nagyon ritkán történik,

•

hogy el tudjanak bújni. Sokszor a házigazda árulja el, és büszke, hogy ő adott helyet az új párnak, de jelenti egy pár perccel, hogy öltözzenek fel, és készen várják a lakodalomhoz tartozó mókát.

Minket nem vittek vissza, mert sok volt a torontálvásárhelyi vendég: az apám testvérei, a rokonság mind eljött – csak az apám nem. Igaz, az anyám nem is hívta a közös gyermekük lakodalmába. Így nem volt, ki aláírja az esküvői bizonyítványomat. Én azt se tudtam, hogy erre valamikor szükség lesz. Esküvő után harminc esztendő múlva tudtam meg, mikor a gyermekeim részére ki kellett vennem az esküvőlapot. Oh, de fájdalmas percekét éltem át!

Apám volt, és mégse volt...

És esküvőm éjjelén se volt, aki megvédjen a durva kezeztől. Ha apám ott lett volna, megvédett volna.

[Igazi kálváriám]

Hát itt vissza kell gondolnom a múltra, ugyanis volt, mint minden lánynak, más vőlegényjelölt. Hát egy fiúval együtt jártuk az elemit, így ismertük egymást. Eljött az idő, hogy udvarolni kezdett. Igaz, erről nem szívesen írok, mert itt kezdődött az én igazi kálváriám.

Igen fiatal, gyereklány voltam, alig tizennégy esztendő, és már szerettük egymást. Olyan gyermekszerelem volt. Összevesztünk semmiségen és megbékültünk, de egymáshoz számot tartottunk, és teltek az évek, a gyermekszeretből szerelem lett, és már beszélgettünk a házasságról. De a szülei, hogy én igen szegény voltam, hát tiltani kezdték a fiukat, s hogy én nehogy mástól tudjam meg, így ő maga mondta meg. De nemcsak az volt a baj, hogy szegény vagyok, hanem a vallásunk is különbözött, ő református, én meg katolikus. A nagy református faluba. Hát követelték, hogy református legyek, és azt mondták, ha minden hajam szálán arany fityeg, akkor se kellek a házukba, csak ha vallást cserélek. Én meg szembeszálltam a szülei akaratával, és azt mondtam, ha így nem tetszem, akkor nem is megyek a házukba.

És akárhogy hívott a fiú, hogy szökjünk el, majd megbékülnek a szülei, de én csak szépen akartam menni és úgy, hogy a szüleinek

•

is kelljek. Ez meg nem ment sehogy sem. Ők a valláshoz kötték a fiuk boldogságát, addig húzták a dolgot, halasztották, hogy a fiuknak lett egy halálos ellensége, és állandóan üzengette, hogy a keze által hal meg. Két kiskorú, egyik is tizenkilenc esztendő, a másik is. Annyira elmérgesedett az ügy, hogy mind a két fiúnak a szülei is tudták. Négyévi udvarlás után, pünkösöd első napján, hát este tíz órakor találkozott a két fiú, és egyetlen késszúrás halálos sebet ütött. Rögtön jött a nagybátyja: ha élve akarom látni, jöjjenek a házukba, a fiú üzent. Mit tehettem, átléptem egy küszöböt, ahol a szülőknek nem kellett, ahol a huzavonájukkal, az önfejtésükkel a fiuk halálát elősegítették. Mert hányszor mondta: „Engedjék meg a törvényes házasságot, hogy én mint fiatal férj itthon leszek, és a feleségem megvéd” – de minden könyörgése hiábavaló volt. Mikor látták a fiuk elesését, mikor még a lábán haza tudott menni – a gángba’ összeesett –, akkor egyszerre megszűnt a gög, mindent megadtak volna a fiuknak, de már akkor késő volt. Szaladtak értem, de se én, se az orvos semmit se értünk, másnap délután két órakor lassan, mind lassabban szuszogott. Egyszer csak többet nem vett levegőt.

És a szülők úgy akarták, hogy halott fiuk menyasszonya legyek. Délután három órakor tették a fejemre a menyasszonyi koszorút. Istenem, egy akaratlan báb lettem, nem tudtam gondolkodni, amerre vittek, mentem, amit mondtak, csináltam. A szememből hulltak a könnyek. A koporsó előtt két nyoszolyólánnyal mentünk a temetőbe. A nyitott sírba leeresztették a koporsót, a vőlegénykalapot belédobtam, az övé volt. A pap a prédikációt elmondta, a kántor a néppel énekelt, én egy árva szót se hallottam, vagy nem értettem, mire a nép kezdett hazaszállingózni, engem a két nyoszolyóleányom hazáig kísért. Két lány maradt, két lelki barátnő, csak beszéltek hazáig, de én egy szóra sem emlékszem. Csak mint egy szív nélküli báb, úgy lépegettem köztük.

A család meg rögtön elhatározta, hogy a családjukba kell férjhez mennem. Volt egy elég jó fiú a családban, szép is volt, jó is volt, egy szóra bele is egyezett, hogy feleségül vesz. Mindenki beleegyezett, még az én édesanyám is, csak nekem nem volt tudomásom új vőlegényemről. Majd lassan akarták csinálni, hogy én ne vegyem észre,

•

hogy ez megbeszélte dolog. A fiú csak jött, jött, én azt gondoltam, hogy mint unokatestvére tarcsa velem a gyászt, de fél év múlva megkérte a kezem. Hát hogy tudjak egy olyan legényhez férjhez menni, akit nem szeretek, és akit az én unokatestvérem nagyon szeretett!* Magamat boldogtalanná tegyem, és az unokatestvéreimet is? Hát ezt kijelentettem: „Ha őt szeretem, az nem jelenti azt, hogy most én magam feláldozzam, egy olyan nemzetbe menjek, ahova nem kellettem.” Majd jön a sor, kapok olyan legényt, akit én választok – és kaptam, és férjhez mentem.

Most a lakodalmam nagy volt. Egy nagynéném ugyanabba a rokonságba volt férjhez menve. A sógornak eszébe jutott boros fővel a megölt öccse. Úgy éjfél felé a vendégek kezdtek fáradni, hát muzsikáltak hallgatót. Leültek a vendégek, ülve mulattak. Azt húzta a banda, hogy „Falu végén kurta kocsmá, jaj, de hangos. Duhaj nótát játszik benne a cimbalmos. A nagy asztal csak úgy hangzik a sok bortól, mulatozó barna legény a galambom. Még azt mondják, mért mulatok olyan nagyon, kökényszemű barna kislány a galambom. Megesküdtök, ráadták az ég áldását, annak iszom a keserű áldomását...” A sógor is igaz szívvel dalolt; könny szökött a szemébe: eszébe jutott a megölt öccse. Összeszorított fogakkal odaugrott hozzám, elmarkolta a menyasszonyi fátyolt...! De egyszerre tíz kéz is elmarkolta az ő kezét, és elszorították a keze inát. Ő tehetetlenül vergődött – de a fátyolnak nem lett semmi baja. Az egész vendégsereg megnémult, elszőnyedt. Ő meg csak ordította, hogy „megesküdtél, rádadták az ég áldását, annak iszom a keserű áldomását...” Az összecsesztült vendégsereg meg segítette neki hazamenni.

Én meg akkor vettem észre, hogy az édesapám hiányzik. Ha ő ott lett volna, nem mert volna rám törni a sógor. Addig is éreztem az apahiányt, de akkor rám nehezedett az a tudat, hogy apa nélkül nőttek, nem volt, aki megvédjen se széltől, se naptól. Felnőttem, mint vadmadár a vadonban. Soha egy szép szót nem hallottam. Most, esküvőm napján meg merete tenni, hogy letépje a menyasszonyi

* Feltehetőleg: „... és ő ahhoz, akit az unokatestvére nagyon szeretett!”

fátyolt a fejemről, mert egy elvetett gyermek voltam. Férfi a házunkban nem volt, csak szegény öregapó, aki már nyolcvanesztendő volt. Fehér haja; a házból már ki se járt. Az ő nevét viseltem. De ő semmitől nem tudott megvédeni. Falunkban azelőtt se történt, se azóta, hogy a menyasszony fejről le akarják tépni a fátyolt.

[Az ívek további része betöltetlen. Az utolsó két lapon hatalmas betűs, nyilván ablakba tett felirat: „Japanszka pátka jájá – Japán Kacsa tojás”, illetve „Japanszka pacsija za prodaj – Japán kis kacsa eladó”.]

•

•

•

•

Erős Istvánné Kovács Teréztől nagyon nehéz volt fényképet találni, ezért külön köszönettel tartozunk Erős Máriának, Fehér Kerekes Erzsébetnek, Máté Borbálának és Kóka Rozáliának, akik az itt közölt képeket rendelkezésünkre bocsátották, valamint Péter László festőművész-grafikusnak, aki a portréfotót retusálta.

Erős Istvánné Kovács Teréz

•

•

Hertelendyfalvi guzsalyas az 1960-as években

Trézsi néni hatvannyolc éves korában (1980. december 10.)

A tisztaszobában

Évadzáró ünnepség a hertelendyfalvi Tamási Áron
Székely–Magyar Művelődési Egyesületben

1967 V 11 ho 12

Erős Istváné sz Kovács Teréz
Le írom életem szerelmét
meg kísért és kísért utjaimon
vagyis egy életen keresztül
a gondolat meg nagyon sok
éjszakai elkeringete az álmat
szememből újra és újra a tit
életem mikor a csönd és a
magány vet körül a régi
mult fájó emlékei közé
sorolom gyermek szerelme-
met sajgó szível könnyes sze-
mel től a kezembe hogy saját
hibáimból ^{Történt végzetlen} írjam azt le amit
szóval kimondani nem volt
szabad először nem mertem
szíven tétkát kimondani
másnak Édes anyámnak
szégyeltem Édes apám meg
mást akart s mikor Tragedi-
árai vált. akkor meg munek

Erős Istvánné Kovács Teréz önéletírásának legkorábbi darabja
(Függelék II.)

Tyax történetemet szeretném leírni

De meg látom hogy tudok egy élet történetet leírni
mikor se iskolám se segítő kéz nincs mellettém csak
az ora kedélye tudatja velem az idő múlását
a múltnak az öröme és árnnya keresztül nagy ma-
gányomba és ez a magány adta a tolat a kezembe
1974 V hónap elseje gyönyörű napos délután van és ezen a
délutánon határoztam el magam hogy bele fogok egy or-
sisi munkába mert az élet a kaput adta a kezembe
s nem a tolat öregem sokára vesztető kézem kel el.
Lánya a kis tolat amit az élet másnak a kezébe adott
most én próbálom ki hogy mi is telik ki tőle 62 két
nehéz extenzív nyoma a válam s az élet ezer vihar-
za vonult át fölöttem de szép viharok voltak mert futa-
lon értek s mire meg szüültem minden meg szüült
és szép emlékeké vált minden de minden csak a kopások
amelyeket ki kísérttem fájó sebek maradtak. Egy röpkö-
döt az idő körülöttem viharok, Xverő fényes nap sugár-
délülvatot szőtem sok álmatlan éjszakán napal a
dolog éjel az elber álom de jó is hogy az ember gond-
kodo lény a nyomort meg szünetítő gondolkodás
s jövőben lévén minden napu keserve munka után más
más álmat szőtem magam elé varázsoltam amit csak
tündér kért teremhet és hányszor rá jtem hogy ez soha
nem valósul meg de azért görsösen ragaszkodtam hogy de
megis egy ^{lény} a sorst tudjuk s ha ez így van akkor ő a
hibás és nagyon kevesen mondhatják hogy minden álmon
minden vágyam teljesült csak mikor már a dör meg
ittu hajunk szálait akkor ismerjük be hogy lehetet volna
ez másképp is csinálhatuk másképp is de az akaratumk

„A törzsszöveg (1974) Sándor fia M42 osztályos puha fedelű, megfordított
füzete üresen maradt lapjaira beírogatott nótaszövegek és nótacímlista
után kezdődik el egyszerűben, a bal oldalon...” (Bognár Antal)

A hertelendyfalvi református templom, az „ő temploma”
„És én az ő kedvéért minden vasárnap elszöktem az ő templomába.”